

Přílohy

Příloha č. 1: Rozhovor s Miroslavem Vaňkem 10. 4. 2019

Proč jste se rozhodl pro práci s pamětníky a v čem vidíte přínosy oproti práci s tradičními prameny?

U nás se to začalo dělat poprvé, co se týče historiografie. Dělají to etnologové a folkloristi, a každý úplně jinak, to je jasné. Ale z toho historického pohledu to bylo celkem přirozené, protože na začátku 90. let tady vznikl Ústav pro soudobé dějiny. Já jsem hned chtěl dělat vědu, ale měli jsme problémy s prameny, které nebyly tehdy takhle přístupné. Ukázalo se, že ty primární archivní prameny potřebujeme nějak doplňovat, což ještě nebyla cesta k orální historii, šlo o sekundární prameny.

A najednou jsme zjistili, že třeba někdo dělal interview. Ale ne jako orální historii, spíše jako interview, které něco zpřesňovalo. Dřív to historici dělali, aby ten možná až příliš popisný styl psaní ozvláštnili, tak tam dali nějakou vzpomínku. Což v podstatě orální historie není, ale rozumím, proč se to dělalo. Mnohdy ještě dnes orální historie doplňuje konkrétní data a prameny, které prostě chybí. Z nějakých důvodů ty věci nebyly zaznamenány.

A další věc. Spousta záležitostí pramenného rázu může být poplatná době, jako že je, a z druhé strany, jestli to jsou třeba otázky disentu nebo otázky nějaké alternativní protistátní skupiny, tam se už těžko dá předpokládat, že ze všeho byly zápisy. Pak je složité s tím v rámci kritiky pramenů nějakým způsobem pracovat. Což je vlastně princip toho, že žádný pramen by neměl být povýšený nad druhý. Autorita písma by neměla přesahovat autoritu slova. Koneckonců písemný pramen také často zachycuje nějaké ústní podání, jen je přesnější v zachycení. To ale neznamená, že bude pro nás přijatelnější nebo bohatší na sdělení.

Podle jakých kritérií určujete, co je „kvalita“ v orálně historickém bádání?

Mám za sebou nějakých 500–600 rozhovorů. Což je docela hodně. Z těch se mi některé podařily a některé nepodařily. Někdy však mám krásný pocit, když odcházím a ještě to prožívám, přemýšlím o tom doma. A ještě mám k tomu dobrý pocit, že protistrana, ten narátor, se třeba ještě ptá a cítím, že tam je takové vibrování. To je pro mě kvalitní rozhovor. Většinou jsem potom unavený. Vždycky si říkám, že je to jako bych šel z dolu.

Je to vyčerpávající. Často padnu, lehnu a usnu. V tu chvíli jsem vyřízený, člověk tomu chce dát hodně.

Naše první knížka *Sto studentských revolucí*¹ byla poprvé v této republice celá založená pouze na výpovědích. Teď jsme se vrátili k tomu samému vzorku. Po 20 letech ke studentům z revoluce. A je to neuvěřitelné. Sám vlastně přicházím na to, co vlastně orální historie je. Najednou reinterpreтуjete sdělení stará 20 let. A ptáte se, proč došlo k tomu a jinému posunu, chcete tomu porozumět. Jak se dívají na rok 89 jako na rok zlomu, jak nahlíží na následný vývoj. Je to zkrátka interpretačně bohaté. Tam se mi podařilo několik výborných rozhovorů. Ukazuje se, jak s tím ti lidé 20 let žili podobně jako já.

Jak se diskurz v České republice v soudobých dějinách obracel, že jsou to sami hrdinové, tak těch pár hrdinů studentů se pořád ukazuje každý 17. listopad. Jsou jako apoštolové na orloji a furt se točí pět lidí. Skoro to vypadá, že oni udělali tu revoluci. Ale pak vidíte, že je tam 95 jiných, kteří jsou v podstatě normální. Tím nechci říct, že ti první jsou nenormální, jen mi přijde, že nějaká 5 až 10členná skupina žije tím, že to je jejich revoluce. Ale bez celé školy, bez celé Prahy, bez celé republiky by to žádná „jejich“ revoluce nebyla. Trochu si to přivlastňují a mě to otravovalo. Ale byl to i můj problém. Říkal jsem si, jestli jsme tou knížkou jejich aureolu neposkvrněných blanických rytířů, mužů a žen, taky trochu nepomohli vytvořit. Mohli jsme být víc kritičtí. To jsme se všechno učili za pochodu.

Kvalitní rozhovor podle mého je, nejen to, že je postavený podle etických a profesních standardů, že máte kontext, ale také, a to je hodně osobní, že ve vás nějak rezonuje. Máte ten pocit. Cítíte, že se to podařilo. Zrovna tak bohužel poznáte, co se nepodařilo. Někdy to může být tím, že si ti lidi nesesdnou, někdy to může být. To je zajímavé na orální historii tak, jak ji chápu já, že se vracíte k těm lidem vícekrát, takže se buduje vztah. Někdo může být ze začátku odtažitý, ale pak vidí, že na něj máte čas, že ho do něčeho netlačíte, a každý další rozhovor se stává přátelským střetnutím dvou lidí.

Jakým způsobem si vybíráte pamětníky ke zpracování? Hraje roli i genderový nebo jiný společenský aspekt?

Základem orální historie obecně a ve světě je zaznamenat hlasy těch, kteří neměli nebo nemají šanci být slyšet. V tom revolučním, aktivistickém pojetí. To znamená lidi, kteří se

¹ OTÁHAL, M., VANĚK, M. *Sto studentských revolucí: studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-337-1.

nedostanou do médií, kteří nejsou schopni napsat paměti nebo jsou opomenuti z řady důvodů. Za doby komunistů to byli třeba právě lidé v disentu, lidé z neprivilegovaných vrstev. Dnes to můžou být lidé bez domova, samoživitelky a podobně. To je jasné.

Ale my jsme na začátku chtěli, abychom se dostali k jádru těchto skupin, protože si myslím, že takhle to má být, protože jiní lidé dostávají prostor v médiích, a my bychom jim jen vytvářeli další pomníky, což mi přijde zbytečné.

Co se týká nějakého vzorku, tak my jsme začínali u skupin viditelných, teď jdeme ke skupinám méně viditelným. Je to kvalitativní výzkum. A čím jsou to obvyčejnější lidé, tak je úplně jedno, koho oslovíte.

Směr může udat věková skupina, např. aktivní věk prožili za normalizace, a pak to chceme rozvrstvit. Metodou sněhové koule nebo catch-all. Většina projektů, ať šlo o bývalé komunisty, bývalé disidenty, nebo právě studenty, tak jsme chtěli zachytit všechny regiony, pokud to jenom trochu šlo. Někdy to nejde, protože nemáme finance, nemáme čas to objezdit. Ale kdybychom si mohli vybrat, tak to tak chceme. Praha není zbytek republiky. Ze severních Čech nebo Moravy často dostanete úplně jiné životní příběhy, než jsou ty pražské nebo brněnské, zkrátka centrální místa, kde je kultura, kde se to hýbe. Na druhou stranu nejsme úplně otroci, že bychom to chtěli sociologicky. Mechanicky pojedete do XY barák číslo 3, třetí patro, zvonek vpravo, to nejde. A my tohle nepotřebujeme.

Ohledně genderu, v prvních projektech jsme to moc neměli, protože jak u těch disidentů, tak u těch komunistických funkcionářů moc žen prakticky nebylo. U těch studentů, je to otázka trochu, kdo se zviditelňoval a kdo ne. Teď jsme ten původní projekt trochu napravili. Hledali jsme deset nových studentů z té doby, jako takový kontrolní vzorek, a spíš jsme hledali ženy.

Ideální pro nás je dostat se k těm lidem. Zkoumat to na nějakém věkovém vzorku, který odpovídá zkoumanému období. Což občas bývá problém. Pro Oxford jsme připravovali publikaci *Velvet Revolutions*², kde jsme chtěli zachytit 20 let před a 20 let po revoluci. Tím pádem to museli být už relativně starší lidé. A tam je trochu patrná, a my to tam i píšeme, určitá nostalgie po těch časech. Aby to nebylo někdy tak nostalgické, že se měli dobře a že měli své sociální jistoty a tak dále, tak bychom vedle museli dát ty mladé, mileniály, aby řekli svůj životní příběh. Ale my jsme to chtěli zachytit i v té

² VANĚK, M., MÜCKE, P. *Velvet revolutions: an oral history of Czech society*. New York: Oxford University Press, 2016. ISBN 978-0-19-934272-3.

normalizaci, a to ti mladí ještě nežili. A tím pádem musí přijít další projekty, které vyváží tuhle knížku, ne že by byla špatně, ale musí se stavět na dalších etapách.

Toho jsme si vědomi, že někdy ty knížky dopadnou tak, že si to přečtete a není tam ten optimismus, protože některým se tehdy vedlo lépe, byli mladí, byli úspěšní v kariéře a najednou jsou osamělí. Na to je třeba dávat velký pozor, ten kontext je třeba mít neustále na paměti. Ta konkrétní generace vám dává jen jednu slupku celku, nějakého granátového jablíčka, odkryjete jednu, ale ještě vám tam zbývají tři.

V čem vidíte výhody a nevýhody interview a biografického vyprávění? Co je Vám bližší?

To vidím zcela jednoznačně. Biografická metoda je pro mě mnohem lepší a je to to, čím je orální historie. Ale říkáme, že jde i interview. Já ještě učím orální historii na FHS a tam v podstatě všichni dělají interview, ač říkám, že by měli dělat orální historii jako takovou. Já zkrátka jsem pro volné vyprávění a pak následné formování určitých témat. Což je ovšem velmi složité třeba při koncipování žádosti o grant. Vy na začátku vlastně nevíte, k čemu dojdete.

Ale princip je tenhle. My si uděláme první kolo, rozhovory se stovkou lidí. Deset tazatelů si každý vezme deset respondentů. Pak si spolu sedneme a najednou nám vyvstanou ty hlavní motivy. Můžeme mít nějaký záměr, ale zjistíme v podstatě „zespoda“, co ty lidi trápí, posouvá, co jsou pro ně ty hlavní životní body. Z toho pak stavíme druhé rozhovory, ale na základě tohoto poznání. Do těch druhých už můžeme naši výzkumnou otázku, pokud nějakou máme, dostat. Ale základ je v pochopení celku toho života.

Kdybych zkoumal život disidentů v rámci nějaké nezávislé skupiny a vlastně se jen ptal, jak to dělali, tak se dozvím onu činnost v daném období. Ale vůbec se nedozvím, jaké byly jejich motivace, co na to jejich rodiny. Takže pro mě je biografická metoda orální historií a jsou to opakované návraty.

Jediné, co proti tomu svědčí, je čas. Čas, někdy peníze. U studentů, aby dodělali svoje diplomové práce. Proto chápu, že to nejde. Proto si tam všichni říkáme, že máme dělat orální historii takhle, ale ve skutečnosti to někdy nejde. V tom případě to nahradíme těmi rozhovory, aspoň tak, že si v rámci nějaké předpřípravy s tím člověkem dopisujete, že začátek rozhovoru je alespoň nějaké CV vyprávěným oním člověkem, a pak se teprve vrátíte k tématům, které vy přinesete.

Nebo srozumitelněji, když máte svoje téma, tak to téma vkládáte už do těch otázek a do toho rozhovoru. A tím pádem ovlivníte ten rozhovor, takže třeba sice bude užitečný pro vaši práci, ale už se nedozvíte informace, které by byly dobré pro deset jiných vašich prací.

Je možné do rozhovoru zasahovat? Jaký způsob redakce je nejvhodnější?

My doporučujeme do rozhovoru nevstupovat. Od toho je vaše interpretace. Rozhodně neopravovat. K tomu se pak právě hodí ten další rozhovor. Když dojdete k nějakým věcem, které si protirečí nebo protirečí písemným pramenům, knížkám, jiným rozhovorům, tak se na to doptat. Neříct: „Vy jste lhal.“ Ale říct: „Mám jiné zdroje, mohl byste se k tomu vyjádřit?“ Tohle by tam mělo být.

Když už děláte to interview, tak radíme, ať jste v těch otázkách co nejotevřenější. A pak u toho interview je dobré alespoň ještě to jedno udělat. Může se totiž stát, že se všechno nezachytí, že neporozumíte všemu. Proto orální historik není ten, který má mikrofon. To je blbost. Ani ten pamětník není věrohodný jenom proto, že si něco pamatuje. To ještě neznamená, že pochopil význam té věci, která se děje kolem něho. Je málo, že jsem se narodil v nějakou dobu a všechno sledoval.

Co se týká redakcí potom, tak my máme zajetou formu, kterou máme vyzkoušenou. Je tady čistá nahrávka, buď audio, někdy už často i video, k tomu se udělá přesný přepis. A pak je otázka, co s tím budete dělat dál. Pokud to chcete vydat jako rozhovory, tak musí dojít k redakcím, to je jasné. Léta praxe jsme zápasili, jak tam vkládat smích, jestli tam budou ta „-ej“.

Ale to už nejde. Za prvé to nechtějí nakladatelství, já se jim nedivím, nechtějí to ani čtenáři, ty to tahá za uši. A už vůbec se to nedá obhájit vůči těm narátorům, kteří řeknou, že z nich děláte blbce.

Takže to zredigujeme a znovu autorizujeme tu redakční verzi, jestli jsme neposunuli ten význam. Takže máme nahrávku, kterou máme odsouhlasenou v rámci protokolu, a pak máme redigovanou verzi, kterou máme znovu odsouhlasenou.

Co pro vás znamená slovo paměť? Liší se nějak od historie a minulosti?

To je dobrá otázka, to bychom tu byli dlouho. Otázka paměti je tady už od Nory a dalších, ale ty přístupy jsou jasné. Někdy se zdá, a u soudobých dějin je to dost živá záležitost, že

existuje dělítka mezi pamětí a historií. Na jednu stranu i ti historici ztrácí monopol na výklad dějin, protože tu najednou jsou lidé, kteří si to pamatují.

A dneska tomu pomáhá i technika nahrávky a technika zpřístupnění, nemusí to být ani nakladatelství, uděláte si web a můžete si to tam produkovat. A historici možná nelibě nesou, že je tu něco vedle jako paměť, která může být jiná než výklad historie. Často to tak bývá, ne vždycky, ale často bývá, že se narátoři nenajdou v té historii. Ti pamětníci si to pamatují jinak, než jak je vykládaná historie.

A ta se mnohdy vykládá podle toho, jaká je vládní politika, vládní ideologie. I kvůli tomu se také často popírá to, co bylo, aby se zdůraznilo to, co je. Vždycky přijdete s něčím novým a říkáte: „Já to dělám dobře a předtím se to dělalo špatně.“

A teď ta paměť. Pamatujeme si všichni nějak a pamatují si kolektivy. Já jako orální historik jsem si toho vědom. Zatímco ti naši narátoři mluví o své vlastní paměti, která v rozhovoru spíše bývá formou tlačena k zpřesnění událostí, a oni často mají rozpaky, že si to takto přesně nepamatují, tak o té kolektivní paměti nepromluví ani jeden, té si nejsou vědomi. Nejsou si vědomi, že žijí v nějakém politickém režimu, v nějakém informačním režimu, že čtou nějaké noviny, sledují nějaké televizní stanice, různé weby a tak dále, což se jich nemůže nedotknout.

To ovšem také znamená, že v rámci 20 let vidím, že se mnohdy proměňují rozhovory podle toho, jestli je nějaký ten diskurz zvýrazněný nebo není. Typicky antikomunistický diskurz, který tady byl, a ten nechci vůbec zpochybňovat, pro spoustu lidí to byla zcela přirozená reakce na to, co se stalo rodinám a jim samotným, ale v kolektivním duchu to znamená, že lidi, kteří s tím neměli problém, tak najednou mají problém o tom vyprávět. A řeknou nám to úplně naruby: „Já kdybych vám vyprávěl o té době minulé, já bych si ji musel pochvalovat, ale pak bych nebyl v souladu s tím, že se dneska říká, že ten režim byl špatný.“ Tak radši mlčí a neřeknou nic.

Třeba se za 20 let bude vzpomínat zase na něco jiného a něco jiného bude převládat. Nebo obráceně za socialismu, kdyby se dělaly rozhovory, tak by lidé mluvili v rámci toho socialistického diskurzu a třeba by odsuzovali kapitalismus. Nebo by vzpomínali na ty jeho výrazné věci, že zemědělství bylo dobré, ale že se tam dřeli.

Jak vnímáte fenomén „ztracené paměti“ (zemřelí pamětníci)?

Tam je to jasné. Zemřelí pamětníci nebo někdy i oběti prostě už nemůžou mluvit. V první řadě je ovšem paráda, že se k nim dá nějakými způsoby dostat. Objevujete paměti, nechci říct hrdinů, ale lidí, kteří stojí za to, si je pamatovat. Ale je to trošku balancování na hraně,

kdy byste vzal a vypreparoval člověka, který dokonce už ani nežije, na kterého se jenom vzpomíná v paměti.

Dám příklad, Jan Palach. Proč si po 50 letech vzpomene nějaký jeho kolega, že nosil pistoli, že už trénoval a píchal si jehly. Proč si na to někdo vzpomene po 50 letech. To jsou otázky pro orální historii. Možná i pro psychiatra. Ale to přece není úplně normální, vždyť je tady padesáté výročí. A chytli se toho i někteří historici. Ale to je popření toho symbolu, kterým Palach, alespoň podle mého názoru, je. Mladý student, který nesouhlasí s okupací, chce s tím nějak bojovat, ale neví jak, tak hledá nějaké vyjádření, které ústí do této tragédie, a chce národ probudit. Ale rozhodně to není odbojář. Že se připravoval na mučení, že chodil někde s revolverem. Tak to přeci nebylo.

Nebo kolega Žáček, když najednou přišel s tím, že Mašínové taky chtěli dělat atentát na Gottwalda. Nikde se o tom nepsalo, najednou o tom někdo promluvil. Ale je to obohacující poznatek pro tu diskusi. Protože ta diskuse se musí ptát, proč si ten člověk zrovna teď vzpomněl a 49 let si na to nevzpomněl. Je to tím, že je to padesát let, že je to nějaká doba, nebo mu to někdo připomněl nebo mu to někdo řekl. Nebo mu dokonce mohl nějaký časopis zaplatit a udělat z toho bezva článek. Všechno je možné. Třeba se i dokonce stalo, že se v jeho paměti nějak stalo, že o tom opravdu nevěděl, a jednoho rána se probudil, že to tak bylo. Lidský mozek je dost neprobádaná věc.

Ale ještě zpátky k těm mrtvým, zapomenutým. Podle mě je třeba to držet v historickém kontextu. Pak se vám tohle právě nemůže stát, a to se vracím k tomu Palachovi. Historický kontext doby znáte. Tam ještě nebylo všechno prohrané. Tam ještě odboj nebyl na místě. Stále ještě šlo o probuzení toho národa. Takže ani z toho historického pohledu to moc nedává smysl, spíš to byl hon za senzací.

Takže historický kontext je strašně důležitý. A potom to předávání mladým. V tom je druhý problém. Jak to pamětníci předají nové generaci. V rámci čeho a jak, aby se z toho nestala hloupá diskuse nebo beseda, která spíš popře ten význam. Tam je hodně problémů. Pokud nenapišete knížku.

Když jsme se bavili o pamětnících, musíme taky mluvit o nás, kteří děláme ty rozhovory. My teď pro tu knihu *Sto studentských evolucí*³, abychom to mohli napsat, tak jsem musel napsat 30–50 stran svojí tazatelské reflexe. Abych se vypsal, s čím vším mám potíže. Jako že se známe, že jsem s někým nesouhlasil, abych to ze sebe dostal. Aby kolegyně a kolega, ti jsou o 20 let mladší a ten minulý projekt nedělali, viděli, s čím do

³ VANĚK, M. *Sto studentských evolucí: vysokoškolští studenti roku 1989: životopisná vyprávění v časosběrné perspektivě*. Praha: Academia, 2019. ISBN 978-80-200-3027-6.

toho vstupuji já. To znamená, že mám jisté omezení, které mi bohužel nedovolí být objektivní. I když ta objektivita, na tu si nemusíme hrát. Jako všude se i tady musíte ale snažit. Ale nikdy to nemůžete dostat do té ideální polohy. Ten pramen k vám hovoří i při té interpretaci.

Samozřejmě k vám hovoří i ten papír, který si vynesete z archivu. Ten také může být emoční, ale nevidíte za tím tu hlavu, obličej, události z obýváku, kde jste to nahrávali. To všechno vás strašně ovlivňuje.

Bylo by možné vytvořit etický kodex pro orálně-historický výzkum? Jaký by to mělo mít význam?

My ho máme vytvořený v rámci České asociace orální historie. A význam to má obrovský. Protože s těmi lidmi se různě manipuluje. V dnešní době to vidíte ještě dřív, než jsme vůbec čekali, že se tohle může dít.

Abych to velmi zjednodušil. Představte si, že neděláte rozhovor se mnou, ale se svojí milou maminkou nebo babičkou. Jak chcete, aby bylo jednáno s jejím rozhovorem a s ní, tak byste měl jednat s pamětníky. To je úplně jednoduché. To znamená, že nebudete chtít být manipulativní, nebudete ji chtít zahrnat do nějakého růžku. Ale nebudete také mít předem připravené téma a pouze dosadíte vám hodící se citace.

Pamětník musí v každé chvíli vědět, k čemu slouží daný projekt. V každé chvíli. Pokud se projekt změní, to znamená, že nahrávka bude někde uložena a bude pro jiné účely, tak pamětník k tomu musí dát souhlas.

Například se nahrávka využije až po deseti letech. A je možné, že po deseti letech by to ten daný pamětník už vyprávěl jinak. To je trochu vachrlaté. Tam, kde pamětníci už nežijí, je to jasné. Ale s těmi žijícími je to problém. Proto v archivech mají lhůty 30 let, aby se to nedotklo těch žijících lidí. A my se jich dotýkáme velmi.

Ono to sice svádí, ale když si vezmete, co někteří novináři udělali z našich rozhovorů. Já jsem takhle málem ztratil projekt. Přestože jsem ukazoval, že je to jen ilustrace, tak oni to vytrhnou pro tu senzaci. Ale netuší, jak to může být ohrožující pro nás. Pak jsme totiž nedůvěryhodní a už to s námi nechce nikdo dělat. A my nebudeme mít lidi, kteří nám budou věřit, že je nechceme nasytit na švestkách.

My ty lidi chceme, abychom pochopili danou situaci. My rozhodně nesoudíme, nedáváme vysvětlující poznámky, že je to grázl. Tohle si historik neosobuje. Od toho jsou tu jiné orgány.

Každopádně je to práce s lidmi, kteří přijdou a jsou ochotni vám ten příběh dát. A když si vezmete množinu lidí, kteří k tomu nejsou ochotní, tak je třeba ten dar brát. Já jsem to často na začátku měl jako schéma, které jsem si načrtl. A tomu opravdu věřím. Měli bychom to velmi jednoduché, kdybych třeba rozhovory neautorizoval, nebo bych si řekl: „Tohle je vlastně taková autorizace.“ Ne. Začali jsme to dělat jinak a je to složité. Kdybych to měl dělat sám, to bych se už asi oběsil. To prostě nejde. Ale pak máte ten pocit, že jste to nezneužil.

Jednoduché to není. To bez debat. A doba nám nenahrává. Nejde o žádné GDPR, ale lidé byli před deseti lety otevřenější. Teď si svoje soukromí mnohem více chrání, protože je mnohem více zneužitelné. Některé projekty totiž visí na webu volně a bez nějakého vstupního textu, který by řekl, o čem to bylo, kde se to nahrávalo, kdy se to nahrávalo.

Já to vždycky připodobňuji následovně. Já jsem do patnácti let chtěl být entomolog. Jedna věc je sbírat hezké brouky. Chytit je, dostávat a vyměňovat a pak si je připíchnout do obýváku jako dekoraci. Anebo budete mít sbírku, která je skutečná. Budete mít zaznamenaný druh, štítek, kde jste je chytil, psát si k tomu deník. A to je sbírka, to je orální historie.

Brouci jinak můžou být pěkní, ale nemá to tu hodnotu. Zrovna tak nemají hodnotu „létající rozhovory“ na internetu. Nikoho konkrétního nemám na mysli, jen že to tam někdo pověsí. Pak přijdou zvědaví novináři: „Jé, tady mám rozhovor s tím a s tím, to se mi hodí.“ A vezme z toho jenom jednu větu. To je totální popření a dekontextualizace. Něco, co mi nejde na rozum. Ale prostě se to děje. Ale to už není orální historie, to už je něco jiného.

Vnímali jste někdy i terapeutickou složku praxe orální historie? Jak se to projevilo?

To vnímám silně pořád. A to je také důležitý důvod, proč by tam ta etika měla být. Ta terapeutická složka se projevuje u těch starších lidí. U těch mladých nevím... Někdy si taky chtějí popovídat. Ale je to vidět u lidí, co jsou opuštění nebo nějak zklamaní životem. To pocítíte z rozhovoru. A najednou se stane, že jste vítán jinak. Jako dobrý známý. Přijdete jednou, podruhé. Těm lidem to strašně pomáhá.

Dám jeden příklad. Učil jsem nějaké Američany orální historii. S nimi se muselo nahrávat jinak, to byla spíš interview. Oni chtěli něco z války, takže to většinou byli velmi staří lidé, teď ještě museli umět anglicky. Abych to zkrátil, nakonec dělali jeden rozhovor

v nemocnici s pamětníkem, který jim ten rozhovor dal. Oni mu pak napsali, jak jsem je to učil, děkovný dopis. Ještě, jak to byli Američané, mu tam vybarvili nějaké Micky Mouse. On byl v nemocnici, po čtrnácti dnech zemřel, byl úplně opuštěný. Ale ty sestry se pak se mnou spojily a říkaly: „Ani nevíte, jakou jste mu udělali radost. Pořád měl tu pohlednici a prohlížel si ji. Každému říkal, jak za ním byli až z Ameriky.“ To nemusí být Američani, můžeme to také být my.

Je to strašně důležité. Je ale velké riziko, na které zároveň upozorňuji, že pokud na to nemáte časovou kapacitu ani tu emoční, tak je to hodně nebezpečné připustit si ty lidi k tělu. Protože nejste schopni jim každé Vánoce psát, pak si myslí, že jste na ně zapomněl. Má to odvrácenou tvář.

Já, abych vám ještě trochu odhalil nitro, možná jsem specifický případ, že to s těmi lidmi prožívám až moc. Mě se některé rozhovory vrtají do hlavy. Stalo se mi, že po jednom projektu a nějakém těžkém období jsem začal mít velkou nespavost. Musel jsem vyhledat nějakou terapeutickou pomoc. Vlastně málokdy se stane, že bych spal dobře. Takže už to zobu skoro deset let.

Tím chci říct, že se hodně bavíme, jak přistupovat k těm narátorům, ale nebavíme se o nás o tazatelích. Já jsem měl dobrého psychoanalytika, se kterým jsme to probírali, a on mi to pomáhal formulovat. Je to vlastně podobné, jako když jste u zpovědi. Nebo když jste na nějakém psychoterapeutickém sezení. U toho kněze to řeknete jemu a ten se toho zbaví, ten nemá magnetofon, takže to pošle nahoru, do toho nebe. Když je to psychoterapeut, ten se sejde s ostatními a navzájem si vypráví a tím se toho také zbaví.

Ale my jsem strašně náchylný obor nebo taková disciplína. Jsme z toho mnohdy rozechvělí. Je to tak emočně silné, že na to někdy ani nemůžete být připravený. Můžeme trénovat a všechno možný. Pak ale přijde ta situace a lidi pláčou. A nemusí to být jen těžká témata koncentračních táborů, holokaustu, kde to je vlastně předpokladatelné. Můžou to být témata jako ztráta partnera a tak. A teď nevíte, co máte dělat. Mají záchvaty, pláčou u toho. Není to někdy příjemné, ale to se člověk naučí.

Abych to uzavřel. Ve všech těch kurzech bychom taky měli připravit na to téma ty lidi, co to budou dělat. Tedy nás.

Jakou roli by měla orální historie (zpovídání pamětníka) hrát během školní výuky?

To si myslím, že má výborné využití. Ale zase to nesmí klesnout k něčemu, co je neřízené. Kde je ten učitel, ten kantor, nepřipravený. Přivede někoho nebo pustí nějaké video a “zabije” mu to hodinu.

Já sám jsem prototypem člověka, na kterém zkoušeli různé experimenty. Vodili nám, protože jsem už starší člověk, zasloužilé komunisty a partyzány. Já ani netuším, jestli jsem jim věřil, nebo ne. Já jsem se tím asi ani nezabýval. Vůbec nás to nezajímalo. Nic nám k tomu neřekl. Tak jsme ještě na něj flusátky stříleli rýží nebo papírky. Odcházel jsme z hodin. Bylo mi to jedno. Vůbec to nemělo žádné poslání.

Tím chci říct, že by to nemělo dopadnout takhle. Případné besedy by měly být hodně dobře připravené. A měly by být vyvážené. Učitel by měl před tím vlastním vystoupením uvést kontext a ukázat všechny možnosti, které představují daný problém, a nasvítit je z různých pozic, z různých názorů. Pak přivést toho člověka, nebo víc lidí, a nechat je. Možná si s nimi připravit nějaké otázky, ale to nechat na nich. A pak by to ještě mělo pokračovat následnou hodinou, kde by si to měli rozebrat.

To znamená všechny přístupy v orálně-historickém výzkumu, ale ve zkráceném procesu. Připravíte Pražské povstání, bylo tohle a tohle. Máte tam dva pamětníky a teď se můžete bavit. Potom: Bylo to takhle? Odpovídá to? Možná si nepamatoval, proč si nepamatoval, je starší, paměť hraje roli, nemoc, už to viděl v televizi, to není jeho příběh, všechny možné tyhle věci.

Já spolupracuji s různými školami, které dělají normálně parádní projekty ze současnosti, vůbec ne politické. O Praze 10, o Karlu Čapkově. O svých školách taky, ale tam to dělají spíše politicky, jako 89 a jejich studenti. Ale u nějakých škol dělají dějiny té školy, k sto letům. To jsou parádní projekty. I ty děti, vždycky ovšem záleží na kantorovi, ale i ty děti na základce se pro to mohou nadchnout. A ten dějepis z jiného pohledu a žitá historie je parádní. Já jsem pro to všemi deseti. Jenom se to musí dobře chytit z té pedagogické strany.

Jaký význam má pro Vás mezigenerační kontakt, když žáci zpovídají starší pamětníky?

Má to obrovský význam. Já to nemám načtené, já to mám zažité. Pomáhal jsem vést nějaké projekty na základkách, kde děti chodily za staršími lidmi, i do domovů důchodců. To souvisí i s tou otázkou předtím. I ta terapeutická složka. Najednou je o ně zájem, o jejich normální vyprávění. Teď úplně odkrajuji nějaké hrdinské vyprávění. Na jejich normální život se někdo ptá. Což se třeba do té doby nikdy nezeptali. To je přece pěkné, když tam někde žijí opuštění a ty děti to opravdu zajímá.

Já pořád dávám příklad jedné paní zase v jedné té škole. Udělaly to všemi možnými způsoby. Nebo na výročí Karla Čapka, bylo to parádní. Žáci to prezentovali

sami bez učitelů, sami si to připravili. Já jsem totiž původně byl pedagog, takže k tomu mám takový přístup. Ale nás vždycky učili za socialismu na mojí první vysoké, jak tam má být ten výchovný cíl a vzdělávací cíl a tyhle ty ptákoviny.

Ale pak už se říkalo celkem dobře, že by se to mělo prolínat všemi předměty. A my jsme to vždycky brali tak natvrdo, že tam bude kus matematiky a kus češtiny. Což nebyla nikdy pravda. Vždycky to byl nějaký podfuk. Ale dnes to takhle skutečně je. Když uděláte nějaký rozhovor, naučíte se nějakou tu historii k tomu místu, naučíte se třeba nějakou občanku, nebo jak se to dneska jmenuje, politologii, zjistíte stav na radnici nebo něco takového. Naučíte se jazyk, víte, jak se máte ptát, jak dávat otázky, jak naslouchat, jak s tím jazykem nakládat, když se to potom přepisuje. Pak to dáte do nějakých těch výpočetních technik, abyste z toho udělali nějaký výsledek. Třeba nějaké DVD, film. Způsob, jakým to předáte veřejnosti.

Tak si myslím, že to je obecně výborný princip. Navíc k tomu pak můžete dát anglické titulky nebo německé. Jste v pohraničí, ideální projekty škola a německá škola a jak se to proměňuje.

Mluvil jste ovšem o určitém tlaku a emocionální náročnosti na tazatele. Žáci a děti možná sami pořádně neví, jak s tímto pracovat. Není v tom rozpor?

Víte co, tam zase naopak hraje roli, že ti žáci ještě nemají zkušenost toho všeho, co máme my. Takže oni ty emoce prožívají možná trošku jinak. Jim to zaplat'pánbůh úplně nedochází. Ve věku třináct čtrnáct let, teď už je to jiné na gymplu, tedy nemusí to být jenom gympl. Ale na těch základkách to, co nás zraňuje, k tomu ještě ty děti vyžívají. V tuhle chvíli jde ta emoce jinak. Je to poznání: „On byl hodnej dědeček, milej, takovýho bych chtěl.“ U těch středoškoláků bych lhal, do jaké míry si to připouští.

Ale samozřejmě si myslím, že alfa a omega v tomto je učitel. Protože tohle se děje jenom na některých školách, bohužel. Více škol si to dělá nějakou tradiční výukou, i když myslím, že těch pokusů je spousta. Lepších, horších. Ale jenom, že to zkouší. A to nemusí být přesná orální historie, to nikdy nebude.

Ale teď jsem byl v nějakém divadle, kde ukazovali výsledky a říkali „orální historie“. A ani moc studentů už se nesmálo, ani ti rodiče. Už to brali vážně, 6., 7., 8. třída. Tak mi to přišlo absolutně pěkné. A i to tam promítali. Teď tam byli ti lidé pozvaní, takže to mělo i společenský aspekt. I tu komunitu místní. Nejen někde na vesnici, kde bych tušil, že tomu budou blíž, ale v nějaké části Prahy. Přijdou, zařídí a je to výborný. A

mají z toho třeba knížku, mají nějaké svoje první dílo. Ví, jak se tvoří kniha. To je neuvěřitelné.

Dokázal byste si představit spolupráci s aktivistickou nevládní organizací (typově Post Bellum)? V jaké šíři a jakým způsobem?

Já jsem na začátku říkal, že na počátku orální historie byl aktivismus. Musel být. Alternativa byla důležitá, aby se do historie dostaly ženy, černošská menšina, lidé hendikepovaní. Takže ten aktivismus byl potřeba. Já mám někdy problém s tím aktivismem u nás, 20 let po revoluci, to už není aktivismus. To je spíš potvrzování, že černá je černá a bílá je bílá. Jako že předtím za socialismu komunisti byli všichni černí a naopak. Já tohle nechci relativizovat. To chraň Pánbůh.

Kdyby to ale byl aktivismus ve směru zviditelnit ty neznámé. Jenže tady je to spíš aktivismus zviditelňování těch známých. Vlastně pořád někomu stavím pomník. Někomu, o kom už hodně vím, a ještě mu přidám a ještě mu přidám. Já jsem v tomhle trochu rozpačitý. My jsme tam měli nějaké etické rozpory. Já jsem o tom psal. Protože oni k tomu přistupují jinak. K tomu bych se taky nechtěl vracet, protože už to dělají třeba mnohem lépe. Já si toho moc, ne že bych si toho nechtěl všímat, ale prostě to nestíhám.

Třeba u Post Bellum jsem tehdy i psal nějaký podpůrný článek úplně na začátku, ale pak jsme do té Paměti národa nechtěli. Možná je to problém můj, možná je to problém nás, Akademie věd. Já si totiž říkám, že, a nejenom Post Bellum ale i mnoho jiných, to dělá jako sběr. Bez ohledu na aktivismus, jestli jsou to lidé hrdinní, nebo obyčejní, kterých je tam z mého pohledu málo. Furt na ty hrdiny, je to zvláštní. Ale je to sběr, mi přijde.

Ten je sice potřebný, nasbírají to, ale největší síla orální historie je v její interpretaci. V tom souhlasím s Platem, s Portellim, tam do toho my vkládáme něco, co ten sběr povýší a jsme to my první, kteří dáváme všanc naše postoje a naše výsledky. S tím, že nás bude soudit nebo měřit nebo brát kriticky další generace. Ale já si myslím, že by byl hřích hříchů, kdybychom to nevzali jako hozenou rukavici, že se s tím popereme.

My od začátku víme, že sbíráme něco pro něco, že s tím potom chceme vyjít. A nemáme to jako takový pluh, který toho chce co nejvíc posbírat, a pak říkat: „My máme deset tisíc něčeho.“ V tomhle soutěžit nechci. Já jsem tohle viděl v Číně, když jsem jel přednášet. „Začali jsme deset let po vás a máme deset tisíc, padesát tisíc hodin. Jenom

v Pekingu.“ A já jim na to říkal: „Co vám to ale říká, kdo vám to vypráví, ti lidé ví, co dělají, bojí se?“ Nic! Prostě to jenom posbírali.

Čímž bych to vůbec nechtěl znevažovat, má to svůj význam. Já jsem v té době byl prezident Mezinárodní asociace orální historie. Dva roky. A tam jsem si uvědomil, že nejsem u nás, ale v rámci celého světa jsou dvě větve. Akademická větev vědeckého přístupu a ta aktivistická toho sběru. A ty větve existují vedle sebe v rámci jedné organizace. Není to špatně, nějakým způsobem se můžou i ovlivňovat. Jsou to dvě větve z jednoho stromu, pokud vycházím aspoň ze základů té metodologie a z etiky a trošku ten kontext bych měl znát, když se na něj ptám. Ale pak to jde svojí cestou.

Protože výsledky nejsou jenom knížky. Výsledky jsou právě, což mně nejde moc do hlavy, ale jsem tolerantní člověk, jsou právě i nějaké zpěvy, divadlo, film, předělaná hra, balet z toho udělají na základě nějakých životních příběhů. Jestli to v tom vidí a to ztvárnění je takové, tak budiž. V rámci světové linie to třeba převládalo. Do tance, do produkce, do folklóru. Takže je to zhruba fifty fifty. Možná spíš převládá to ztvárnění, což je více spojené s tím aktivismem jako takovým, protože je na to rychlejší reakce.

Takže existují dvě paralelní sféry, dvě větve. Ale nějaké jejich propojení si nedokážete představit?

To je těžké. Nejde moc dohromady aktivismus a odborná práce historika. Pro mě osobně. Což neříkám, že to tak nemůže být. Já se tomu úplně nebráním, ale já jsem zažil minulé doby, kdy se aktivismus prolínal do učebnic historie. To mi ukázalo, že když to někdo ideologicky aktivisticky promítá do dějepisu, že je to špatně.

Jaké jsou tedy hlavní výhody pracovat v té „akademické větvi“?

To jsou výhody, že na to máme čas. Máme na to čas, máme na to relativně v rozpočtu v rámci Akademie věd nebo v rámci vysoké školy. Na to ten rozpočet myslí, na katedry, na ústavy. Proto můžu, možná, mít na to klid a nemusím řešit to, co je viditelné, to, co to prodá. To, co mi ukáže, že mám právo na existenci. U mě předpokládají, že to dělám takhle, už jsme si to vydobyli. Trvalo to dvacet let, nebo možná míň. A dneska už to nikdo nezpochybnuje. Kdyžtak jsou hloupí oni, už ne já. A že to nevyužijí, to je jejich problém. A tím je to dané, všichni to berou.

Což u těch organizací je samozřejmě složité. Tam je třeba oslovit nějaké sponzory. U těch lokálních je to mnohdy i snazší, jsou to třeba továrny nebo spolky, kde se najde nějaký donátor. U těch veřejných, které chtějí zachytit všechno, je to asi složitější. Tak

holt se potom musí, z mého pohledu bohužel ale pochopitelně, třeba odrážet od nějakých výročí, kdy se něco slaví a oni k tomu připraví na základě orální historie výstavu fotek nebo nějaký dokument nebo něco.

Já rozumím, proč to tak je. Ale pak to někdy i popírá podstatu orální historie. Někdy jsou totiž ty viditelné skupiny, které už jsou dávno probádané a znovu jsou přemleté. To tak je, no. Ideální by bylo, že by byla doba, kdy lidi zajímají i menší věci, a my bychom se o ně starali a oni by byli tak dobří mecenáši, že by z toho třeba nechtěli mít politický program.

Nejhorší je, když se do toho promítnou politické strany: „Tady vám to nějak dáme, nějakou cestou. Nebo tohle podpoříme, ale vyznění bude takhle.“ Takhle to dělal komunistický režim. Tam to ani neříkali, tam to bylo všem autocenzurou jasné. Tady se obávám, že to někdy taky naznačí, že už ten projekt odpovídá nějakému ideologickému směřování. Proti tomu bych já brojil, ale já jsem v té výhodě, že se mohu věnovat fakt té vědě. Jenom.

A druhá věc. Já mám obrovské štěstí. Cítím se privilegovaný. Nejenže na to nemusím myslet, ale že se s těmi lidmi můžu bavit a oni mi dávají svá moudra života. Žádný život není špatný nebo méněcenný. Dozvídáte se věci strašně zajímavé. Nemusíte si ničít oči čtením a je to jiný přenos. A ještě mi za to platí. Přijde mi, že jsem našel pro sebe ideální zaměstnání. Já jsem hledal orální historii, ona možná mě, nějak jsme se našli. Já mám radši lidi než archivy. Ne že by archivy nebyly důležité. A musím tam občas, i kvůli tomu kontextu. Ale pro mě zaplat'pánbůh to přišlo v pravou chvíli.

Příloha č. 2: Rozhovor s Miroslavem Vaňkem 11. 2. 2020**Jak vidíte budoucnost orální historie? Kam bude směřovat v následujících deseti letech?**

Já jsem prvně mluvil o rozvětvenosti orální historie v rámci světové komunity i u nás. Víím, že minulý týden měli v Malachu konferenci. A Malach mi přijde, že právě jdou hodně přes data. Úložiště, způsob zpracování a vyhledávače. Jak to badatelům hodně zpříjemnit, po téhle stránce. To má odezvu i na Západě, dneska asi už tedy nejen na Západě, ale všude možně.

To je jeden směr, který bude zjednodušovat a bude to za vás zjevně přepisovat. Osobně ovšem v tomto budoucnost nespátřuji. To je technické zpracování. Ne, že by to byl malý přínos, třeba indexace může opravdu hodně pomoci. Ale já mám spíše pocit, že tady budou nové výzvy ohledně témat a ohledně narátorů.

My jsme narazili na něco důležitého s naší poslední knížkou, což je longitudinální přístup, který se mi zdá velmi využitelný pro budoucnost. Samozřejmě je to běh na dlouhou trať. To jsou výsledky hodně vzdálené. Musíte čekat a být trpělivý. Což zrovna já osobnostně moc nejsem. Ale u těch studentů (*Studentské (r)evoluce, pozn. FL*) jsme si to vyčkali. A už dopředu víme, že chceme čekat dál.

Proč se k tomu takto oklikou dostávám. My bychom neměli za ohrožené skupiny počítat pouze staré lidi, kteří přirozeně odcházejí dříve než mladí. Z pohledu orální historie musíme jako historici něco mít, abychom mohli srovnávat. Já si podávám grant na lidi, kteří jsou narození kolem roku '89, které bychom nazvali „děťmi sametové revoluce“. To by byli ti mladí, nechci říct sociologicky mileniálové, a my bychom je zkoumali skrze přenos paměti, jak rodinné, tak té kolektivní, jak to na ně dopadá.

To není ohrožená skupina lidí věkově. Ale je to ohrožená skupina lidí, že teď bychom se ptali, jak to prožívají dneska, v současnosti. A pak se k nim můžeme vrátit s tím, do jaké míry se to změnilo. Nebo jak se potvrdily nějaké jejich představy. Nebo jak byly mylné a tak dále. To nám strašně chybí z minulosti. V 70. letech se zde nic podobného nedělo. Takže i tohle je pro mě budoucnost orální historie. Zakládat dlouhodobé, časosběrné rozhovory s různými skupinami lidí, ke kterým se budu ještě moct jednou vrátit.

Paralelně samozřejmě budeme pořád dělat skupiny, které nás tematicky zajímají, těch bude určitě hodně. Ale pak to bude i toto. Právě, že orální historie by se neměla

zabývat, a už se také nezabývá, tématem jako takovým, ale i pamětí a jejím formováním. Formování paměti je totiž také klíč.

Od těch mladých se dozvíme, jak prožívali 90. léta, to ještě možná byli malí, ale potom ty nulté a já nevím, co ještě všechno. Určitě to také bude jeden z pramenů, který se dá využít, protože bůhví, jak to bude s přístupem do archivů. Ale na druhou stranu právě, tady by mě zajímalo, měl jsem tu teď na zkoušce slečnu Mejstříkovou (od Martina Mejstříka dcera tady studuje), do jaké míry byla v pozitivním slova smyslu „infikovaná“ rodinným prostředím, co je kolektivní a co je nějaké další její vnímání té doby. Do jaké míry jsou lidé předurčení k vypravování příběhů, protože rodinné zázemí je takové nebo onaké, a do jaké míry je kolektivní paměť formována médii.

Některé seminárky mých studentů ukazují, do jaké míry my tazatelé ovlivníme výslednou práci. Měli psát o rodinné paměti. Ale jejich rodiče nebo prarodiče se dozvěděli, že je to pro soudobé dějiny a co tam ten pan profesor na to řekne, jestli to bude správně. A jestli je správně, že normalizaci vidí neustále jako příkoří. Do jaké míry i ovládnout sami sebe. To je také budoucnost. Bohužel tlak na nás, na tazatele, ze strany politické moci i angažovaných aktivistů historiků (v horším slova smyslu) je a bude enormní. Já jsem šel teď za poslední týdny několikrát někam vysvětlovat Koněva. Nejdřív pomník, co s ním. Podruhé chtějí přejmenovat Koněvovu ulici. To už je větší oříšek, tři kilometry dlouhá ulice, čtyři zastávky MHD, milion adres, milion firem.

Nebo teď zas s Lidicemi. Kauza s udanou Židovkou. Tak zase běžíme, protože nespojený občan napsal na Akademii věd, že jsme darmožrouti, že překrucujeme dějiny. Tím tedy chtěl, aby ona Židovka byla stále umlčovaná a nevzpomínaná, tak jak se ten narativ vypráví od komunistické éry.

Pořád zažívám, že jsou jiné interpretace, to je v pořádku, ale dostává to politický náboj. Každé vyjádření historika je hned povoláno k vysvětlení z politického ohledu. Kdyby to bylo úsměvné, tak je to dobré. Ale přijde mi, že je to strašná ztráta času. Na druhou stranu mi řeknou, že jsem placený ze státních peněz, takže tam musím.

Budoucnost orální historie bude určitě zřejmá. Nebudeme už řešit proč, ale jak a jak nejlíp. To je bez debat. Máme 30 let Ústavu pro soudobé dějiny. A dostáváme se oklikou tam, kde jsme byli v 90. letech. Tehdy jsem tam organizoval, měl jsem úkol jako elév, dělali jsme schůzky s archiváři z republiky, protože byl špatný přístup k pramenům. Proč to říkám. Obávám se, že za nějakou dobu, za deset patnáct let, možná bude evidentní, že bude nedostatek písemných pramenů.

Ty jednak nevím, jak budou zpřístupňované, jaký bude archivní zákon, teď máme jeden z nejlepších zákonů. Nastane problém nedostatku pramenů. Sice k tomu něco bude, ale bude to nedostatečně srozumitelné. V době mailů, esemesek a velmi strohých schůzí se v tom možná nevyznáme a budeme potřebovat někoho, aby to dovysvětlil nebo přiblížil.

To se bavíme o budoucí roli badatele. Jak se ovšem obor orální historie může proměnit s vývojem digitálních síťových médií?

Technologická stránka umožní přesah, že se k materiálům dostanete i z jiného světadílu. Usnadní to komunikaci, budete moct dělat s většími soubory. To je plus. Minus vidím v tom, do jaké míry budou zpracované sbírky jasné z hlediska principu metody. To znamená, že ten vzorek bude popsán, že bude vysvětlené, jak vůbec vzniklo dané téma. To by bylo pro mě ideální, pak bych s tím neměl žádný problém, že bude kdekoliv na světě umístěna nějaká sbírka. Teď neřeším jazyk, jak to bude přeložené. To je další neznámá.

Ale pokud tedy budeme všemu rozumět, tak bych chtěl, aby tam bylo vysvětlené, jak sbírka vznikla, jak se pamětníci oslovili, kdo byl zadavatel, kdo to podporoval, kolik lidí a jak jsem je získal, do jaké míry to bylo složité. Dám příklad z Číny. Tam mi říkali, že už mají milion rozhovorů, ale nikdo neví jak. Co dělají, do jaké míry jsou kontrolováni.

Druhý příklad, opět z Číny. Psala mi nějaká badatelka, jestli je dobré orálně-historickou metodou zkoumat koronavirus. Tím chci říct, že je to téma, které zrovna vzešlo, ale není nijak promyšlené. Určitě má pravdu, do jaké míry jsou tam přítomné obavy, do jaké míry se to zastírá. Od té doby se mi ovšem neozvala, takže ji možná už zavřeli. Anebo to chytila, ale to snad ne.

Ale tím chci říct, že je tady mnoho neznámých. Pakliže by se ovšem vycházelo z toho, že všechno bude popsáné, v úvodu třeba. To není, že to seřadíte na jednu stránku. Předpokládal bych takový analytický úvod k tomu vzorku. Pak je to jednoznačně dobré.

Pro mě je, ale to je možná zastaralý přístup, asi jsem v tomhle zpátečník, ale pro mě je orální historie to, že spolu sedíme živí. Vidíme se, podáme si ruce, dáme si vodu. Můžeme mít jiné názory, ale vidíme se a můžeme o tom diskutovat. Kdežto když na mě bude mířit kamera, zabere mě nějak, tak nejen že ani gestikulace nebude vidět, ale vztah je umělý už z principu.

Na druhou stranu může se stát, že budete potřebovat zpracovat nějaké téma. Teď si vymyslím, že chci dělat s hudebníky o kořenech rokenrolu z celého světa. A nemám

peníze na to, abych jel do Ameriky, do Austrálie a tak. Ale zjistím, že jsou tam příhodné archiválie, respektive ty rozhovory. A lze si je přehrát a nějak využít. A teď vyvstává otázka, jak to bude zpracované. Jak například zjistím, jak se na to ptali? Jestli to vezmu, jako že to je všechno jedno a pracuji se vším jako s jedním stejným zdrojem, tak je to hloupost. Můžu se tím zabývat, protože je to téma, které mě zajímá. Ale každý to natáčel v jiném prostředí, jinak se ptali. Pokud mi jde opravdu o odbornou stránku, tak je třeba to tam reflektovat. Aby bylo možné se zabývat i pamětí a posuny v ní a tak dále. To jsou pro mě velké proměnné.

Vaše produkce je převážně knižní. Uvažoval jste někdy o multimediální prezentaci? Přece jen metoda k tomu vybízí.

Myslím, že to má budoucnost. V tom už nejsem zas tak zpátečnický. Ten materiál si o to „koleduje“. V dobrém slova smyslu. Knižka není jediný produkt. Ještě pořád čteme, já jsem za to rád, ale vidíte to sám, dělají se komiksy, aby se zjednodušil příběh. Dělají se menší knihy. My tady pořád vystavujeme ty velké, ale nikdo to pak už neučte. A ani vám pak nepíše, jestli se mu to líbilo, protože to prostě nepřečte. Tam určitě je nějaké omezení a do budoucna už to takhle nepůjde.

Čtenářská obec tady bude pořád, ale je třeba se jí trochu přiblížit. Když to vezmu jako bývalý učitel didakticky, tak je určitě třeba používat materiály i jinak. Já jsem například implicitně zjistil, jak mi pomohly rozhovory o orální historii ze světa v hodinách. Tváře to studentům přiblíží.

Když se takhle ptáte, ke studentským evolucionům jsme udělali web. A tam jsou úryvky i pro učitele, aby, až to budou učit, tam spustí pět minut videa z rozhovorů. A pak na webu je už i film. Třicetiminutový film na základě rozhovorů, který zpracovali filmaři z České televize. Shodou okolností jedna z nich byla absolventka našeho magisterského kurzu OHSD a pracuje v ČT jako dramaturgyně. Dělali na tom tři čtvrtě roku s jedním režisérem a vznikl z toho film.

A co je podle Vás lepší? Rozhlas, nebo televize? Video, nebo audio?

Já si myslím, že je to případ od případu. Ale třeba pro mladší generaci, kam zahrnuji i bývalé studenty, je možná ta hranice, kde kamera už nevádí. A bude vadit méně. U starších pořád převládá audio, které nás pak vede k dramatickému zpracování rozhovorů do rozhlasu. Neznám žádná data, ale myslím si, že víc lidí, kteří poslouchají rozhlas, je 50+. Nevím, nejsem si jistý, ale intuice mi to říká.

Ale hodně lidí rozhlas poslouchá. Ale také záleží, jak kdo vnímá. Někdo informace lépe vnímá skrz uši, má tam i tu melodii. Knížka tohle všechno oseká, ale můžete se k tomu vrátit. Můžete si odejít na záchod, udělat si čaj a vrátíte se do stejné situace. Pokud to nemáte nahrané a nestopnete si to a běží vám to v reálném čase, tak už to nechytíte.

Ale budoucnost je určitě v tomhle. Já mám známého v Americe, který dělal Road 66. Dělal to rozhlasově a jsou to parádní příběhy. Smysl to určitě má. A teď přichází ta otázka. Směřujeme k důležité otázce významu orální historie, která může mít více rovin. Jestliže budu chtít předat lidskou zkušenost, zajímavou, zapamatovatelnou, přináším historický moment (ne vždy musím nutně někoho vyučovat), tak televize, rádio, video, film, výstava je určitě dobrá a přínosná cesta.

A vedle toho, schválně neříkám „ale“, protože myslím slučovací, a ne vylučovací poměr, a vedle toho je, že s tím budu pořád pracovat jako s pamětí. S tím, co chce být řečeno, jaká je změna vyřčeného. A tam jdu jiným přístupem, čistě vědeckou metodou. Tím nechci říct, že to první musí být nevědecké.

Na to jsem chtěl narazit. Vyprávíte příběhy pamětníků, nebo jejich svědectví využíváte jako pramen pro odbornou interpretaci?

Já to spíš beru jako pramen. Jsme Akademie věd a jsme na to uzpůsobení. Tam má asi větší smysl knižní produkce. Ale mě to jinak strašně bavilo s tím filmem. Navíc tam to má okamžitě větší dopad než naše knížka. To beze sporu. A má to výpovědní hodnotu. I když tam právě je to umění zkratky.

Jde o to, aby to dělali odborníci, kteří to mají naposlouchané všechno, než aby to dostal někdo jiný jen k technickému zpracování a při tom o tom prd vědí a sestřihají to čistě jen proto, že se jim zrovna zalíbil nějaký kus. A úplně z toho vylučuji, že to někdo chce dělat tak, že si nejdřív smontuje příběh, jak má skončit, a do toho si příslušné pasáže dosadí. Takovou věc vůbec nekomentuji. To s historií nemá nic společného.

Ale udělat tu zkratku dobře, aby tam byl i ten příběh, je strašně obtížné. Je to možná obtížnější, než když to já dělám v té knížce. Protože to má jiné parametry, a hlavně musíte stříhat. U nás se tomu stříhu podobá jen to, když vydáme knížku a tam jsou přílohou redakčně zpracované rozhovory, to je vlastně taky stříh. Ale není tak obrovský. U filmu často zůstanou jen vteřinové věci. Takže klobouk dolů, kdo tohle umí.

Kdybych se narodil znovu, tak bych třeba kameru, režii nebo dramaturgii chtěl studovat. Mě by to rozhodně bavilo. Nebo ideální by bylo, kdybych měl ještě sílu studovat to teď. Tu už ale nemám.

Vím, že trvalo rok, než jsme zvážili, aby ve filmu zaznělo to, co v té knížce. Aby nic nebylo upřednostněné ani upozaděné. Ale jsem si zcela vědom, že dosah v dnešní době mají více ta elektronická média. To je bez debat.

A k umění zkratky slouží podle Vás vědecká interpretace?

Nemusí to být úplně interpretace, stačí, když to bude prachobyčejné porozumění tomu, co vám říkají. Porozumění tomu, co je řečeno, a pak nějaká etická stránka. A znalost kontextu možná. Zkratka je pak i interpretace režiséra. Taký do toho musí mluvit. Nemyslím si, že historik to nahraje, a kdo tomu rozumí, musí vytvořit výstup. To vůbec ne. Ale měli by spolu být v nějaké interakci.

Kdo je Vaše publikum? Máte přehled o tom, kdo jsou Vaši čtenáři?

Moc to neodhaduji. Naši studenti to musí číst. Teda alespoň doufám, že to čtou.

Přemýšlel jste někdy nad tím, pro koho to vlastně píšete?

To je hodně dobrá otázka. Dělal jsem to pro sebe, a protože to byl můj výzkumný záměr. To bez debat. Dělalí jsme to v týmu. Buď jsem je přesvědčil já, nebo oni s tím záměrem splynuli.

Je tam ale záměr, který tam byl přítomný vždycky, že to tady zůstane pro další generace. Ta s tím bude moct poté jakkoliv naložit. Mohou to kritizovat. Nebo to dělat lépe, což je také vývoj, aby obor nezakrněl.

Co se ale týče toho publika. Často, když to bylo tematické, tak se publikum pohybovalo kolem toho tématu. To znamená, že když jsme vydávali disidenty a komunisty, tak vím, že si to obě ty bývalé skupiny četly.

Ale já snad ani nevím, nikdo mi v životě neřekl, jaký máme náklad nějaké naší knihy. Stejně z toho žádné honoráře nemám. Ale nevím, kolik lidí oslovím přímo knihou, kdo si to třeba půjčí v knihovně. Ale když byl rock-and-roll, tak se lidé bavili a psali mi. To byli lidi, co to mají rádi. U Vítězů? Poražených? Tam počítám, že to bylo pro lidi, které historie zajímá obecně.

Nemyslím si, že moc obecnstva zajímali Obyčejní lidé, možná až dnes, někdy 15 let poté, kdy se najednou zjistilo, že tihle lidé také tvořili dějiny. To podle mě tehdy bylo

dost průkopnické. Už jak orální historie musela prokopávat metodu samu o sobě. V rámci metody je přece řečeno, na koho prioritně se zaměřuje. Tehdy to byli lidé mimo hlavní proud. Takže těžké na to tehdy bylo i získat peníze. A jak se to četlo?

Znám jen takové mikro-příběhy. Vím, jak putovala knížka, kterou jsem dal mamince, po všech jejích známých. Jak si to četli a jak v tom mnohdy viděli sami sebe. Je to téma od tématu.

Ted' také nevím, měli jsme Studentské (r)evoluce. Ty také mají svou základnu lidí, kteří to čtou. Může to být i pro mladou generaci, ale vůbec nemám představu. Také někdo může mít zájem o orální historii jako takovou a skrze tyto knihy se to učit. Ale zase že bych čekal nějaké obrovské publikum, to si nemyslím.

Ted' se trochu vrátíme k samotné praxi rozhovorů. Jaké jsou parametry a benefity protokolu, který si při rozhovoru vedete?

Ten protokol je prioritně u rozhovorů, které jsme dělali na audio. Ale není to jen o tom. Zaprvé tam zaznamenáváme, co se děje během rozhovoru a co v rozhovoru nezazní. Od vyrušení někým, něčím, přes naše vlastní analýzy rozhovoru. I pocity zpovídajícího, když se mi zdá, že se rozhovor daří, a kdy se třeba zaseknul. Kdy už pamětník nemluví. Jestli je to dojem, nebo je pamětník unavený. Také popis prostředí. Prostředí univerzity může být lepší než prostředí hospody. Nejen zvukově, ale narátor se třeba uvolní. Nedá si dvě piva, ale cítí se líp. To jsou benefity, ke kterým se já vracím při interpretaci rozhovoru. Jiný benefit to nemá.

Ale pro analýzu je to důležité. Můžu dělat i analýzu prostředí nebo jazykovou. Tam je zajímavé, že když narátoři ze začátku nemají zkušenost s mikrofonem, tak začínají velmi spisovně. A když pak na mikrofon zapomenou, tak vidíte, jak se rozjedou a mluví, jak jim zobák narostl. A to je pro nás dobře.

Pro interpretaci je to nutné, ale my to nezveřejňujeme. To jsou věci, které slouží nám a týmu. Jsou tam i názory, jak se to nedaří, co narátor udělal nebo kde se rozchází s nějakou jinou pravdivou konstantou. To se může jevit jako jiný příběh, jiná varianta téhož, což mě vede k tomu, abych šel do archivu, do literatury nebo se znova zeptal.

Proč nevedete rozhovory přes Skype?

Někdy je to nenahraditelné. Máme na škole diplomky, kdy nejen to téma je třeba z Austrálie, ale studentům také najednou ujedou jejich narátoři, potenciální terče zájmu, pryč a hoří jim termín. Tak se mě ptají, jestli mohou toho využít.

A já říkám pořád to samé. Když to nejde jinak, tak toho využiji. Ale není to stejný typ. Pokud mám 90 rozhovorů face to face, setkali jsme se dvakrát, někdy třikrát nebo víckrát dokonce, tak je to úplně jiný druh setkání než setkání skrz Skype. Kamera tam míří v nějakém úhlu a vy se ptáte. A ne že bych koukal za dva rohy, ale člověk tam klidně může mít vedle monitoru nějaké výpisky, může mít přípravu a tohle se pak nikdy nedovíte. Já nejsem moc rád, když to lidé mají dopředu připravené. Jde mi o tu spontaneitu. Co se jim vyjeví, na co reagují.

Takže já k tomu mám ambivalentní vztah. Rozumím tomu, že jako záchrana je to možné, nebo je to veličina, se kterou nemáte možnost se jinak setkat. Pak by to ale v úvodu mělo být zmíněno ještě víc než jenom, že bylo 15 rozhovorů uskutečněno „tradiční“ metodou a 5 rozhovorů přes Skype. Což je určitě dobrá informace, ale mělo by to být prohloubeno o výhody a nevýhody.

Tohle, co říkáte, je přesně ta větev, a já ji vůbec nezavrhnuji, ale je to ta větev, co hodně tohle využívá. Pak je tam digitalizace a digitální archiv a vyhledávání. To je směr, který tu určitě bude. Nejsem toho odpůrce, ale mám lidský kontakt radši.

Mluvil jste o důležitosti prostředí. Už jste vyzoroval, které prostředí pamětníkům sedne víc a které méně?

Myslím si, že je ideální, aby ten člověk měl klid. Takže když vás pamětník pozve k sobě, tak je to nejlepší možnost. Protože je doma a cizí elementy, které představuje tazatel a jeho otázky, se nenásobí. Navíc jeho prostředí vám toho také hodně řekne o narátorovi. Je to skoro jako etnologická metoda pozorování. Ale mnohdy mi napovědělo, jak daný člověk žije, jestli jeho vyprávění zapadá do kontextu okolí. To mi přijde ideální, ale může být často dost složité odbourat rušení klimatem domu, bytu, popřípadě dalšími osobami.

Nicméně vždycky bych se snažil dostat k těm lidem. Ale nemůžete se vždycky všude vetřít. V tom případě se potom zeptám, kde by jim to nejvíce vyhovovalo. Ale už je to pokaždé jiné. Je potřeba vnímat, že v novém prostředí jsou více ostýchaví, určitě to chce druhý rozhovor. V tomhle případě ten první prostě nestačí. To můžu říct i obecně. Doma se totiž třeba i méně unaví. Jsou v komfortní zóně, udělají si třeba kafe.

V cizím prostředí někdy zpozoruji, jak se začínají vrtět, poposedávat. To jsou vnější signály, které ukazují, že se něco děje. Přijde to teda i doma, ale přijde to později. To mám vyzorované.

A co se týká neformálních schůzek, měl jsem jich také řadu. To znamená restaurace, kavárny. Mnohdy to tam při pivu může probíhat lépe, ale často jsem pak byl

smutný, že jsem to připustil. Mnohdy se totiž stane, že rozhovor není použitelný, není totiž nic slyšet. Jsou slyšet vedle skleničky a vedle objednávky.

Takže to není nejlepší. Také abychom s tím materiálem mohli pracovat jinak než jen pro knížku. Použít kus videa třeba. Já zjišťuji, jak teď učím, že se mi to předvádí líp, když tam mám ukázkou. Studenti to možná potom pochopí více, než když jim ukážu nějaký protokol, jak to píšeme. Takhle si to můžeme rozebrat hned na místě, zastavit to a rozebrat si, co ukazuje tohle gesto nebo tahle mluva.

Ozvali se Vám někdy nějací pamětníci, že by byli rádi, kdybyste zaznamenal jejich životní příběh?

To se stává strašně často. A já je většinou odmítám. Což je smutné. Vždycky je tam věta, že stojí za to, aby byl zmapovaný, že už tady nemusí být dlouho a tak dále. Já potom velmi těžko vysvětluji, že je nás málo a že projekty děláme podle tématu, a ne podle toho, že se nám někdo ozve.

Aspoň teď už máme 178 absolventů, což už je lepší než tři historici. A studentů už je také víc. A někdy je tam i pošleme. Třeba pro diplomku. Ale nejde vyhovět každému. A je to smutné. Já nechci vypadat, že mám nos nahoru a že mě to nezajímá, ale nedá se to. Nedá se to fyzicky, nedá se to v reálném čase uskutečnit. Nejde jen o ten rozhovor. Ale také příprava dopředu, nejde jen o to někam dojet.

Občas si myslí, že nám jenom řeknou svoji verzi životního příběhu a to stačí. Ale to mi nestačí. K tomu pochopení potřebuji znát specifika regionální a další. Také u těchto lidí, co se nám ozývají, tak musíte brát v potaz případ narátora, co se vám sám hlásí. A teď je třeba přistupovat i k jejich motivům, které za tím jsou. Jednou nám někdo chtěl vyprávět o svých hrdinských činech, aby pak mohl žádat o třetí odboj, jak se dávají medaile. A my bychom mu tím dali glejt, kterým by se mohl ohánět, i když třeba v archivech o tom nic není.

Vím, že je těžké to zobecnit, ale dokázal byste charakterizovat Vašeho typického pamětníka, který je pro Vás nebo pro Váš projekt zajímavý?

To je téma od tématu. Tady se strašně potýkáme s kvantitativním a sociologickým přístupem. Jeden hlas mi vždy říkal, že to není reprezentativní, a druhý, poučenější, zas oponoval, že je to kvalitativní výzkum a ten nikdy reprezentativní nebude. Ale dneska se snažíme už nespět ke konkrétnu, ale k většímu rozvrstvení. Dneska už bych chtěl, aby to bylo genderově vyrovnané, třeba nejen z Prahy, ale také z regionů. Jak si s lidmi už 20

let vyprávíme, tak o to víc se ujišťuji, že je to rozdílné prostředí. Praha, možná Brno, a pak někde jinde.

Ideální člověk je do určité míry taky ten, který se vzpěčuje tomu vyprávění a my ho mírně přemlouváme. Na druhé straně se nebojí k tomu přistoupit. Ale jinak to poznáte hned na začátku, do deseti minut poznám, jak se rozhovor bude vyvíjet. V rámci otevřenosti daného člověka.

Tohle je možná kouzlo, které americké příručky uváděly v 80. letech. Všechno se dá naučit, ale jak vložit svoji osobnost do rozhovoru se moc naučit nedá. Když budete tvrdý introvert, tak těžko navážete vztah. Protože musíte dát najevo, že nasloucháte. Pamětník musí v interakci vidět, že ho posloucháte.

Jinak ideální narátor není. I když je. Ideální narátor je ten, který mluví sám. Minimálně v prvním rozhovoru. Nemusíte to z nich dolovat. Čím víc je to otevřenější a čím víc je to vyprávění, tak je to pro mě samozřejmě lepší, i tu pro tu interpretaci. Když se pak musíte moc doptávat, tak vám tam skoro vždy naskakuje schéma otázka-odpověď. To pak není moc dobré.

Příloha č. 3: Rozhovor s Mikulášem Kroupu 30. 9. 2019**Jaký máte vztah k orální historii? Dá se říct, že Paměť národa, potažmo Post Bellum, dělá orální historii?**

K termínu orální historie mám velmi negativní vztah. Ten termín považuji za velmi zavádějící, nepřesný. Řekl bych, že svojí prací se k tomuto termínu rozhodně nehlásíme. Mnohokrát jsem to deklaroval, že jsem dokumentarista. Se svými kolegy se snažíme o dokumentování vzpomínek pamětníků. Kdybych měl říct, proč se vymezuji vůči tomu termínu, tak je to nejen, že se mi nelíbí, co obsahuje orální historie, tedy historie předávaná ústním projevem, nelíbí se mi, protože to prostě evokuje něco, co není patřičné. Nechci to dál rozebírat.

Druhá věc, která mi na tomto termínu vadí, je, že vzbuzuje příliš silné vášně mezi novináři a historiky akademického střihu. Mám na mysli lidi, kteří se věnují nějaké své aktivitě, své práci v akademickém prostředí a tento termín si pro sebe velice pečlivě chrání. A novinářský přístup považují, alespoň jakou mám já osobní zkušenost, za věc, která spíše škodí, než že by přinášela nějaký zvláštní přínos pro ně a pro jejich práci. Tudíž pro mě je mnohem správnější a rád se k tomu hlásím, že jsem publicista, novinář, který dokumentuje vzpomínky lidí. Ať si říká, kdo chce, co chce, o tom termínu, já se rád toho termínu vzdám. Koneckonců už jsem to udělal před mnoha lety.

Proč jste se rozhodl pro práci s pamětníky?

Já jsem se s tím setkal jako novinář, jako redaktor Českého rozhlasu. Před 20 lety jsem měl za sebou elévské začátky v rozhlase, točil jsem nějaké ankety, zastavoval jsem lidi na ulici k různým tématům, měl jsem za sebou pár rozhovorů, které rozhlas odvysílal. Ale sám jsem si vlastně hledal, kam budu v životě směřovat, a na vojně jsem přijal nabídku, abych zůstal na chvíli na Ministerstvu obrany jakožto redaktor pořadu, který se jmenoval *Pohov*. Musím říct, že se k tomu nepříliš rád vracím, jsou to takové dávné vzpomínky a doufám, že nikdo tyto moje magazíny nevyštrachá a nebude si ze mě dělat legraci, protože by samozřejmě klidně mohl. Při tom magazínu jsem měl rubriku *Když jsem já sloužil* a tam jsem si vytknul, že bychom mohli zpovídat zajímavé lidi, jak to měli s válkou.

Tak to byl jeden z prvních momentů, kdy jsem si najednou všiml, že je ohromně zajímavé nechat lidi vyprávět delší dobu a naslouchat jejich vzpomínkám. Tenkrát jsem zpovídal třeba generála Františka Fajtla nebo Pernického nebo Peřinu, což byli legendy.

Tenkrát mi přišlo úplně úžasné vzbouřit se tomu klasickému novinářskému přístupu, že je potřeba neustále klást otázky, dávat pozor, aby se nám respondent nerozpovídal. Tak to byla vlastně úplná revoluce, protože jsem řekl: „Ne, toho člověka nechám mluvit. Chci slyšet nějakou ucelenou reflexi.“

Jako novinář jsem měl zkušenosti z tiskových konferencí z různých setkání u památníků, kam mě často editoři potom v rádiu posílali vědouc, že jsem bývalý redaktor Ministerstva obrany. A tam jsem právě zažíval chvíle, kdy máte opravdu jedinečnou možnost setkat se s úžasným člověkem. Představte si konec druhé světové války na Vítkově nebo výročí atentátu na Heydricha – a tenkrát stáli v davu lidí, kteří se aktivně účastnili vojenských operací za druhé světové války. Já jsem měl rád a mám rád historii druhé světové války, zajímám se o ní, čtu o ní. A tehdy jsem měl úplně úžasnou generační příležitost s těmito lidmi mluvit. Takže já jsem se setkával s těmito velkými legendami druhého odboje a v tu chvíli se začal odehrávat příběh.

Do rozhlasu přišel dopis adresovaný generálnímu řediteli Českého rozhlasu Václavu Kasíkovi a byl zhruba tohoto znění: „Jsme staří, už nemohoucí, rádi bychom, aby Český rozhlas za námi vyslal redaktora, aby zaznamenal naše paměti. Sami už to nezvládneme, nemáme dost sil.“ A pod tím bylo podepsáno sedm válečných veteránů z východní fronty, členů obce legionářské. A Kasíkovi přišlo, že je to relevantní prosba, a hledal, komu by ten dopis dal. Dal ho do ruky mně a já jsem tím byl zasažen a říkal jsem: „To je přesně ono! My máme úžasnou příležitost, máme nové nahrávací přístroje.“ Tenkrát se používaly minidisky, což už byl digitální záznam, nebylo to analogově na pásky. Tak jsme s pár kamarády založili Post Bellum, to ale až v druhém ranku.

Prvně jsem zašel za Kasíkem a řekl jsem mu: „Je nás asi sedm lidí, potřebuju sedm nahrávacích přístrojů. Ale ne že je budu muset ten den vracet, půjčte nám je na nějakou delší dobu. Objedeme vícero lidí, zkusím si s nimi sednout a zaznamenat to vyprávění.“ A získali jsme také seznamy od Československé obce legionářské, seznamy všech členů, což je naprosto nevídané. Mám to doteď schované. Dali mi to fyzicky na papíře originál napsané na stroji. Bylo to neuvěřitelné. Slíbil jsem jim, že to převedu do digitálu. Přinesl jsem tedy ještě jednu kopii a pak jsme to převedli do excelových tabulek a krásně jsme v tom vyhledávali a postupovali systematicky jeden po druhém. A nyní jsme největší sbírkou, která má vzpomínky na druhou světovou válku a i na další období.

Podle jakých kritérií určujete „kvalitní“ rozhovor? Vybavíte si nějaký příklad?

Kvalitní rozhovor je určitě nutné posuzovat z mnoha různých hledisek a každý má na to svůj pohled. Můj pohled na zajímavý rozhovor je, že se jedná o člověka, který má svědectví, které osvětluje některé aspekty i třeba docela dobře historicky zmapovaných událostí. Nebo přináší nové informace o dané události.

To úžasné na tom vyprávění je, že je zcela unikátní a ničím nenahraditelné. Žádné písemné materiály vám nikdy nepodají to, jak to ten člověk prožíval. Co hrálo největší roli v jeho rozhodování. A pak samozřejmě každý dokumentarista si stanovuje své téma, které ho zajímá. My na Paměti národa to téma máme opravdu velice široké. Charakterizujeme pamětníka tím, že se stal účastníkem dějinného života. Vstoupil do dějin, dobrovolně nebo nedobrovolně.

Kupříkladu statkář, kterému sebrali statek, byl účastníkem kolektivizace, znárodnování. Je to člověk, který může podat svědectví. Ale někdy jsou ohromně zajímavé svědectví od lidí, od kterých byste to vůbec nečekal. Teď jsme natočili paní, které bylo devadesát let a celý život žije v jednom domě, v činžáku, na Praze 7. Její příběh je, člověk by řekl, velmi prostý, nedramatický. Ona s tím národem, s těmi dějinami českého národa všechno prožívala, ale nebyla účastnicí. Nebyla v koncentráku, nebyla politickou vězeňkyní, nebyla ani kolaborantkou a všechno to jaksi sledovala. Má takový zvláštní pohled na dějiny z pohledu toho svého domu. V tom domě se měnilo osazenstvo. Napřed tam žila židovská rodina, pak německá, pak všechny rodiny zmizely, pak nějakí soudruzi.

Vlastně i to je někdy pozoruhodné svědectví. Tento příběh zpracovaly děti v našem projektu Příběhy našich sousedů, kdy opravdu obchází dům po domu a hledají v tom svém prostředí městské části nebo obce zajímavé lidi. Jinak na Paměti národa postupujeme tak, že se snažíme sbírat primární svědectví, to znamená přímé účastníky oněch událostí.

Jakým způsobem si vybíráte pamětníky ke zpracování? Hraje roli nějaký konkrétní společenský aspekt?

Rozhodně v mém zájmu mají prostor pro vyprávění svých příběhů ti, které bychom mohli nazývat hrdiny, že se v nějaké chvíli statečně rozhodli, vzdorovali totalitním režimům, té moci, která lidem upírala práva, která znesvobodňovala obyvatele této země. Těm se věnuji proto, že je nesmírně podstatné jejich svědectví zachovat. A šířit tyto příběhy ve společnosti, aby si lidé uvědomili, že svoboda, ve které dnes žijeme, byla vykoupena

strašnou bolestí, velkými obětmi. Takovou věc by si měl člověk uvědomovat, že i on je tím pádem zavázaný svobodu chránit a uvědomovat si, že jeho životním úkolem je předat společnost v ještě lepším stavu nebo alespoň ve stejném stavu, jako máme dnes.

Ale protože se snažíme poznávat dějiny, chceme dávat prostor lidem, kteří obrazně řečeno stáli na jiné straně barikády. To znamená lidi, kteří byli členy KSČ, milicionáři, pohraničníci, udavači státní bezpečnosti, spolupracovníci, agenti, operativci. Takže dáváme prostor těmto lidem, aby vyprávěli. A pak je důležité si také uvědomit, že my to neděláme tak, že bychom primárně stanovovali nějaké téma, které chceme orálně-historicky nebo dokumentaristicky prozkoumat. Ale párkrát jsme to udělali, že jsme si řekli, že chceme znát pohled na 17. listopad od různých účastníků dějin. Ptali jsem se na 17. listopad komunisty, disidenta, ale i tehdejšího studenta, různým způsobem vybíraných lidí.

Ale přece jen Paměť národa má nějakou kontinuální práci, máme stovky, tisíce lidí, které ještě chceme natočit. Máme malou redakci, která má svoje vedení. Máme výborný systém Paměti národa, tzv. „back-end“, ve kterém hledáte, probíráte se náměty a tak dále.

Některé pamětníky natáčíme pouze na rozhlasovou techniku, jiné bereme do studia. Musím říct, že v tom samozřejmě rozlišujeme. Rozhlasové natáčení je levnější. Televizní studio s posádkou, dva kameramani, zvukař, redaktor, tak to je finančně dost náročné. Potom dále i zpracovávání toho příběhu. Tam opravdu vodíme lidi, o kterých víme, že jsou účastníci dějin.

U ostatních, které bychom zařadili mezi, řekněme, někým doporučené, že by bylo dobré je vyzpovídat, jsou staří, musí pamatovat některé okolnosti daného místa, nebo byli nějakým způsobem dotčeni určitou událostí, například šedesátý osmý, tak tam nejdříve pošleme redaktora. Nebo příběh zpracovávají účastníci projektu Příběhy našich sousedů.

Proč je třeba výpovědi nějakým způsobem upravovat? Jaký způsob je nejvhodnější?

Každá forma vyprávění má určitá pravidla. Když někomu budete vyprávět příběh, tak těžko budete skákat z jednoho tématu do druhého. Je třeba zvolit kontinuální příběh nebo na začátek říct nějakou silnou pointu toho člověka, proč chcete vyprávět ten příběh. Také máte určité posluchače, diváky, čtenáře. To všechno je důležité znát. Kdo neumí vyprávět příběh, může tomu příběhu strašně ublížit, uškodit. Dobře vyprávěný příběh, každý z Paměti národa, tak ten umí zaujmout. Jenom ve chvíli, kdy to děláte špatně, unudíte své diváky a posluchače. Proto je důležité, když máte třeba pětihodinovou nahrávku, tak ji

nemůžete pustit do rádia. To ten posluchač vypne. Neuslyší třeba závěrečné poselství nebo jinou podstatnou část toho příběhu. Protože se jenom hodinu věnuje svému dětství a to popravdě řečeno ten posluchač neuposlouchá. Taková je vlastnost rozhlasu.

Naopak do knížky můžete jít velmi hluboko, věnujete-li se monograficky příběhu, tak se opravdu můžete rozepsat. Animovaný formát, zkoušeli jsme animované filmy, ten se mi zdá ohromně zajímavý. Jsou to ale samozřejmě určité epizody, které vybereme. A jako autor musíte nést zodpovědnost, že se snažíte ten příběh zprostředkovat tak, aby se dalo říct: „Ano, je to ten člověk, je to jeho příběh.“ Byť samozřejmě spousta věcí chybí.

Ona je to samozřejmě vždycky otázka. Už když vám ten příběh někdo vypráví, tak vám předává pouze zlomeček toho skutečného příběhu. Nejlíp ten samotný vypravěč ví, co vám chce vyprávět. Když vy mi budete vyprávět svůj vlastní příběh, tak se v tom možná budete trochu motat, protože nevíte, co mě zrovna zajímá. Když ale přijdete za válečným veteránem a řeknete: „Mohli byste vyprávět svůj příběh?“ Tak on ví velmi přesně, co vás zajímá a velmi záhy se chce dostat k událostem druhé světové války, k okolnostem, za kterých sloužil.

Rád bych zdůraznil, že tyto formy volíme všemožně co nejpestřeji, tak abychom nejen zasáhly širokou společnost, ale zároveň abychom ten příběh předložili veřejnosti různými prostředky. Mně samozřejmě nejvíc vyhovuje rozhlasový dokument, který mě baví a který zpracovávám už deset, jedenáct let. Ten jsem se snad už docela naučil.

Co pro vás znamená slovo paměť? Liší se nějak od historie a minulosti?

Jistě. Vaše osobní paměť se nemusí ztotožňovat s pamětí národa, myšleno kolektivním vnímáním minulosti. Zvláště je to markantní ve způsobu, jak s historií zacházela komunistická totalita, která historii využívala k propagandě a k deformaci. Některým prostor nedávala, jiné donutila k nějaké přehnané „piedestalové“ heroizaci.

Dnes žijeme ve svobodě a opravdu můžeme přemýšlet nad minulostí ze všech možných koutů, ze všech možných úhlů pohledu. A využít svědectví pamětníků, řekněme, k pestrému zkoumání minulosti. Já si to představuji tak, že ty příběhy tvoří nějakou mozaiku. Je úžasné, když třeba zpracováváte '68, noc z 20. na 21. a pak 21. srpna, tak použijete příběhy z ulic a náměstí různých českých měst, poslechnete si příběhy lidí, kteří to prožívali za zavřenými dveřmi u rozhlasových aparátů.

Jak to v těch lidech vyvolávalo nutnou potřebu nějakého postoje. A pak zkoumáte, co se s nimi stalo třeba v roce 1970, ptáte se na to, jak to později vnímali. Zjistíte, že najednou začínáte rozumět tomu obrovskému vyburcování k určitému národnímu sepijetí, k něčemu strašně soudržnému. Což vlastně byl ten případ. Tam opravdu byla jen hrstka stalinistických komunistů, kteří Sověty vítali a vnímali je jako osvoboditele.

Ale potom těmi dalšími dny a událostmi, které následovaly, tak vidíte v těch lidech ono zlomení se, vnitřní zlomení charakteru. Ta touha žít alespoň v nějakém malém soukromí, které si uchráním alespoň s nějakou zdánlivou svobodou. Ta je obrovská a markantní a většina lidí to tak prožívá a jsou velmi často schopni nahlédnout na tuhle stránku. Chtěli prostě žít a měli strach, znova do kriminálu už nechtějí. Tohle vám ale žádný materiál nedodá. A já jenom říkám, to jsou věci, které jinak než těmi výpověďmi nezjistíte.

A co když v té mozaice některé kamínky výrazně chybí? Narážím na fenomén „ztracené paměti“, tedy zemřelých pamětníků. Jak se s tímto vyrovnáváte ve své práci?

To je samozřejmě nutné si uvědomit, když člověk zkoumá. Jsme strašně omezení. Kdybychom měli všechny vyzpovídat, všechny lidi na celé planetě, tak se v tom zaprvé vůbec nevyznáte, bude vznikat nějaká deformace, někdo to řekne silněji, srozumitelněji, jiný bude něco zatajovat a tak dále. Stejně se budete muset vydat na velmi dobrodružnou cestu bádání, zkoumání, kladení si otázek, konfrontace s dalšími prameny, srovnávání. Nelze dosáhnout úplného vyčerpávajícího obrazu minulosti, vždy to bude určitým tajemstvím.

My vědomě nevynecháváme nikoho, kdo by měl v té věci co říct. To neděláme, nejsme žádní ideologové. Dáváme prostor lidem ze všech možných úhlů pohledu. Naopak je samozřejmě komplikované rozpovídat bývalé estébáky nebo nakonec i hrdiny z 50. let, kteří potom spolupracovali s StB za normalizace. Ale i to se nám začíná dařit.

Člověk musí opravdu dát těm lidem prostor, že je nebudeme soudit. Zkrátka je tady nabídka nahrávání, nenaléháme. Chceme znát jejich pohled, jejich interpretaci.

Co vás vedlo k vytvoření etického kodexu Post Bellum? Jaké vidíte rozdíly mezi etikou novinářskou a etikou badatelskou?

Já se přiznám, že já nejsem akademik. Já jsem nikdy nepracoval v Akademii, nedokážu to posoudit. Vlastně docela mě mrzí, že ten akademický svět u nás tolik nekooperuje s médii. Jako je to třeba v Británii, v Německu. Tam je to velice běžné, že profesori pravidelně píšou do médií, zpracovávají svoje badatelská témata i velmi populárním způsobem, krátkými články, videy. Dokážou dát veřejnosti vědět nad čím bádají, co objevili a tak dále. Používají skvěle sociální sítě.

U nás toho historika najdeme v takové zvláštní badatelské konzervě. Člověk někdy musí úplně žasnout nad tím, kolik mají času na to svoje téma. Znáám člověka, který 15 let zpracovával téma, velice zajímavé téma, a furt všechny napínal. Já nechci být konkrétní, ale všichni jsme byli zvědaví, co z toho bude. A pak vyšla taková brožura, která zdaleka těm 15 letům neodpovídala. Zdaleka ne. Mohl z toho vzniknout jeden hezký zajímavý a dobře podložený článek. Ale popravdě řečeno, po 15 letech! Neuvěřitelné. A on probádal nemalé množství archivů a byl ve světě a všude možně, je to fascinující. A je to škoda.

Ale když mám mluvit o naší práci, medializaci, tak je to jeden z podstatných důvodů, proč tu práci děláme. Neděláme ji proto, abychom ty příběhy zavírali do šuplíků. Naše práce je nejen ty příběhy sesbírat, ale také s nimi pracovat, zpřístupňovat je novinářům. Mimochodem já jako novinář bych býval hrozně vděčný, kdyby takováto databáze existovala a já bych ji mohl používat.

Když jsme začali pracovat s myšlenkou, že bychom zpřístupnili ty nahrávky, tak jsme si řekli: „Zpřístupníme je celé, zveřejňovat budeme jen články.“ Zpřístupnění znamená, že člověk, který se k nim dostane, musí odkliknout nějaký kodex chování, že nebude dehonestovat ty lidi nebo prostě pracovat s nimi neetickými způsoby.

Naši pamětníci podepisují poměrně precizní souhlas k publikování, k archivování, k zpřístupňování. Jsme jediná databáze, která zpřístupňuje nahrávku badatelům celou. Náš etický kodex se týká jak našich spolupracovníků, tak lidí, kteří s onou nahrávkou budou nějakým způsobem pracovat.

Ten etický kodex, protože jsme začínali v rozhlase, většina z nás, tak jsme se samozřejmě inspirovali rozhlasovým kodexem, který považují za skvělý. A podstatný zvláště pro dnešní dobu. Člověk se někdy těžko orientuje v těch fake news a tak dále. Já říkám: „Koukněte, sledujte média, která se řídí etickým kodexem. Kdykoliv se můžete odvolat proti, že rozhlas odvysílá něco lživého, špatného, nepřesného, polopравdivého.

Odvolejte se na kodex a zašlete to Radě Českého rozhlasu, která se tím bude muset ze zákona zabývat.“

Většina novinářů, všichni novináři, v Českém rozhlase i České televizi jsou vázání tímto etickým kodexem. Když se na něj podíváte, tak apeluje na nestrannost, vyváženost, srozumitelnost, autorskou odpovědnost. Zároveň velmi zdůrazňuje, že redaktor nesmí podléhat nebo pracovat ve službě někoho nebo nějaké ideologie. To je přesně to, co je potřeba dodržovat i při práci s pamětníky.

Jak se může zpovídánému přihodit, že se ocitne na hraně etických principů?

To už se stalo několikrát. Nebudu opět jmenovat, ale měli jsme redaktora spolupracovníka, který, a to můžu říct, byl přímo student pana Vaňka. Mimochodem většina jeho studentů pak jde pracovat pro nás. Což je docela sympatické, mnozí z nich jsou opravdu šikovní a s mnohými z nich potom vymýšlíme spoustu zajímavých nápadů a projektů. Někteří z nich jsou i vedoucí a koordinátoři programů u nás. Někteří pracují i v terénu, nahrávají vzpomínky.

A jeden z nich přišel s nahrávkou muže, který prožil opravdu velmi dramaticky druhou světovou válku. Byl to voják z východní fronty, který prošel gulagem, ale nahrávka s ním skončila na začátku 50. let, dál nepokračovala. On byl dozorcem na Borech po válce. A já jsem byl v šoku a furt jsem se ptal, proč nepokračoval. Vždyť ten člověk žije. Chápu, že po hodině, po dvou byl pamětník unavený, ale pak se za ním jede podruhé, aby se to dotočilo.

Zavolal jsem si redaktora, jestli by to nemohl dotočit, a on mi řekl, že v žádném případě, protože nebude ideologicky dokazovat, že není pravičák jako já, že on by určitě byl pod „současnou pravičáckou doktrínou“ nepřímou nucen, aby odsuzoval komunistický režim. Ten bachař totiž potom odešel, byl vyhozen.

Já jsem říkal: „Pro pánejána, co to žvaní? Co je to za kecy?“ Ten člověk má jedinečnou možnost vyprávět svůj životní příběh a on jako redaktor se rozhodne, že ho prostě zatne, že by náhodou mohl říct něco, co by tomu redaktorovi neštimovalo. Samozřejmě je důležité se ptát otevřenými otázkami. Ne jako: „Heleďte, komouši byli svině, že jo, tak teď bych byl rád, kdybyste mi řekl, jak jsou komunisti svině.“ Naléhat na nějaký postoj a ten postoj přizpůsobovat je nemravné. Důležité je, aby ten člověk měl svobodný prostor říct, co si opravdu myslí.

A teď z té druhé strany, od pamětníka. Vnímali jste někdy i terapeutickou složku těchto rozhovorů? Jak se to projevovalo?

Ano, tahle vlastnost je u těch pamětníků velmi silná. Jednak se to projevuje tak, že jsou velmi vděční, že je někdo vyslechl. Nejednou mi ten člověk říkal: „Heleďte, jste první, kdo to se mnou vydržel, a mohl jsem to vyprávět. Jsem rád, že se to zachová, pro naše děti a pro budoucí generace.“

Také se nám stává dost často, že se nám ozývají příbuzní toho pamětníka a říkají: „My jsme vůbec netušili, že náš děda byl veterán od Dunkerku. To víme až od vás.“ To jsou samozřejmě úplně neuvěřitelné věci. Jsme opravdu sami zaskočení, jak ta rodina je vnitřně odcizená. Ale stává se to vlastně docela pravidelně.

Jinak je to teda pro pamětníka taková očista. Mám-li mluvit o těch hrdinech, tak je důležité, že mohou říct, co si vlastně dneska o té společnosti myslí. To je většinou jediná příležitost, kdy se jich na to někdo ptá, jak vnímají současnou společnost. Není to pro ně někdy úplně jednoduché, protože mají pocit, že jsou zranění, že se vytratily hodnoty, za které oni byli ochotni umírat.

To si nikdo z nás neumí představit. Až budeme staří lidé a budeme samozřejmě přemýšlet nad tím, co po mně zůstává, čemu jsem věnoval svůj život, pro co jsem byl ochotný se obětovat. A najednou uvidí v televizi anketu mezi dětmi a vidí, že děti neví o historii vůbec nic, že jim je to jedno. To jsou pro tyto lidi velmi bolestné rány.

Paměť národa jim najednou ukazuje, že to není pravda. Zvlášť projekt Příběhy našich sousedů. Jsou to tisíce dětí, které byly za pamětníky. A když posloucháte jejich reportáže, tak je vidět, jak mají chuť si povídat s těmi dětmi. To je výjimečné, najednou něco nachází. Totiž obě strany cítí potřebu dialogu. Obě strany chtějí vést nějaký dialog. Často mají pocit, že ten dialog není možný, protože babička prostě neví, co je Facebook. Babička zase má pocit, že by obtěžovala, ale rozhodně by chtěla vyprávět.

A najednou si vnučka vezme diktafon a řekne: „My máme takový úkol. Babi, musíš vyprávět, co jsi vlastně zažila, když jsi byla malá. Jaké jsi měla hračky a tak dále.“ A najednou je o čem mluvit. To dítě to hrozně baví, protože s tím pak dál pracuje a ví, že se mu to povedlo. Má pocit, že zaznamenalo něco opravdu důležitého.

Rodiče jsou také nadšení, že došlo k nějakému dialogu mezi vnukem a babičkou.

Jakou roli by mělo zpovídání pamětníka hrát během školní výuky?

Já si myslím, že toto patří do projektové výuky. Přináší to neuvěřitelné množství velmi pozitivních věcí. Máme to ověřené, my je sledujeme. Snažíme se je sledovat i v průběhu,

ale zatím je to stále mladý projekt, takže nevíme, co se vlastně s tím člověkem, účastníkem projektu Příběhy našich sousedů, bude dít za deset, dvacet let. Ale věříme, že za těch deset nebo dvacet let si ten dospělý člověk vzpomene na ten příběh, který zaznamenal.

Protože nějakým způsobem ty příběhy se opravdu někam do hloubky tomu dítěti zapisují. Oni to prožívají jako takové pátrání, objevení a potom zpracování pro tu veřejnost. Je s tím spojená tvorba reportáže i veřejné vystoupení před poměrně početným publikem. Sejde se tam celý kraj, střídají se jednotlivé týmy.

Kdybych měl vyjmenovat benefity, velmi stručně, tak jsou to určitě ty “měkké dovednosti”, jak se o nich dnes mluví. Žáci a studenti si musí během půlroční práce uvědomit, že ten tým musí vydržet. To znamená, mají rozdělené úkoly, pracují na něčem, co se jim bude v budoucnu strašně hodit. Protože si uvědomují, že aby ta práce vyšla dobře, tak musí táhnout za jeden provaz a nemůže jeden druhého podrazit, nechat toho a tak dále.

Druhá věc, která mi přijde úžasná při práci s pamětníky, je, že většina učitelů s tím nemá žádné zkušenosti. Nikdy žádný rozhovor nedělali, nepsali scénář, neumějí používat kamery, diktafony, neumějí stříhat zvuk nebo obraz. Ten učitel nebo kantor se s těmi dětmi učí. Najednou se rozostřuje ten vztah kantora před tabulí a žáka v lavici.

Pak je tady úplně úžasné, a to je myslím velmi podstatná část toho projektu, že se žákům otevírá 20. století v úplně jiných parametrech než těch, jak je vykládá učebnice dějepisu. Když se podíváte na učebnici dějepisu, tak tam máte: „Kapitola za A zahraniční odboj, za B domácí odboj, zahraniční odboj se dělí za A na zpravodajský, za B...” Neuvěřitelná nuda. Takhle se šprtá člověk zeměpis nebo matematiku. To s dějepisem nemá takřka nic společného. To je prostě nějaké vymezování termínů, definic, letopočtů. Je to příšerné.

Já to sleduju, protože mám čtyři děti, z toho tři mám na základní škole, které tím prochází. Je to něco neuvěřitelného Ale ten příběh jim najednou otvírá úplně jiné obrysy. Najednou si chtějí s rodiči povídat o tom, co byl atentát na Heydricha, co bylo 21. srpna ‘68, jak rodiče prožívali 17. listopad ‘89. To jsou najednou témata.

A rodiče chtějí s dětmi o tom mluvit. To dítě říká: “Paní Novotná, u které jsme byli, tak nám říkala...” Dejme tomu, že ten rodič je komunistický volič a v celé té rodině se šíří nějaké napětí ve vztahu k té společnosti. A najednou to dítě přijde, že jim paní Novotná říkala, „že byla vděčná za 17. listopad, protože už se nemuseli bát”. On se blbě zpochybňuje příběh. Nakonec i ten rodič musí o tom s dítětem srozumitelně mluvit.

Ještě se nám nestalo, že by nastal nějaký rodinný konflikt, že by se něco mohlo poškodit ve vztazích. Nezažil jsem to. Slyšel jsem, že jsou případy, kdy může vznikat nějaké napětí, ale to dítě je vždycky ve slabší pozici. Ale nakonec vždycky dojde k nějakému vyústění. Shrne se to a řekne se: „Ano, je to pohled někoho jiného.“ Nebo se řekne: „Jsem hrozně rád, že se tím začínáš zabývat, tady máš knížku, pojď si o ní povídat.“ Je to velké téma pro rodinu i širší okolí.

Jak vidíte budoucnost orální historie? Kam bude směřovat následujících deseti letech?

Víte, já si myslím, že je to tak zajímavá věc objevovat příběhy. Takže působení Paměti národa, ta její myšlenka, může mít stejný dopad, jako měl kdysi Sokol nebo Skaut. Samozřejmě to trochu přeháním. Ale myslím si, že máme určitá východiska, která jsou podobná Skautu a Sokolu. Nikoliv jako Sokol tělovýchova a vlastenectví nebo Skaut výchova dětí, takhle to nemyslím.

Ale my máme zase určité východisko, že opravdu nelze zpochybnit to společenské odcizení, generační odcizení. Určitá potřeba tady je a roste. Potřeba k tomu začít spolu mluvit. A toto je jedno z velmi zajímavých témat.

Zadruhé, naší prací je objevovat příběhy. Bez lidí, kteří v těch regionech žijí, na těch místech žijí, se neobejdeme. Z nich chceme dělat redaktory, které si proškolíme. A ono to není nic tak těžkého, najít někoho, koho to zajímá. A základy, jak to udělat, máte za pár dnů proškolené. Navíc ty zkušenosti nabíráte opravdu redaktorským způsobem. To znamená praxí, třeba s nějakým doprovodem.

A já věřím, že za těch 10 let bude Paměť národa v každém krajském městě mít svoji partu, která bude vyvíjet celý ten vějíř projektů a programů, jak pro školy, tak pro média, tak pro širokou veřejnost. Ty pobočky budou provozovat Instituty Paměti národa, což je náš projekt, kterým teď žijeme. Chceme v krajských městech vybudovat v opuštěných nemovitostech města nebo prostě v místech, kde to za to stojí, nějaké instalace, které používají moderní technologie, projekční technologie, které budou vyprávět příběhy.

To místo může mít podobu velkého muzea, nějaké budovy, může mít ale podobu i bunkru, nějaké menší posluchárny, může mít prostě různé podoby, ale ty technologie prostě dneska umožňují opravdu úžasné způsoby předávání těch příběhů.

Jak se může vyprávění příběhů vyvíjet za přispění digitálních technologií a sociálních médií?

Já se právě domnívám, že ty technologie se opravdu velmi rychle vyvíjí. Nás teď dost zajímá virtuální realita. Už tady Štěpán Černoušek, můj kolega a kamarád, z gulag.cz, má udělaný projekt, kdy máte na zádech batoh, na hlavě brýle a procházíte gulag. Teď to ještě nefunguje, ale není nic těžkého, aby do toho ještě zaznívaly vzpomínky. Také to může být interaktivní nebo gamifikované tak, že nakloníte hlavu doleva, čímž odpovíte na otázku, která tam může být vznesena. Už i to jsme probírali s některými technologiemi.

Pak se domnívám, že určitě zajímavý je webový projekt Šoa od Spielberga. Veliká databáze výpovědí přeživších holokaustu. A tam mají elektronickou střížnu. Žák, student nebo přihlášený uživatel může využít jejich technologii, která mu umožní z toho udělat film. To znamená, že sami si vyhledávají výpovědi, vystřihávají si z nich pasáže a dělají si voice-over a tak dále.

Viděl jsem i docela zdařilé kousky. Samozřejmě většina lidí, ty první pokusy jsou nepřilíživě poutavé. Tam si člověk mimochodem velmi rychle uvědomí, chce-li být zajímavý, musí umět být stručný a najít to podstatné. To, co člověka opravdu charakterizuje, toho vypravěče. Vybrat to, doplnit třeba mluveným slovem nebo obrazem.

To si myslím, že je cesta. Pro mobily budeme schopní vlastně dost rychle Paměť národa používat. Budeme moct hledat příběhy Paměti národa a stříhnout si rozhlasovou reportáž v mobilu, poslat ji kamarádům nebo ji využít i na sociálních sítích. Nebo být komentátorem těch příběhů. To si dokážu představit. Youtubeři na tom mají založenou svou živnost, že furt něco komentují a komentují. Takovou překotnou mluvou. Tak si myslím, že můžou objevit příběhy, pracovat s nimi, nějak je prezentovat, vyprávět. Tam jsou tak strašně dramatické příběhy. Tak neuvěřitelné příběhy. To by se mohlo stát i tématem pro mládež s použitím těch moderních technologií.

Příloha č. 4: Rozhovor s Mikulášem Kroupou 24. 2. 2020**Jak se projevuje zpovídání pamětníků a jejich mnohdy těžké životní osudy na Vaší psychice? Máte způsob, jak s tím pracovat?**

To je hezká otázka. Tu mi ještě nikdo nepoložil. Jak to působí na nás nebo na mě. Že bych musel vyhledat psychickou pomoc, to se mi opravdu nestalo. Nevím, co by se mnou tak otřásl, že bych potřeboval vyhledat odbornou pomoc. Přirozená pomoc je, že traumatické příběhy někoho jiného vyprávíte dalším lidem, to je moc dobré.

Příjemnou součástí naší práce je, že se setkáváme a většinou při popíjení dobrého vína si příběhy a zkušenosti s pamětníky sdělujeme navzájem. Pamatuji si na jeden okamžik, který byl pro nás všechny důležitý a očistný. Odjeli jsem s pár lidmi na Žatecko zpovídat tamější válečné veterány. To byla oblast, kde po válce dostali po Němcích statky volyňští Češi, kteří často prošli sovětskými gulagy. Následně nastoupili do „Svobodovy“ armády a vyprávěli často otřesné, dosti drásavé okolnosti nejen z gulagů, ale i od Dukly, kde viděli rozstřílené lidi. A často sami přežili jen kvůli tomu, že byli ranění a skončili v polních podmínkách v péči lékařů.

Já jsem každý den navštívil dva lidi a vždy jsem byl úplně unavený z těch příběhů. Takže byla potřeba je někomu vyprávět. Bylo úžasné, že nás bylo pět a každý večer jsme se scházeli v místní hospůdce, sedávali tam a vyprávěli si příběhy. Na to rád vzpomínám. Mám pocit, že je to přesně to, co člověk potřebuje, aby příběh nezůstal nevysloven. Člověk se stává příjemcem, je obdařen příběhem starého člověka a někdy ten člověk vypráví o těžkých traumatických věcech, zločinech, nespravedlnostech, které se s nimi táhnou. Někteří nás prosili, abychom jim pomohli. Ale spravedlnost byla takřka nedosažitelná, protože aktéři buď byli po smrti, nebo jejich případy byly shozeny z různých právních klíčků. Například, že trestný čin byl promlčen nebo že se lidé vlastně nedopouštěli trestného činu, protože konali podle tehdejších zákonů.

Často šlo o komplikované právní smyčky, ze kterých se ti gauneři velmi často snadno vysmekli. Třeba jeden mi říkal, že ztratil paměť. To byla jeho odpověď. Ten týral Tomáše Sedláčka v 50. letech. Tomáš Sedláček mi říkal, že vlastně bydlí kousek od něj, že se potkali na ulici. Málokdo věděl, že vedle opravdového hrdiny, legendárního hrdiny, kdy národy takovým lidem staví pomníky a sochy, žije ten, kdo ho týral a mučil ve vyšetřovnách 50. let, Jaroslav Řičica, v domově důchodců opravdu nějakých pět kilometrů a chodí nakupovat, dejme tomu, do stejného obchodu.

Tak jsem se za tím Řičicou vypravil. V člověku pak zůstává takový pocit, že nebylo učiněno spravedlnosti za dost. Ten pocit je drásavý a opravdu nepříjemný. To, s čím často pamětníci odchází, je, že se jim tito lidé vysmívali a vysmívají a že tady na tom lidském světě spravedlnosti nedosáhli. Ten Řičica se mi smál do obličeje a říkal, že si vůbec nic nepamatuje. Když jsem ho pak konfrontoval s těmi spisy, tak se začal typicky vymlouvat (rozhovor je na Paměti národa zpřístupněný). To je taková jediná satisfakce, že najednou slyšíte v tom člověku zločince i podle tónu hlasu nebo způsobu vyprávění. Hrdinové mají celkem svěží paměť. Gauneři mají paměť zamlženou.

Je dobré vyprávět příběhy a publikovat je, ale myslím, že se to na člověka nepřenáší. Mluvílo se o tom, že druhá, třetí generace rodin, jejichž prarodiče zažili třeba koncentrační tábory, tak že se to obrovské trauma přenáší do psychických i fyzických problémů na další generace. To jsem úplně nezaznamenal, byť ve velmi blízké příbuzenské rodině něco takového pozorujeme, ale nejsem si jistý, jestli se to dá přikládat tomu obrovskému traumatu z koncentráku.

Na svém počátku se orální historie snažila dát prostor tzv. bezdějinným vrstvám. Mluvil jste o Tomáši Sedláčkovi, nemyslíte si ale, že hrdinové druhého, popřípadě třetího odboje, disidenti, svoje zajištěné místo už mají? Co se více zaměřit na ty „bezdějinné vrstvy“?

To je hezky řečeno. Ale podle mého názoru nemá orální historie za úkol dokumentovat paměti „bezdějinných“ lidí. To slovo „bezdějinný“ jste použil moc dobře, správně. Odkazuje to na podstatu, čím se má zabývat historie. Když se zeptáte kronikáře z jakékoliv horní dolní vesnice, co zapíše a co nezapíše do své kroniky, tak vám celkem jednoduše odpoví, že zapíše to, co je důležité na zapamatování. To, co je důležité, aby věděli i další generace. Nebude zapisovat, že támhle paní Vondráčková vysypala koš nebo že když šla z nákupu, tak zakopla o popelnici. Ale o tom, že se tady stala veliká tragédie na konci druhé světové války, že se zde postřílelo 17 civilních Němců jako odplata za druhou světovou válku.

My si musíme uvědomit, že z hlediska historie a z hlediska toho, koho my máme pro paměť národa zaznamenávat, jsou důležití lidé, kteří mají svědectví. To ne každý má. „Nedějinný“ člověk svůj příběh ani nedokáže vyprávět. Protože do jisté míry žije cyklický způsob života. Ráno vstane, nasnídá se, jde do práce, z práce se zastaví na pivko, nakoupí a pak si se ženou udělají večeri, kouknou na film, pomilují se a jdou spát.

A z tohoto cyklického života, když to hodně zjednodušuji, je vytrhne, dejme tomu, nějaká dovolená. Dějiny je prostě míjejí. Pro mě jsou důležití lidé, kteří se stali svědky událostí, nebo dokonce do nich aktivně vstoupili.

Zeptám se jinak. Nebylo by vhodné dávat prostor lidem, kteří ho dříve neměli? Například takovou skupinou mohou být ženy. Hraje ve Vaší práci roli nějaký genderový prvek?

Nehraje. Nehraje a nikdy hrát nebude. Já si žen vážím jak každého jiného člověka. Vždy jsem trochu zaskočený nárokem rozlišovat lidi podle pohlaví. Nedomnívám se, že by historie měla přistoupit na nějakou takovou ideologii. Mám za to, že aspoň částečně to ideologie je, byť třeba srozumitelná. Je to reakce na společenskou situaci. Ale historie by se podle mého soudu neměla takhle chovat, deformovat. Alespoň ne ta, kterou nazývám „paměť národa“, tedy sbírání příběhů a svědectví. A můžu garantovat, že ty nejsilnější příběhy, které znám, tak je prožívaly právě ženy. Jsou to neuvěřitelné oběti, co ženy přinesly. Jmenoval bych Jitku Malíkovou, jmenoval bych „Hamršíldky“.

Když přijel v polovině 50. let generální tajemník OSN Dag Hammarskjöld, což se zkracovalo „Hamršíld“. A těch žen, mezi nimi byla skautka Dagmar Skálová nebo Růženka Vacková, bylo, tuším, dvanáct. Dag Hammarskjöld byl tady v obležení komunistů. Oni mu ukazovali nakamuflovaný komunistický svět, že je zde všechno v nejlepším pořádku. Žádní političtí vězni tady neexistují a vězni v uranových lágrech jsou vrahové a zloději, kriminální zločinci, že se tady žádná lidská práva neporušují.

A tyhle dámy sepsaly v pardubickém kriminále dopis, kde popsaly, jak je mučili, jak je donutili k nepravdivým výpovědím, jak je nutili podepsat nepravdivé protokoly, jak s nimi zachází, jaké krutosti na nich byly spáchány. Ty dámy dobře věděly, že se dopis nedostane z vězení dál než k veliteli věznice. A věděly, že následek bude velmi krutý. Stejně ho napsaly a odevzdaly bachařovi. Tak se jim říká „Hamršíldky“, neuvěřitelně statečné ženské. Když se podíváte na Ceny Paměti národa, které každoročně pořádáme, tak ženy jsou tam zastoupené a nikdy jsme nevybírali, že teď by to měla být žena.

Jaké jsou výhody zpovídat pamětníka v rámci neziskového sektoru, popřípadě ve veřejnoprávních médiích?

Já jsem představitelem občanského sektoru, neziskové organizace Post Bellum, kterou jsem založil a kterou vedu. A také mohu mluvit z pohledu novináře, redaktora Českého rozhlasu. Pracuji v Českém rozhlasu víc jak 20 let.

Čas je pro sbírání vzpomínek naprosto klíčový. Když natočíte klasický novinářský rozhovor, tak to máte za hodinu hotové. Člověk se vám představí a vy z něho vytáháte nejdrsnější historky a běžíte to zpracovat do třiminutové reportáže. Což je jeden z důvodů, který mě přivedl k soustředěnější práci. Což ta dokumentaristika inspirovaná oral history prostě je.

Tenkrát před 20 lety bylo naprosto běžné, že jste mohl při zpracovávání výročí druhé světové války někde u pomníku mluvit s naprostými legendami, jakými byli František Fajtl nebo Pernický, Peřina. To jsou lidé, o kterých buďto byly natočené hollywoodské filmy nebo ještě budou. To jsou neuvěřitelné příběhy.

A s nimi tehdy bylo možné mluvit, ale měl jste na to jen půl hodiny, protože na 12. hodinu jste musel mít hotový příspěvek do zpravodajství. Z tohoto úhlu pohledu člověka drásalo, že neměl na ty lidi čas.

Tenkrát jsem neměl ženu a děti a měl jsem dost času, takže jsem se za nimi vypravoval. Ano, udělal jsem si na to ten čas a přizval jsem k tomuhle novinářskému dobrodružství řadu svých přátel, se kterými jsme si ten čas udělali. Neměli jsme jiné povinnosti, jezdili jsme za pamětníky, za starými lidmi. Často to bylo o víkendech, často to bylo po práci. Navštěvovali jsme je a používali techniku, kterou nám půjčil rozhlas.

Samozřejmě v průběhu času je to jiná situace. Post Bellum je poměrně velký a nejednoduchý podnik. Plný nových programů, projektů a také starostí, jak to „vyfundraisingovat“, jak to zaplatit. My nejsme státní příspěvkovou organizací. My si zakládáme na své naprosté nezávislosti a nestrannosti. Takže opravdu nemalá část našeho bytí je zaměřená na získávání finančních prostředků na naši práci.

Na druhou stranu máme desítky redaktorů, kteří nám pomáhají a dokumentují příběhy. Takže když zpracovávám příběh pro rádio (pro Příběhy 20. století), tak mám opravdu z čeho čerpat. Jsou to celé záznamy, které pořídili moji kolegové. Jsou to texty, je to archivní dokumentace. To všechno shromážďujeme. Moji kolegové, a samozřejmě i já se na tom podílím, tak máme čas na to. Takový čas, který jsem schopní si na to vyčlenit. Neplatíme moc, ale dá se s tím. Boháči nejsme. Jezdím ve staré oktávce. Té jedničkové.

Bavili jsme se o etických normách. Vy jste hodně zmiňoval inspiraci Českým rozhlasem. Tam mají svou radu, ke které se můžou případně stěžovatelé odvolat. Má nějakou podobnou instituci i Post Bellum, kam by se posluchači nebo třeba i pamětníci mohli odvolat?

Máme na webu zveřejněné kontakty. Je tam možnost nám napsat. My s pamětníky komunikujeme, dokud to jde, dokud jsou samozřejmě naživu. Já teď zpracovávám příběh Mila Komínka, to je příběh člověka, který zemřel v roce 2010. Před deseti lety zemřel. S tím toho už moc nezkonzultuji. Potomky nemá.

Někdy se nám samozřejmě stává a stávalo, že jsem něco zvorál. Naprosto regulérně přiznávám, že jsem některé příběhy neudělal, tak jak bych si představoval. Neměl jsem dost pramenů. Byť jsem to v dokumentu řekl, že nevím, jestli se to takto stalo, tak přeci jen si dnes říkám, že kdybych se k tomu vrátil, tak zrovna tuhle věc bych zpracoval jinak. Pár pamětníků jsem nám třeba ozvalo, ale nikdy, že by byli vyloženě nakrknutí. Nikdy jsme nikoho nedehtovali, nikdy jsme neudělali nějakou vyloženou botu. Když se stane nějaká chyba, což se v téhle práci stane, tak se člověk musí omluvit a pokusit se věci opravit. Texty na Paměti národa samozřejmě obsahují řadu chyb. Naši redaktoři nejsou neomylní, byť to prochází dvěma dalšími čteními. Máme opravdu zkušeného historika a odborníka jako šéfredaktora, který to čte všechno. Máme mezitím ještě jeden stupeň editora, který čte, opravuje a vrací k dopracování. I přes to jsou tam stále chyby. A byly doby, kdy jsme se to učili, takže když se k některým textům dnes vracíme, tak je také přepracováváme.

Ale řekl bych, že nemáme za sebou žádnou soudní při, ale také jsme nepodléhali žádným cenzurám. Zaznamenali jsme několik případů, kdy se potomci pamětníka snažili zabránit, abychom třeba řekli, že dědeček byl agentem Státní bezpečnosti. To jsme nevyhověli, protože jsme k tomu měli relevantní a ověřené podklady.

Také si pamatuji na takový nepříjemný konflikt, který více než o Paměti národa byl naměřený proti našim přátelům, se kterými dlouho spolupracujeme a byli to naši kolegové. To byl Adam Hradílek v kauze Kundera. Nebo v kauze Rozeznění, když kolega Faltýnek se svojí ženou z příběhů, které zdokumentovali pro Paměť národa, vytvořili úžasnou zvukovou instalaci v Lidicích. Tak se ozvali nějací potomci lidických dětí, že se jim to nelíbí, že to není příliš heroické. Bylo v tom také to, že Vilém Faltýnek se svojí ženou dostali 8 000 korun na překlad do němčiny od Sudetoněmeckého landsmanshaftu, tak z toho byl oheň na střeše.

Ale musím říct, že jsem za Vilémem ve všech ohledech toho konfliktu stál. Vilém postupoval maximálně korektně. Ale některé pamětnické společnosti, dejme tomu, jsou zvláště ochránářské. Dbají na svůj piedestal, na svoji heroizaci. Nechci to rozebírat do detailů, ale jsou prostě skupiny pamětníků, kteří mají pocit, že než něco o jejich tématu

vydáte, tak oni to musí zcenzurovat, upravit. Cokoliv, co by mohlo být i jen trochu kontroverzní, tak pryč. To my neděláme.

Měli jsme velký konflikt s paní Naděždou Kavalírovou, budiž jí země lehká, při výstavě na Úřadu vlády, kdy nám chtěla diktovat, kterého pamětníka máme na tu výstavu zařadit a kterého ne. To jsme jako novináři museli říct, že v žádném případě. To bychom považovali za cenzuru, jako autoři té výstavy. Byl z toho velmi nepříjemný konflikt, bylo to za Topolánka. I uvnitř Post Bellum došlo k velkému pnutí a dost nás to posílilo. Najednou jsme se stmelili a mluvili o věcech, se kterými jsme do té doby neměli žádnou zkušenost, nikdy jsme se do té doby s cenzurou nesetkali.

O to víc ale dnes dbáme na svoji nezávislost, autorskou svobodu. A je to i jeden z důvodů, proč jsem odešel ze správní rady zakládaného muzea paměti. Je to jiná kapitola, ale když už jsem se rozpovídal. Ano, souvisí to i s tímto. Já neztratím svoji nestrannost a nezávislost. Nebudu sedět ve správní radě s politiky, kteří chtějí naši práci využívat k vlastní politické sebe prezentaci.

Vraťme se trochu zpět k teorii orální historie. Zabýval jste se někdy teoretickými pracemi z oboru? Pomohly Vám někdy ve Vaší práci?

Četl jsem tu Vaňkovu práci. No, tak nechci se dotknout.

Můžete mluvit otevřeně.

Jsou to prostě tlachy. Praxe vypadá jinak. Nepotřebuji číst o tom, že musíte vyměňovat baterky. Ale co čtu velice často, tak to jsou sepsané paměti. Každý měsíc tak dvě tři knihy přelouskám. K některým se moc rád vracím. Je to hlavně z toho důvodu, že psaný projev pamětníka je jiný. Text dává prostor k znovuprožívání.

Pomáhá Vám četba pamětí pak dále ve Vaší práci?

Ano. Přesně tak. Deníkové záznamy, memoáry. Sem tam si s chutí samozřejmě otevřu i práce nějakých svých kolegů dokumentaristů, kteří napíší o někom zajímavou knížku. Nejradši ale mám sepsané autentické paměti. Například teď čtu právě již zmíněného Mila Komínka I pod oblohou je tma (I pod oblohou je peklo – správný název, pozn. FL). To je teda kniha, kterou znám už od šestnácti let. Asi už třikrát jsem ji četl. A vždycky, když ji znovu otevřu, tak se nemůžu odtrhnout. Protože ten dramatický příběh najednou popisuje i momenty, které vám do toho záznamu člověk neřekne.

Například když byl Milo Komínek v létě 1948 velitelem takové malé odbojové skupiny v Beskydech. Pět kluků mezi 17 a 21 lety. Spolu chystali proti komunistům partyzánský odboj. Komínka pak zatkli po opravdu ostré přestřelce, kdy zranili nějaké esenbáky. Ti pak tyhle kluky lovíli jak zvěř.

V nahrávce vypráví, že ho střelili do nohy, že to bylo shozené a kdo je udal. Ale nevypráví o těch momentech, na které potom intenzivně myslel v celách a kriminálech. Momenty, kdy se natáhl na rozpálenou louku v Beskydách a odpočíval. Nebo jak voněly borové lesy, jaké noci prožíval s přáteli u ohňů a jak pozorovali hvězdy. Hezké a silné popisy krajiny. A jak na něj působily tyto momenty klidu, které potom ztratil na 17 let. Odseděl totiž 17 let v kriminálu. Neuvěřitelný příběh.

Rád čtu tyhle memoárové knížky. Nebo Václav Vaško a jeho kniha Ne vším jsem byl rád. To je tak strhující a dojemná kniha. Přečtete-li si pořádně tuhle knihu, tak víte o 20. století pořádný kus. Pořádný kus.

A berete tyto lidské příběhy jako pramen pro Vaše další interpretace o dějinách?

Ne, mým primárním cílem je vyprávět příběh. Poctivě a zajímavě. Když vám pustím čtyři hodiny záznamu Mila Komínka, tak po deseti minutách si radši půjdete zapnout televizi nebo Facebook. Prostě vás to nebude bavit. Protože Milo Komínek se zadržává, mluví překotně, skáče z jednoho na druhé. Ale ten příběh je opravdu strhující. Je to obrovské drama dvacetiletého kluka. A ten příběh je potřeba vyprávět srozumitelně.

Vyprávění příběhu má svoje pravidla. Nevkládám do toho nic, co by se dalo vykládat, že chci, aby to vyznělo určitým způsobem. Říkám tam věci, které mě osobně mrzí, že se staly, nebo o kterých nám vypráví. Někdy se odvážím říct, že to na určitých místech podle jiných pramenů neodpovídá. Snažím se být objektivní. V tom všem subjektivním, co zpracovávám: já jsem subjektivní, pamětník je subjektivní, i prožívání samotného příběhu je subjektivní, ale přece jen kus objektivity je. Protože příběh má zcela objektivní události, které se dají ověřit.

Samozřejmě i pocity pamětníka jsou důležité. Musí zaznít, protože to posluchače přimkne k vypravěči. Začnou rozumět příběhu. Posluchač nesmí být zmaten. Nerozumět tomu, proč se události odehrály, tak jak se odehrály. Musí chápat, co se stalo i ostatním kolem toho příběhu. Někdy je opravdu práce dohledávat zdroje. Často trávím hodiny obvoláváním různých lidí, jestli by si nevzpomněli na tomto či ono svědectví. Nebo jestli by nedoplnili ten a ten příběh. Musím číst spoustu archivních materiálů.

I ten Milo Komínek, na kterém právě dělám, má tři sta stránek archivů. Nahrávka má čtyři hodiny. Nastříhaných zvuků, které chci pustit do rádia, je zhruba 40. Samozřejmě se tam vejde tak 20 krátkých pasáží z vyprávění. A mé spojovací slovo je jen od toho, abych posluchači vyprávěl děj, co proběhl mezi těmi jednotlivými autentickými pasážemi.

Opravdu se snažím být zcela nestranný. Nesoudím lidi. I když třeba vyprávím o opravdových darebácích. Samozřejmě mám nějakou modulaci hlasu, k nějakému výrazu a podtrhnutí něčeho silného, dojemného. Každý příběh má tuto stránku. To, co člověka opravdu inspiruje a vstupuje do posluchače, je dojemné. To, co vás dojde, je, když ten člověk ztratí svou lásku, když říká své poselství, co vyplývá z jeho života. Nebo kdy prožíval nejtěžší chvíle. To jsou věci, které posluchač samozřejmě spoluprožívá.

Tam se snažím dramatickými rozhlasovými prostředky, ať jsou to ruchy, nebo hudba, povzbudit a podtrhnout. Ale ne nějakým prvoplánovým způsobem. Tomu se vyhýbám. Když je něco dojemné, tak tam nedávám dojemnou hudbu. Tomu se bráním. Naopak někdy dojemnost podtrhnete opačnější hudbou. Nebo jenom plochou. Nebo lehounkým rozhlasovým zvukem. K tomu je celá teorie. Rozhodně se ale nesnažím interpretovat nebo příběhy někam posouvat, abych někomu dával argumenty k ideologiím. Rozhodně chci, aby lidé, kteří to poslouchají, věděli, že komunismus je zparchantělý totalitní systém, který uvrhl statisíce lidí do naprostého zoufalství a zcela neoprávněně jim zničil nemalou část života. Stejně tak jako nacismus. To je důležité.

A také chci, aby lidé věděli, že tenhle národ má své hrdiny. Má i lidi, kteří zklamali. Moc si cením lidí, kteří jsou ochotni a o tom mluvit. Těch je samozřejmě méně. A mnohdy hrdinové se projeví jako velikáni. Vidí i svoje vlastní chyby. Sami sebe neheroizují. Naopak gauneři, kteří si nevidí do úst, většinou sami svůj vlastní příběh popisují jako cestu profesionála, který udělal svoji práci dobře. A že by nakonec mohl předat štafetu někomu dalšímu. To někdy zaznívá. Ale jsou i lidé, estébáci, operativci, zaměstnanci ministerstva vnitra, kteří toho velmi autenticky litují. I s těmi případy jsem se setkal.

Ale zaznamenal jsem, že „Kroupa a Drda jsou protikomunističtí bojovníci“. To odmítám, to jsou nesmysly. To jsou blbosti lidí, kteří mají potřebu se vůči nám nějak vymezovat. Neděláme to s nějakou potřebou bojovat dávno vyhrané války. Chceme vyprávět příběhy. Ty jsou ohromně zajímavé a silné.

Ony se hůř vypráví příběhy z 90. let, byť i na ně se samozřejmě chystáme. I to je součástí naší minulosti. Myslím, že každý z nás by si měl hledět svého života, svého příběhu. Aby měl o čem vyprávět.

Ještě bych se rád vrátil k té „bezdějinnosti“. Často vyprávíte zapomenuté příběhy. Vidíte nějaký rozdíl mezi zapomenutým a bezdějinným?

To je právě takové slovo. Zapomenutý. Kdo zapomněl a na koho zapomněl. Nenatočí se o nich film, neplní jejich příběhy titulní stránky novin, když zemřou. Ale někdy si říkám, že je to trochu chyba jejich pozůstalých. Ani ne tolik médií nebo nastavení společnosti. Ale někdy mám pocit, že příbuzní zkrátka nenapsali na e-mail ctk@ctk.cz: „Zemřel Alois Čoček, muž, který odseděl 12 let v kriminále za protikomunistický odboj.“ Tahle věta by stačila. A už by se novináři o to zajímali.

Možná ale prostě ani sami ti příbuzní nevědí, co jejich děda nebo praděda prožil. Trošku chci jen umenšit vinu médií, že zapomínají na hrdiny. Možná by na ně nezapomínala, kdyby o nich věděla. A ne všichni jsou ve světle reflektorů.

Za druhé přesně nerozumím, co se myslí tím „zapomenut“. Třeba já mám teďka pocit, že už je zapomenut Jirka Stránský. Byť to tady byl nejslavnější politický vězeň, který po sobě nechal úžasné filmy, úžasné knihy, úžasnou rodinu. Ale nějak mám pocit, že se už o Jirkovi nemluví. Jeho bylo vždycky všude plno. Psal, každý týden měl fejton. Každý týden jsme si volali. Najednou mám pocit, že mi zmizel ze života. Protože umřel.

Nevím, jestli je správné slovo zapomenut. Když se tady zeptáte někoho na ulici, tak vám určitě neřekne, kdo byl Jirka Stránský. Určitě ne. Mám dojem, že společnost je celkově nastavená, že si svých hrdinů neváží. Nikdo jim to nikdy nevyprávěl, nikdy se něčím takovým nesetkali. Ve škole se učili o Gustavu Husákovi, Klementu Gottwaldovi, Antonínu Zápotockém, možná slyšeli o Miladě Horákové, Heliodoru Píkovi a Rudolfu Slánském. A to je tak všechno. A i to, kdyby věděli žáci 8. a 9. tříd, případně středoškoláci, u vysokoškoláků si nedovedu představit, že by to nevěděli, tak bych byl vlastně docela šťastný. Ale pod těmito jmény si velmi často neumí ani představit příběh. Vyprávějte mi příběh Rudolfa Slánského. To není žádný příklad hrdiny. Jen říkám, je zapomenut Rudolf Slánský, nebo není? Z hlediska historie není, protože o něm máme spoustu informací, jeho soukromý archiv se zpracovává.

Já jsem spíš myslel zapomenutí jako analogii k bezdějinnosti. Lidé zapomenutí dějinami, prameny. Psané prameny o nich nehovoří.

Já mám strach ze zapomenutí lidí, kteří udělali nějaký opravdu důležitý čin. Nemusí to být nějaký velitel jednotky, který jako kapitán Jaroš někde nasazoval svůj život u Sokolova. Takoví ti hrdinní vojáci, kteří se pak i po právu tím komunistickým režimem stali součástí učebních osnov a pojmenovaly se po nich ulice.

Ale mám obavy, že se zapomnělo na tisíce malých hrdinských činů. Někdo vzal na záda zraněného spolubojovníka a běžel s ním kilometry, aby mu zachránil život. Takové příběhy známe a takové jsme ocenili Cenou Paměti národa. Mluvím o konkrétním příběhu. To byl chlap, který u Dunkirku vzal na záda spolubojovníka, sám byl zraněný.

Podstatné ale je to, že Paměť národa sesbírala řadu takovýchto příběhů a zapomenutých drobných událostí. I událost, na kterou by se časem zapomnělo, je taková drobná událost ze Starého Knína, kde na rohu jedné ulice stojí dům, kde se v roce 1950 ukrýval Zdeněk Šidák a jeho žena s malým dítětem. Vtrhli tam estébáci. Zdeněk Šidák vyskočil oknem a ona se postavila fízlům, aby ho nemohli chytnout. Svým tělem mu dala pár minut k dobru, které využil k útěku. Dojemné hrdinství ženy, která věděla, že pak skončí na mučidlech, protože z ní budou chtít vymáčkout, kde se manžel skrývá. Je to strašně dojemný příběh.

To jsou momenty, o kterých bychom se nedozvěděli. A takových zapomenutých příběhů jsou tisíce. S tím se musíme smířit. Ale s jednou věcí se blbě smíruje, že ani o těch událostech, které jsme zdokumentovali a víme o nich, tak se nám nedaří předat budoucím generacím. Strach z tohoto zapomnění je hrůzostrašný. A to řeknu z pohledu pamětníka. Představte si, že jste to byl vy, kdo to odeseděl. Vy, kdo se nasazoval. Vy, kdo měl v sobě ohromné vlastenecké hodnoty. A najednou vidíte, že to nikoho nezajímá. V nové, moderní technologické společnosti to vůbec nikoho nezajímá. Pamětník pak má pocit, že ve škole výuka dějepisu končí rokem 1945.

Dokonce jsou najednou neomarxisti, kteří považují Karla Marxe za skvělého sociologa. A že byl komunismus špatně pochopený. Pak se vám umírá těžko. Máte pocit marnosti. Vytrácí se hodnoty, za které jste obětoval třeba 17 let vězení jako Milo Komínek. To vám můžu říct, že to pak lidé pláčou a jsou smutní.

Jiní zase ne. Třeba Jirka Stránský, který hodně chodil do škol, říkal, že je nutné lidem vyprávět. Musíte přijít s nějakým příběhem. To umí žáky hrozně oslovit. Od toho máme program Příběhy našich sousedů.

Ale strach, že se zapomene na hrdinství našich předků, z toho jde. Že najednou kronika naší národní paměti bude prázdná. Nebude na co navazovat. Budeme třeba vědět, že tady byla nějaká Dukla nebo že tady byly koncentrační tábory za komunismu, ale nevzpomenete si pořádně na žádný příběh. Nebude to aktuální. Nebudete ani vědět, za co se ti lidé nasazovali.

Díky Paměti národa na to nebudeme zapomínat tak rychle?

Snad jo. A to si nechci mazat med kolem huby. Je to práce stovek lidí. Ale myslím, že v tomhle je velikost Paměti národa. Až tak snadno se zapomenout nedá. A snahy novo-bolševiků, Ondráčků a Filipů, o znevěrohodnění minulosti nejsou tak snadné. Protože tady je databáze příběhů a autentických svědectví. Aspoň trochu vnímavý člověk přece jen ty komouše volit nebude. Bohužel jsou tady ale i jiní, kteří mají stejné autoritářské a diktátorské sklony. Mám strach, že totalita, která se k nám blíží, je nevyhnutelná. Nevíme kdy, vždy je postupná. Vždycky.

A opře se o podobné věci jako nacismus a komunismus. Pokaždé přijde s nepřítelem, Židy, boháči, cikány, muslimy, uprchlíky. Vždy si ukrajuje pomaličku. Zákazy pro Židy také byly velmi postupné. Když se ptáte lidí, co si to pamatují, tak říkají: „Tak dobře, Židi nemůžou do parku, ale to se jim moc neděje. Dobře, tak nemůžou do kina. Dobře, no, tak budou nakupovat jen mezi 15. a 17. hodinou.“ Takové to tolerování porušování lidských práv. Podle mě jsme svědky postupného ukrajování svobody.

Myslím, že v tom velkou roli sehrávají nové technologie, obzvláště sociální sítě. Tam fungují snadné emoce, virál udělá každý fake o uprchlících. To vám nasdílí statisíce. To, že to je lež, která podněcuje nenávisť, koho to zajímá. Dnes jsme svědky obrovského úspěchu naprosto lživých neetických serverů založených na fake news. Sputnik není nic jiného než to, co tady byl v 70. letech naprosto běžný způsob lhaní a propagandy. Často se to opakuje a funguje to furt. Jen se to šíří rychleji.

Příloha č. 5: Rozhovor s Milošem Doležalem 8. 1. 2020**Proč jste se rozhodl pro práci s pamětníky? V čem vidíte její přínosy oproti práci s tradičními prameny?**

Souvisí to s tím, že jsem v květnu roku '98 nastoupil do Českého rozhlasu. Začínal jsem od píky, tedy od zpráv, a postupně se učil řemeslo, až jsem se stal redaktorem, kde práce s respondenty (historiky, pamětníky atp.) byla součástí mé profese. Nicméně zpovídání pamětníků a zaznamenávání jejich vyprávění jsem se věnoval už dříve. Už na škole, na přelomu 80. a 90. let. Já jsem dělal novinařinu a začal jsem úplně nejdřív na takový primitivní diktafon natáčet své předky, dědy, babičky a tak. Zajímalo mě ohledávání rodinných kořenů. To byl takový prvotní zájem. A poté zpovídání pamětníků v kauze Číhošť, svědků pohybu křížku, Toufarových přátel, spolužáků, farníků, neboť jsem se tím příběhem začal zabývat na konci roku 1989, což posléze vyústilo v diplomku. Ještě samozřejmě nebyly otevřené archivy, myslím ty celostátní, podstatné archivy. Což pro mě vlastně s odstupem byla výhoda, protože já bych býval šel rovnou do archivu. Ale ty nebyly. Žil jsem na Vysočině a kolem mě byla řada lidí, kteří s Toufarem přišli do kontaktu, tak jsem je začal zaznamenávat.

Takže to vzniklo takhle úplně přirozeně. Pamětníky jsem navštěvoval a zachycoval nenápadným přístrojem. Teprve až postupem, jak se začaly otevírat archivy, jsem začal bádát i do archivů. A co se týká té toufarovské práce – tam jsem nakonec dospěl k způsobu práce, kde jsem mohl kombinovat desítky pamětnických výpovědí s archivním výzkumem. Z toho se pak mohla vyloupnout kniha svým způsobem tolik vrstevnatá a pestrá. Toufarův portrét mohl tak reliéfně vystoupit, právě díky tomu, že byly k dispozici různé zdroje. Právě ty živé, které ho dokázaly velice zajímavě a detailně popsat, a pak ty archivní.

Střih. Píše se rok 1998 a já jsem nastupoval do Českého rozhlasu. A zajímala mě historie a dějiny, tak jsem se tam začal postupně věnovat tématům novodobé české a československé historie. V té době ještě žádné Post Bellum nebylo, a navíc dožívala ta generace lidí narozených na přelomu století, kteří zažili první i druhou válku, 50. léta a tak dále. A najednou jsem si uvědomil ke svému překvapení, že v archivu Českého rozhlasu tam tyhle věci skoro nejsou, nebo jsou pouze z konce 60. let. A nikdo se tomu soustavněji nevěnuje, spíš to byly jen takové náhodné výpovědi.

Tak jsem začal. Ne že bych přímo nějak systémově sbíral výpovědi, to jsem nedělal, na to člověk jako jedinec nemá prostor ani možnosti, ale zajímal jsem se o konkrétní případy, příběhy, které souvisely s druhým odbojem, třetím odbojem. A s některými dalšími historickými momenty. Začal jsem lidi, spojené vždy s konkrétním případem, navštěvovat a nahrávat. A nějakým způsobem, tehdy ještě nevědomě, budovat takový osobní zvukový archiv, který jsem pochopitelně částečně využíval v rozhlasových pořadech, na kterých jsem pracoval. Byly to různé druhy pořadů, od dvouhodinových dokumentů či desetidílných půlhodinových seriálů až po různé portréty, reportáže, koláže, zvukové skici. Třeba o atentátu na Heydricha vznikla několikahodinová zvuková freska, ve které vystupuje asi na čtyři desítky pamětníků. Tehdy ještě žili přímí svědci. To bylo neuvěřitelné.

A v čem tedy vidíte, takto s odstupem, výhody metody orální historie?

Rozhodně vám žádný archiv neřekne, jaké třeba ošoupané sako nosil Josef Toufar. Dám příklad. Archiv vám popíše nějaké výpovědi nebo skoro bych až řekl chladné technické věci. Ale pamětník dokáže evokovat nějakou danou chvíli. Atmosféru. Počasí. Charakter chvíle. Tedy za předpokladu, že je v dobré pamětnické kondici. To je taky důležité pro kvalitu výsledného svědectví. Protože člověk také naráží na respondenty, svědky, pamětníky, účastníky, kteří nejsou v dobré pamětnické kondici, mají své limity, omezení.

Když narazíte na pamětníka, který je v dobré pamětnické kondici, tak on dokáže velice hmatatelně evokovat atmosféru té chvíle. Nějakým detailem, klidně třeba postřehem na ochozené boty či na kalné zbarvení řeky. A už to je samo o sobě hodně silné. A může evokovat také nějaké smyslové vjemy. Vůni, barvu, zvuk. Najednou si na tu skutečnost skrze živou výpověď můžete sáhnout. Konkrétní příklad – Helena Marijanovičová mi vyprávěla o Josefu Toufarovi a popisovala způsob jeho smíchu. Že se, sedě u stolu a debatuje s pantáty, začal smát, a jak se smál, tak se při tom úplně prohýbal dozadu. Prožíval ten smích fyzicky. To vám žádný archiv neřekne.

Když se snažíte portrétovat někoho, kdo je třeba sedmdesát let mrtvý, tak vám tyto konkrétní pamětnické vrypy nesmírně pomůžou. Zdánlivě jsou to střepy. Ale když takových střepů máte víc, najednou se ta mozaika budoucího portréta člověka nebo dějinné chvíle buduje sytěji.

Mluvil jste o jakési „pamětnické kondici“. Já jsem si to nazýval obecněji „kvalita“.

Jaká jsou ale kritéria této „kondice“?

Pracoval jsem v rozhlasu dvacet let. A teď, když už jsem venku z této instituce, zrovna připravuji takový dlouhodobější projekt pro Aktuálně.cz, zvukové podcasty. Budu vybírat ze svého zvukového archivu a představovat jednotlivé příběhy či postavy z novodobých dějin. Tedy hrabu se v tom svém archivu (kazety, mini disky), který mám uložený v krabicích. A to jsou stovky hodin s množstvím nejrůznějších lidí. Narazil jsem v té své zvukosběračské kariéře, když to řeknu takhle pitomě, na lidi, kteří byli autentičtí svědci, přímí účastníci. Ale taky na lidi, kteří si na to hráli, stylizovali se do toho. Takoví ti „baronové Prášilové“.

Častokrát jsem také narazil na lidi, kteří si vymýšleli. To vám pak dojde právě v jisté konfrontaci s archivními materiály. Měl jsem takový rozpoznávací nástroj, který mi pomáhal poznat pamětnickou kondici a autentičnost. Pro mě byl autentický pamětník ten, který na některé otázky řekl: „Nevím. Nepamatuji se. Nebyl jsem u toho.“ Dokázal sám sebe reflektovat a dokázal říct, že o tomto hovořit nemůže, u toho nebyl nebo že zkrátka neví. A na místo vymyšlení realisticky řekne „nevím“.

Kdežto ti „baronové Prášilové“ vůbec sebereflexi nepoužívali. Naopak ještě přidávali a nadnášeli. Příklad. Dělal jsem velký desetidílný dokumentární cyklus o atentátu na Heydricha. Nacisti vyvraždili skoro tři sta svědků, pomocníků kolem Antropoidu, rodiny, které pomáhaly, a tak dále. Samozřejmě že byli před smrtí vyslýcháni gestapem. A některým se podařilo další spolupracovníky neprozradit, nejmenovat a tím je zachránili. Tak se například zachránila rodina Ogounova v Praze. Ta taky pomáhala parašutistům.

A jejich synové zemřeli docela nedávno. A vědomí toho, že nejsou další jiní pamětníci, kteří by jim to mohli vyvracet, tak si ti Ogouni vymýšleli neskutečné věci. Takové blbiny, že schovávali paragánům granáty, že skoro šli s Kubišem k atentátu a tak dále. Ale postupně se začali objevovat nové materiály, které pocházejí například z německých archivů. A z toho začalo vyplývat, že ti Ogounové si mnohé vymysleli, že jsou to baronové Prášilové. Ta jejich pomoc nebyla zas tak výrazná, prostě se vyvyšovali.

K tomu tedy pomohly archivy. Ale já, už když jsem to nahrával, jsem cítil, že je to takové bublavé vychloubání. Najednou to lidsky nesešlo. Pamětník ze sebe dělal něco, co není. A intuicí to už člověk pozná. Tedy pamětnická kondice je podle mě také umění sebereflexe.

Tím tedy nemyslím jen zdravotní stav. Já jsem zažil lidi na smrtelném lůžku, kterým fantasticky fungovala paměť. A právě tady to souvisí s tou sebereflexí a schopností do té své osobní výpovědi nic jiného nepromítat. Jsou totiž třeba i pamětníci, kteří do té své výpovědi promítali to, co si někde přečetli či viděli ve filmu A najednou jejich účast bobtnala a vyprávěli o něčem, co nemohla být jejich osobní historie, ale co byla historie, kterou si načetli v knihách nebo dokumentech.

Pro mě je ale pamětnická kondice schopnost sebereflexe. Říct: „Nevím. Nebyl jsem u toho. Nemůžu to takhle říct.“

Vy pocházíte z novinářského prostředí. Jak se podle Vás liší interview jakožto novinářský žánr a jakožto žánr historický?

Asi tím, že novinářské interview často strašně klouže po povrchu. A z toho zpovídaného nemůžete většinou dost zajímavé či hlubší věci dostat. Je to jen na jedno sezení. Kdežto tenhle způsob nahrávání, který jsem provozoval, byl na „delší trať“, chodil jsem za těmi pamětníky několikrát.

Necháváte je spíš mluvit, nebo máte připravenou sadu otázek?

To je případ od případu. Často se i stalo, že jsem za někým přišel nejdříve bez nahrávání. Tak jsme spolu mluvili a já se pak zeptal, jestli za ním můžu následně přijít si vyprávění nahrát. Nejdřív vznikl jakýsi stav důvěry a teprve potom se natáčelo.

Skutečné výpovědi, to je proces, který má vznikat a má mít průběh. A taky je třeba se na to důkladně připravit. To je další věc. Nemůžete jít za někým, což často dělá třeba Post Bellum (mám tam nějaké kamarády), a říct: „Tak povídejte.“ A přitom o něm nevědět nic. To prostě nejde.

Poučený tazatel může nechat toho člověka promluvit, ale taky se může ptát na konkrétní věci. Když zpovídáte někoho, kdo byl ve vězení, a víte, s kým byl v tom kriminále, tak se najednou můžete mnohem víc konkrétně orientovat a ptát se na konkrétní věci a na konkrétní chvíle. Najednou můžete být v tom rozhovoru na toho člověka napojený.

Tady se dostáváme na rovinu, která s tím zpovídáním souvisí, ale která je, řekl bych, až mystická nebo duchovní. Na toho člověka se musíte umět napojit, být s ním v nějakém vztahu, úrovni soubytí. Takže i proto jsem za pamětníky šel nejdřív bez nahrávání. Seznámit se, naladit se, nahlédnout, pochopit. A teprve pak je svědek schop

některé momenty ze sebe vypovědět, říct. Třeba by se ostýchal. Kdybyste byl jen jako ten novinář, co se zjeví a zmizí.

Další důležitá věc je to, že u toho nahrávání jste sám. Já jsem dělal i nějaké dokumenty pro televizi, a když tam s vámi jde štáb, kamera, zvukař, tak většinou nedošlo k nějakému intimnímu setkání.

Pro mě to bylo vždycky intimní. Vzpomínám si na to, jak jsem s těmi lidmi seděl a mnohé s nimi prožíval. Najednou jsem tam s nimi byl. A vyplatilo se mi vždycky, takové to evangelijní: „Plačte s plačícími, radujte se s radujícími.“ Prožívat s nimi emoce. Pokusit se je do toho uvést. Ne násilně, ale přirozeně.

Hovořili jsme o výběru ze zvukových archivů nebo o těch „baronech Prášilech“. Jaký je Váš přístup ke korigování, nebo lépe ke kontextualizaci, takovýchto výpovědí?

Většinou jsem to nepoužil. Třeba u nějakého estébáka. Nahrával jsem tehdy Ladislava Máchu, estébáka, a on samozřejmě lhal. Ale právě tuhle jeho slizkost představit s nějakým malým komentářem, nebo klidně i bez komentáře, je silné. Protože ten člověk taky reprezentuje své minulé činy tím, že lže. Tam prostě stačí dát: „Ladislav Mácha působil od prosince 1949 ve speciální skupině Státní bezpečnosti, která vyslýchala duchovní.“ A pustit jeho hlas, kde on říká: „Já jsem žádné faráře nezpovídal, nemučil, nikdy.“ A to vám vytvoří naprosto silný kontrast. Takže taková nepravda může působit velice silně právě v tom, co a koho ten člověk reprezentuje, jak on kdysi manipuloval s věcmi.

Stalo se také, že když jsem třeba věděl, že to bylo jinak, než mi pamětník vypráví, tak jsem ho na to během toho rozhovoru upozornil. Ne nějak konfrontačně. Jemně upozornit, že to třeba bylo jinak, že takhle to být nemohlo.

Co pro vás znamená slovo paměť? Liší se nějak od historie a minulosti?

Dle mého názoru jsou to dvě roviny. Paměť kolektivní a paměť individuální, osobní. A myslím si, že ta osobní paměť je jakési zpřítomňování vlastní historie, vlastní minulosti v této chvíli. Když pamětník vypráví, tak se podle mě snaží vyjevit svoji minulost a jakoby ji zpřítomňovat. Teď a tady ji nějakým způsobem vysvětlovat. Nebo interpretovat. Osobní paměť je velice individuální v tom, že je to jistá konfrontace mezi malými dějinami a velkými dějinami. Člověk, který žil svůj život a teď na něj vzpomíná, tak v té minulosti byl konfrontován právě s nějakou velkou, větší historií.

Paměť je podle mě vždycky osobně zabarvená, autobiografická a má v sobě mřížky nebo síto, přes které některé věci nejdou, neprojdou. Dějiny jsou zase naopak objektivněji nahlížená minulost.

Máme tedy dvě roviny: individuální a kolektivní. Přijde Vám, že jsou pamětníci schopní ve svých vyprávěních reflektovat tu paměť kolektivní?

Málokdy, málokdy. Nebo nevědomky tím, že byli účastníci nějakého přelomového momentu, atentátu na Heydricha, února '48, 21. srpna, upálení Jana Palacha a tak. Tam se dotýkají něčeho obecnějšího nebo velkého. Ale jinak myslím, že to kolektivní vědomí málokdo chápe a vnímá. Je to vážně hodně osobně a individuálně založené. Jiný případ je, když je pamětník třeba profesí historik, badatel, archivář. Ten už většinou vystupuje jaksi „ze sebe“ a je schopen uvidět třeba nějaký časový úsek z nadhledu nebo v nějakých třeba evropských souvislostech.

Jak vnímáte fenomén „ztracené paměti“?

Že umírají? Že mizí? Já myslím, že je to docela zásadní věc. Mě vždycky fascinovalo to, že ti pamětníci za mnohé ručí svou tváří, svým tónem hlasu, důrazem. Fyzicky, že fyzicky za tím vyřčeným, za svým minulým životem a za těmi poznatky, za poznáním, že si za tím stojí. A to je velice důležité v čase tekutého světa všemožných zpochybňování a fake news.

Když pak dochází ke konfrontacím nějakého soudruha, a toho jsme byli i svědky v médiích, kde mluví nějaký komunistický parchant, soudruh Ondráček třeba, a vedle toho stojí Jiří Stránský, který mu řekne: „Hele, bylo to jinak, nelži, nemlž, já jsem to zažil či viděl jinak.“ Tak je to najednou prostě velice hmatatelné. Stránský umře a umřou další, kteří prošli stalinskými gulagy, a místo Stránského tam bude studeně či odtažitě cosi vysvětlovat historik. Jasně, může se pokusit o nějakou objektivitu, o nějaký jasný projev, ale už to bude méně než u toho, který to tam prožil na vlastní kůži.

Svědci holokaustu z Osvětimi. Já jsem třeba zažil návštěvu Osvětimi s panem doktorem Milanem Zapletalem, který Osvětim přežil. A to je vám nesmírně surový prožitek. Když s tím člověkem, který to přežil, procházíte místa, kde byl, kde zakoušel nějakou bolest, ponížení, smrtelnost. Zažil jsem průchod Osvětimí také s průvodcem-historikem. Nu, jako bychom šli úplně jiným místem, skoro filmovými kulisami. S pamětníkem je to úplně nový prožitek místa, světa, té dějinné chvíle, fenoménu holokaustu. To vám nic nenahradí. To si nemůžete virtuálně dodat. Zrovna dneska jsem

si přečetl, že žije už jen jedna lidická žena. Žijí poslední tři nebo čtyři letci RAF. Velice se to tenčí, tenčí, tenčí, tenčí. Pociťuji to jako přelomovou chvíli. Jako něco, co je nezvratitelné, ale zároveň nám to bude nesmírně chybět.

Se zpovídáním pamětníků se pojí složitá etická dimenze. Stačí se v tomto případě řídit vcelku dobře propracovanou novinářskou etikou, nebo je potřeba tento druh zpovídání nějak speciálně eticky podchytit?

Základní princip je ten, že vám zpovídáný člověk důvěřuje, když vám svěřuje svoje vzpomínání. To je velmi důležitý moment. On se s vámi sdílí. To je často až intimní setkání. Budete každému vyprávět svůj život, o svém žití, prohrách, selháních? To asi ne. A co se týká etických principů, nemám na to nějakou tabulku, řídit jsem se svým svědomím. Nevím, jak je to obecně, ale jednal jsem s nimi otevřeně, říkal jsem jim, jak a co použiji. Samozřejmě, že se vám taky stane a stalo se mi, že vám pak někdo volá z těch lidí a není spokojený, jak jsem to použil. Že tam něco chybělo nebo proč jsem tam tohle dával a měl jsem tam dát něco jiného. To se vám samozřejmě stane, ale je to spíš nějaká součást procesu a myslím, že je to tak v pořádku.

Asi bych tedy na to odpověděl, že etická pravidla jsou na tom podobně jako u novinářského interview s tím, že respondent musí vědět, k čemu to použijete. Jinak to není možné. A jsme dneska svědky toho, jak se pracuje s informacemi a jak se věci dají zmanipulovat. Vyžaduje to tedy samozřejmě od toho zpovídajícího vysokou úroveň etiky zacházení s výpovědí. Opravdu vysokou.

Vy dneska díky technickým vymoženostem můžete z kohokoliv udělat úplně jiného člověka. Stříhací programy a technologie jsou dnes vážně vymakané. Zkoušel jsem si to dokonce jen tak pro sebe udělat, jak se dá přestříhat věta, že výpověď vyzní úplně jinak. A najednou ten člověk vypadá jako zapírající podvodník. Takže to samozřejmě vyžaduje odpovědnost a citlivost se zacházením s osobními výpověďmi.

Vnímal jste někdy i terapeutickou složku praxe orální historie?

To určitě, ano. Já jsem třeba zažil lidi, stalo se mi to asi dvakrát nebo třikrát, že pamětník brzy po obsáhlé zpovědi zemřel. Měl jsem najednou dojem, jako kdyby čekal na nějakou možnost shrnutí svého života. Zformulování svých memoárů, řekněme. A pak teprve mohl lehce odejít. V uvozovkách „lehce“. S pocitem, že někdo jeho životní cestu trochu zachytil, zaznamenal.

Například pan Jaromír Foretník, žijící v Olomouci, letec bombardovací perutě RAF, skvělý člověk, on mi říkal: „Já jsem celý život chtěl napsat vzpomínky, ale nikdy jsem se k tomu nedostal a lituju toho.“ A nahrávali jsme to, nahrávali. A on brzo umřel po tom nahrávání. Tak jsem si říkal, on to vlastně nenapsal, ale namluvil. Aspoň nějakou stopu v tomto smyslu zanechal.

Nebo se mi stala taková zvláštní věc. Nahrával jsem svědky pohybu číhošťského křížku z 11. prosince '49, bylo jich 19. Obcházel jsem je a kdosi mi řekl, že paní Polívková je v nemocnici, tak jsem za ní zajel. To bylo v neděli, takže tam byla na návštěvě taky ještě část její rodiny, ona ležela na posteli, ale skvěle o tom promluvila. Já jsem to nahrál. Fantasticky formulovala.

A druhý den jsem si říkal, dopřic, já jsem se jí chtěl ještě zeptat na tohle a tohle. Tak jsem jel zpátky a přišel jsem na nemocniční pokoj. Ona už tam nebyla. Už byla v márnici. Umřela. Ale úplně jsem měl v té chvíli pocit, jako kdyby čekala na tohle podání svědectví. Na druhou stranu – mnohá svědectví jsem propásl, většinou svojí neakčností.

A druhá věc je, že jsem často měl opravdu pocit účasti. Událo se jakési vypovídání se, někdy i usmiřování se se sebou samým nebo s potomky. Mně pak volali třeba potomci zpovídaného, který umřel, jestli bych jim nedal tu vzpomínku pro paměť rodiny. Říkají: „My jsme s tátou nikdy moc nemluvili, táta mi to nechtěl říkat. Pro mě je to hrozně cenný. Některý věci jsem ani nevěděl. Měli jsme konflikty, škoda, vážil bych si ho víc.“

Může to tedy fungovat i takhle v rodině jako takové léčivo či pojivo. Pro paměť rodiny i usmiřování vztahů, které nestihli usmířit za života, tak aspoň takto post. To je zvláštní rozměr a asi všichni, kdo takhle nahrávali, s tím přišli do kontaktu. Funguje to v čase i dál.

Přišlo Vám, že jste někdy jednal eticky na hraně?

Určitě. Velitel instruktážní skupiny StB, která vraždila Josefa Toufara ve Valdicích, tak ten dožíval, zemřel loni v září, a skrýval se před veřejností v Českých Budějovicích, kde jsem ho vyčmuchar. Žil tam se svojí družkou na jednom sídlišti. A samozřejmě mě to zajímalo. Já jsem s ním už mluvil jako začínající novinář v devadesátých letech, když s ním probíhal soud.

Strih. Uplynula dlouhá léta a já zjišťuji, že on pořád žije. Je mu 95. Vypravil jsem se za ním a nahrával jsem ho tajně.

Jak se pak s takovýmto materiálem pracuje?

Ještě jsem ho nevyužil. Nevím ani, jestli to využiji. Možná až budu psát něco většího. Ale mě taky šlo o to zjistit, jak žije. Ptal jsem se na jeho život. Mě zajímalo jeho myšlení, způsob uvažování, jeho vidění světa. To je pro mě možná víc než to, co říkal.

Když byste jeho portrét přece jen vydával, jak vysvětlit, za jakých okolností jste získal tyto materiály?

Způsob takového získání materiálů není nezákonný a asi je i méně důležité, za jakých okolností jsem ho získal. Podstatnější je Máchův postoj ke svým zločinům. Nicméně z toho vidíte, co všechno autor neudělá, aby mohl nahlédnout do zákulisí svého příběhu, zákulisí dějin. Skoro až autorská posedlost. Posedlá zvědavost. Snažíte se ještě někam hlouběji prokopat, kam by možná normální novinář už nešel.

Ale když se tím tématem zabýváte řadu let, tak vás to zajímá do každého detailu a záhybu. Zajímá vás, jaké má tapety Mácha v bytě nebo na jakou televizi kouká. On se mi ještě chlubil. Jak to dělají vrazi, když o sobě sbírají materiály. Měl krabici plnou výstřížků. Výstřížků o sobě.

A nenapadlo Vás někdy se mu ozvat, jestli nemá k Vašemu dílu nějaké výhrady?

On by se mnou nemluvil. Navíc už jsem taky u něj viděl počínající demenci.

Zmínil jste se také o vývoji různých stříhačských programů. Do jaké míry ovlivňují zpovídání pamětníků technologie? Je třeba lepší video, nebo rozhlas?

Dle mého názoru – pro intimitu odpovědi je lepší zvuk. Nějaká malá krabička, kterou člověk ani nevidí. Mezi těmi lidmi pak není žádná bariéra. Je to najednou setkání, zpovídání, vypovídání.

Samozřejmě ale vizualita, která je pro současnost dosti atraktivní, také hraje důležitou roli. To nezpochybňuji. Ale moje zkušenost je taková, že když tam přišla kamera a štáb, světla, mikrofony, tak to lidi zastraší, vyděsí, znervózní. Zvláště když jsou to venkovští lidé, plaší lidé, skromní nebo křehcí. Nejsou schopni se pak uvolnit, zkoncentrovat. To je moje zkušenost.

O těch technologiích mluvím hlavně z hlediska budoucnosti orální historie. Dokážete si představit technologii, která by posunula tento obor výrazně dál?

O tom jsem nikdy nepřemýšlel. Nevím. Myslím ale, že žádná technologie, ať sebelepší, nikdy nezajistí to, že když dojde na setkání zpovídaného se zpovídajícím, aby tam mezi nimi přeskočila nějaká jiskra, zážeh, hlubší lidské setkání. To vám žádná technologie nespustí. Musí dojít k nějakému zvláštnímu vztahu. Potom je zpovídaný ochotný o leccčems mluvit, chce o tom mluvit a dobře o tom mluví. Takže si myslím, že to není v technologii. Je to spíš v nějakých tajemných zákonech lidské sympatie a antipatie.

Souvisí to hodně ale také s tím, jak prezentovat pamětnická vyprávění. Dá se to dělat nějak jinak než knižně nebo rozhlasem. Jak se dá například na internetu s tímto experimentovat?

Jak jsem říkal, my se teď budeme o něco pokoušet na Aktuálně.cz. Teprve to vzniká, má se s tím vyjet na konci února. Pořád je to takové čerstvé. Konkrétně dvakrát za měsíc představím jeden příběh nebo člověka, kde ten člověk vypráví a bude to doprovázené fotografiemi. Ale to není asi nic inovativního. Nic technologicky převratného. To se tak dělá.

Já samozřejmě výpovědi také používám, když spolupracuji na dokumentech televizních. Například v cyklech Heydrich – konečné řešení, Neznámí hrdinové, Rudí prezidenti aj. Občas jsme tam využívali mé nahrávky a to pak vytvářelo docela zajímavou kombinaci, když slyšíte zvuk a na obrazovce běží třeba amatérské záběry té rodiny. Nebo nemusí být ani té rodiny, stačí dobové záběry. V konfrontaci s tím nahraným zvukem to může působit velmi silně.

Jedna z kapitol mé práce se zabývá rolí orální historie ve výuce. Jakou máte s fenoménem pamětníků ve školách zkušenost?

Děti si můžou na toho člověka sáhnout. Není to nic virtuálního. Třeba že okupace nebylo něco jako třicetiletá válka, ale že se to odehrávalo poměrně nedávno a má to vliv i na naši současnost. A člověk, co to přežil, tady s námi žije, sedí, povídá si. Nebo člověk, co přežil Osvětim, jáchymovské lágry...

Byl jsem jednou s básníkem Martinem Jirousem na besedě v Telči, nebo kde to bylo. A to bylo naprosto skvělé. Protože ten člověk jim to zpřítomní, a když je inteligentní a je to člověk otevřený, tak to dokáže ještě nějakým způsobem reflektovat. Usadit do dějinných a místních souvislostí. To je nenahraditelné.

Jistě, jak jsme si říkali, můžete žákům pustit dokument. Ale když je tam někdo, kdo si k tomu třeba přinese pivo, prohodí vtíp, ukáže normalitu, tak je to celé vlastně

osobnostní. A skoro bych řekl, že nemusí ani mluvit, stačí když si tam někam sedne. To je vlastně nepřenosné. Najednou z toho máte velmi konkrétní prožitek i požitek. Navíc ten člověk působí nějakým fluidem, charismatem. To vám žádná multimedialita neumožní (nebo jen v zprostředkované podobě). Při osobním setkání třeba slyšíte, jak dýchá. Cítíte vůni jeho čerstvě umytých vlasů.

Já si vzpomínám na jeden takový obraz z dětství. Vyrůstal jsem na vesnici na Vysočině. A tam v tom městečku, v Ledči nad Sázavou, žil pilot RAF. Stíhač, který byl samozřejmě komunisty degradovaný a dělal v těch sedmdesátých letech skladníka. A sedal na náměstí, takový zdánlivě obyčejný důchodce. My jsme snad trochu věděli, že bojoval v bitvě o Británii, ale neměl žádnou uniformu, nic. Byl to prostě outsider.

Ale stejně to pro nás byl hrdina. Už jako dítě, vzpomínám si, jak jsem to vnímal. Dějiny jsem přitom znal jen ze základní školy, takže minimálně. Ale vnímal jsem, že tady je, že bojoval v bitvě o Británii a teď tady s námi sedí v tomhle městě ve střední Evropě. A to vědomí bylo hrozně silné. Najednou byl člověk hrdý. Naši vojáci bojovali za Anglii, za Evropu. Velmi silné je to vědomí, takhle fyzicky, vidět to, zažít to.

Samozřejmě bylo to i směšné. Za bolševika se dělaly takové ty besedy s komoušema. S partyzány. Ale to nebyli žádní partyzáni. Byli to jen nějací bolševici. A to se dělalo, že učitelky občanky zvaly do hodin takové nějaké kretény, kteří si vymýšleli různé story. A to bylo trapné, směšné. A přitom tady s tím pilotem jsem ani nikdy nemluvil, ale věděl jsem, že je to osobnost. Nebylo třeba ani pamětnické výpovědi, stačilo, že tam seděl.

Jak byste definoval svou práci? Jste spíše badatel, novinář, spisovatel?

Já to mám všechno dohromady. Jsem takový splácaný z různých stran. Novinář, spisovatel, dokumentarista, kronikář a také soused, který se zajímá o své sousedy. To je důležité. Protože jak jsem z té Vysočiny, tak v sousedství kolem mě žili pamětníci, třeba Josefa Toufara. To je také zvláštní chvíle, když zpovídáte někoho, koho znáte od dětství a který zná vás a vaši rodinu. Zvláštní a úplně jiný přístup. Takže říkám i soused, protože jsem nahrával i sousedy. Používám při té práci víc takových rovin.

Jakou metodu výběru pamětníků jste zvolil pro své – a teď konkrétně to „toufarovské“ – dílo? Také metodu „sousedů“?

Dělal jsem to zhruba tři desetiletí. To je takové postupné a souvislé pídění se. A bylo to dobře. Je dobře, když to děláte pomalu a důkladně.

Začal jsem doma, začal jsem u babičky. To je nejlepší, začít doma, u kamen s babkou: „Vzpomínáš si, babi, jak to bylo s Toufarem? Chodil taky k vám?“ A ona mi zas třeba řekla: „Ještě se s ním dobře znal třeba tenhle a tady a tahle Máňa a támhle Franta.“ A tak začaly vznikat takové série.

Pak jsem jel do vesnice, kde Josef Toufar vyrůstal, a tam jsem obcházel baráky. A ptal jsem se, kdo kde bydlí, kdo je nejstarší ve vesnici. Takhle primitivně, obyčejně. Já jsem navíc neshromažďoval jenom zvuky, ale také fotky, dokumenty. To byl další rozměr.

To je ta toufarovská kauza, která se takhle vrstvila adresa od adresy. Těch lidí bylo skoro ke stovce, které jsem k toufarovské kauze vyzpovídal nebo zaznamenal. I nějaká malá útlá vzpomínka je důležitý střep.

A třeba u jiných svých projektů jste si dával někdy nějaká kritéria pro pamětníky? Třeba někoho mladšího nebo jste měl hodně mužů a chtěl jste pohled žen?

Takto asi ne. Řídil jsem se hlediskem, kdo byl u toho blízko. Když jsem dělal například atentát na Heydricha, tak tam jsem dával i výzvy do novin. A skutečně se pár zajímavých pamětníků přihlásilo. Šlo mi o to zmapovat jeden den. Jeden konkrétní den 18. červen 1942 kolem Karlova náměstí.

Sehnal jsem lidi rozličné, různých profesí, různých politických názorů, oni byli tehdy většinou školáci, ale v červnu 1942 zrovna byli na tomhle místě.

U Josefa Toufara to zas byla široká síť. Tam to bylo nezbytné, protože mapujete celý život. Jel jsem do jeho rodiště, šel jsem po místech, kde žil. Kde chodil do kostela, kde studoval gympl, a na těch konkrétních životních místech jsem hledal.

Zase když děláte jeden historický okamžik, tak musíte ten výběr úplně jinak zaostřit. Musíte lidi sehnat úplně jiným způsobem. Vzniká pak taková mozaika lidí, kteří o tom dnu docela zajímavě vypovídají. A je jedno, jestli je to muž, nebo žena, úředník, nebo hasič.

Nebo se pak stane zvláštní velká náhoda. Náhody neexistují, řekněme: Náhoda s velkým „N“. Já jsem třeba mapoval jeden případ z konce války z ledna '45 na Vysočině, kde došlo k přestřelce mezi gestapem a odbojáři. A ten hlavní odbojář při boji zemřel, vzal si život. A mně se pak takovým zvláštním způsobem povedlo skrze pamětnické výpovědi zrekonstruovat jeho poslední den života. To bylo přímo magorické. Říkal jsem si, jak je tohle možné. Tam bylo důležité, že ten dokument vznikl dva, tři roky. Nemusel

jsem to jako novinář dodat do konce týdne, ale mohl jsem na tom tak souvisleji pracovat delší čas.

A i když jsem zrovna třeba dělal na úplně jiné kauze a vyptával se na jiná témata, často se to podivuhodně stočilo k oné přestřelce a ten pamětník mi najednou říká: „My jsme ho viděli, jak nám toho 27. ledna tady projížděl pod okny.“ Nebo jiný: „No jo, ale já jsem tu střelbu slyšel.“ A zase někdo jiný, navštívený v úplně jiné kauze, mi říká: „Představte si, my jsme tam tehdy dělali v lese s tatínkem, káceli jsme stromy a my jsme to viděli přes křoví.“ A já si říkal: „Do prdele, to je síla! Hlásí se to o slovo takto vehementně.“ To je velice sugestivní moc zvuku, že po mnoha desetiletích můžete takhle skrze výpovědi pamětníků složit poslední den nějakého dávno zemřelého člověka. Je to fascinující.

Příloha č. 6: Rozhovor s Pavlou Frýdlovou 25. 5. 2020**Proč jste se rozhodla pro práci s pamětníky? V čem vidíte její přínosy oproti práci s tradičními prameny?**

Můj přístup k tomu byl trochu jiný. Nejsem historička, původně jsem filmařka. Začala jsem pracovat metodou orální historie, která tady ještě nebyla známá, v 90. letech nad tématem ženy filmařky ve východní Evropě. Zpovídala jsem je a potom jsem tímto stejným způsobem, nejen já, ale také moje kolegyně z Gender Studies, přistoupily ke zpracování životních názorů a osudů několika generací českých žen, nebo přesněji žen v Čechách.

Zajímal nás průběh jejich emancipace před válkou a zejména pak v 50., 60., 70. letech. Žádné tradiční prameny k této problematice neexistovaly a neexistují do dneška. Nikdo nikdy nezpracoval téma emancipace českých žen. Jiná možnost nebyla než touto metodou. Metodu orální historie jsme se učily za pochodu a zejména pak z německých zkušeností.

K orální historii Vás tedy dovedl zájem o „bezdějinné vrstvy“?

Ano, ale já pokládám orální historii a její výsledky za pravou historii. To ostatní, co je zachycené v písemných materiálech, je jenom vnější popis historické události prostřednictvím nějakých dokumentů, ale nakolik tyto dokumenty vypovídají, jak se v té době skutečně žilo, o tom dost pochybuji.

Proto jsme se do toho pustily. Není to stavění jedné vrstvy historických výpovědí proti druhé. Je to zcela jiný pohled.

Podle jakých kritérií určujete, co je „kvalita“ v orálně historickém bádání?

Kvalita je názorová pestrost. Je to pestrost životních příběhů. Pestrost, jak je jednotlivé ženy podávají. Nedá se říct, že jeden životní příběh a jeho zachycení je kvalitnější než druhý. Každý má něco svého. Něco zvláštního. A teprve v celku to dává obraz určitého historického období. Zejména v tom, v čem jsou specifické ženy, a to je zachycení každodennosti. Oproti psané historii, která zachycuje velké dějiny.

Jakým způsobem si vybíráte pamětnice ke zpracování?

Určitě jste slyšel o metodě sněhové koule. Nabalování. Není to sociologický vzorek, že bychom si řekly, že chceme tolik a tolik pamětnic z takových a takových sociálních prostředí, z takového a takového města a vesnice.

Pro nás to byla metoda sněhové koule. Protože je velmi podstatné, že Vás někdo doporučí. Těžko můžete někde zazvonit a říct: „Dobrý den, já bych chtěla natočit vaše životní názory.“ To prostě nejde.

Stalo se Vám, že by se ozvala nějaká pamětnice sama, že by ráda nahrála svůj příběh?

Asi až potom, co vyšly první naše publikace. Až se to trochu rozšířilo. Měly jsme také rozhlasové pořady, konkrétně třeba ke druhé světové válce, tak se někdo ozval, že by chtěl přispět svou výpovědí. Ale většinou bylo třeba ženy přemlouvat, protože říkaly: „A proč zrovna já? Na mém příběhu není nic zajímavého.“

A jak jste je třeba přemlouvaly, jaké byly vaše argumenty k výpovědi?

Ani jsme je moc nakonec nepřemlouvaly. Ale někdy se stalo, že se rozhovor nepovedl. Žena byla sevřená, stísněná. Ačkoliv jsem z nějaké vzdálenosti její životní příběh znala nebo o něm věděla, tak se zkrátka neuvolnila. To se prostě stane. Ale jinak jsme příliš přemlouvat nemusely. Je to o otázce důvěry. Jakmile vám žena důvěřuje, že její výpověď nezneužijete, tak se z toho stává zajímavý rozhovor. Samozřejmě mnohahodinový. Důvěra se nevybuduje během sekundy. Proto je důležité i to doporučení.

Používáte spíš metodu interview, nebo biografického vyprávění?

V té první části je důležité, aby si tu hlavní linii žena určila sama. Tak jsme si to stanovily. Zejména u těch starších žen jsme šly tím biografickým způsobem: „Vyprávějte mi o svém životě.“ Žena si pak určila sama, jestli řekla, že je lékařka a jela po té profesní linii. Nebo řekla: „Já jsem se narodila tam a tam, moje babička byla...“ a jela přes rodinnou historii. I to je pro výpověď důležité a vypovídá to také o té ženě, jak se v tu chvíli zrovna vidí a co je pro ni důležité.

A teprve v druhé části jsme dávaly konkrétnější otázky, které se vztahovaly k nějakému historickému období, nebo nás zajímaly vztahové věci. Těžko o tom mluvit. To je veliká, rozsáhlá práce. Je to trošku vidět z těch knížek, co jsme dělaly. Nebo z toho, co je na webových stránkách.

A co je Vám konkrétně bližší?

Jak jsem říkala. Napřed aby si žena určila linii sama a řekla nám krátce svůj životní příběh. Jak ona sebe vidí. Teprve potom můžu klást otázky. Nemůžu na ni hned nastoupit s otázkou. Nám nešlo o to, aby vyprávěly jen o válce nebo jen o '68 roce. Šlo o to zachytit postavení ženy ve společnosti v průběhu několika desetiletí.

Proč je třeba výpovědi nějakým způsobem upravovat? Jaký způsob je nejvhodnější?

Záleží, co je cílem. Jestli pouze rozhovor archivovat, aby byl zachycený pro budoucí generace jako archivní materiál, tak se snažíme o co nejpřesnější přepis. Kromě vatových slov a opakování.

Editace je potom, když je to určené k publikování. To je úplně rozdílná věc, která může být dělaná nejrůznějšími způsoby. Necháváme otázky nebo je trochu přehodíme, aby orientace v příběhu byla lepší, nebo dojdeme i k tomu, že otázky vyndáme a necháme to tak, jako by žena vyprávěla sama svůj životní příběh. To už potom není čistě historická věc. Je to víc určené širší veřejnosti. To je například celá řada knih, kterou jsem dělala v Lidových novinách.

V čem je rozdíl mezi orálně historickým interview a novinářským interview?

Nevím. Nejsem novinářka, nedělám novinářské interview. Tam to musí být cílené úplně jinak. Podle toho, co novinář chce zjistit. Já nechci nic zjišťovat. Mě zajímá životní příběh a názory té ženy. Není za tím novinářská zvědavost.

Ale případně badatelská zvědavost?

Badatelská zvědavost? Řekla bych spíš badatelský zájem. Ne zvědavost ve smyslu, jaký byl životní příběh té ženy, jestli měla nemanželské dítě, nebo neměla. Jestli to řekne, nebo ne, to je její věc.

Co pro Vás znamená slovo paměť? Liší se nějak od historie a minulosti?

Samozřejmě. To jsou zcela různé pojmy. Paměť jednotlivce, paměť společnosti, paměť zpracovaná, zamlčená paměť. Důležité je nejen to, o čem pamětnice mluví, ale také o čem nemluví. Co zamlčí.

Historie se může od paměti jednotlivce velmi lišit. Velmi. Historie jako taková, jak byla zachycena v publikacích nebo materiálech. Nebo jak ji má společnost

zafixovanou. To je totiž zjednodušení. Řeknu to na příkladu, který se dostal i do školních učebnic. Ženy v 50. letech byly takzvaně „nahnány“ do fabrik a byly nuceny pracovat.

Ale když potom mluvíte s jednotlivými ženami, tak to popisují úplně obráceně. Popisují třeba to, co pro ně znamenalo stát se ze ženy v domácnosti, dejme tomu, jeřábnicí. Co pro ni znamenalo zvýšení sebevědomí, základní ekonomická samostatnost. Nemůžeme věci vidět černobíle, když se řekne, že ženy byly nahnány do fabrik. Už v tom je negativní obraz, že k tomu byly donucené.

Právě přes konkrétní životní osudy jsem potom dělala i rozhovory s těmi tak zvané „příkladnými“ údernicemi z předních stránek časopisů z 50. a 60. let. To bylo vždycky všechno jinak. Novinářsky zpracovaný příběh, aby se z ní udělala vzorová žena, byl něco úplně jiného, než jak to ta žena vyprávěla. Proto pokládám naše rozhovory za velmi cenný materiál.

Liší se nějak paměť mužů a žen?

My jsme muže v našem projektu nezpovídaly. Ale samozřejmě vím podle toho, co jsem četla, že muži vypovídají daleko obecněji. Nejdou tolik na konkrétní příběh. Málodky se odkopou. Spíš jsou za hrdiny. I ve válečných věcech. A o každodennosti toho moc nevědí.

Ženy to mají naopak. Třeba když nějaká žena vypráví o '68 roce a byla zrovna v té době těhotná, čekala dítě, tak je to úplně o něčem jiném, než když bude vyprávět někdo, kdo roznášel letáky a sundával štítky z ulic. Za každé situace, ať válečné, nebo jiné, to vždycky byly ženy, kdo zajišťoval chod rodiny a domácnosti. Musely někde obstarat jídlo, stoupnout si do fronty. Nakonec to vidíme i v korona-krizi, nemusíme chodit daleko. Každodennost je ze dvou třetin na ženách. Od nákupů po výuku dětí a tak dále. To je přesně to, co nás zajímá a o čem se nikdy nemluvalo.

Proč si myslíte, že je důležité o tom mluvit?

Podle mého názoru je to důležitější než podepisování nějakých smluv a vydávání dekretů. To je podstata toho, co se děje a jak lidi žijí. A ne ty dekryty a vnější podpisy smluv. Ty to do jisté míry určují, dávají tomu rámeček, ale život sám je to, o čem vypovídají ty ženy.

Jak vnímáte fenomén „ztracené paměti“ (zemřelí pamětníci)?

Co k tomu říct? Se zemřelým neuděláte rozhovor. Buď po sobě něco zanechal, nebo něco napsal. Proto je poslední dobou snaha se staršími lidmi víc mluvit, ptát se a vyptávat se.

Sednout si nad fotografiemi. Ale zemřelé pamětnice, to je ztracená historie. Pokud to nikdo nezpracuje, ten konkrétní příběh zmizí. Jak bych to mohla vnímat?

Mrzí Vás to?

Nikdy jsem nad tím takhle nepřemýšlela. Stejně nemůžete zachytit všechny lidi. Vždy to bude jen určitý výsek. Samozřejmě je to do jisté míry nahodilé. Ale to je i v dokumentech. Co se zachová a co se nezachová.

Mělo by se zpovídání pamětníků řídit nějakým všeobecně přijatým etickým kodexem?

Samozřejmě. To je úplně základní věc. My se řídíme etickým kodexem Asociace orální historie. Není nám jedno, když se dovíme, že to někde nefunguje. Dál se k tomu nechci vyjadřovat.

Není metoda orální historie příliš osobní?

Samozřejmě, že je. Ale to je na tom velké plus, to není minus.

V čem je to velké plus?

Celkový obraz se skládá z jednotlivých osobních příběhů. A teprve potom to dává určitý jeden obraz. A ne z toho, jak to někdo načrtne nebo to postaví do učebnice. Třeba tou větou, že „ženy byly nahnané do fabrik“. A existuje milion jiných příkladů.

Vnímala jste někdy i terapeutickou složku praxe orální historie?

Myslíte pro tazatele, nebo pro narátory?

V první řadě pro narátory, ale také pro Vás jako tazatelku.

S tím jsme se velmi potýkaly. Mnohé ženy svůj životní příběh, který byl často hodně traumatizující, vyprávěly třeba poprvé. My jsme tam byly v jisté roli skoro až psychoterapeutky nebo zpovědníka. Aniž bychom chtěly. Někdy jejich intimita byla dost velká. To, s čím nás seznámily a řekly: „Tohle nikdo neví, ještě nikdy jsem neřekla, čí je můj syn.“ Že to třeba bylo znásilnění ruským vojáčkem nebo něco takového. Neví to ani syn a my jsme první, komu to říká.

Nést tíhu těchto výpovědí nebylo pro nás, badatelky, jednoduché. Při řadě výpovědí například o incestu a podobných věcech to nebylo jednoduché ani pro nás.

Takže jsme potom někdy i potřebovaly od toho nějaký odpočinek. Ale to je specifické pro generaci narozenou v 20. letech a zážitky z druhé světové války a jejího konce.

Profesor Vaněk říkal, že někdy musel vyhledat pod tlakem traumatizujících příběhů i odbornou pomoc. Jak se s tím vyrovnáváte Vy?

Stejně. Měly jsme v týmu psycholožku.

Jak vidíte budoucnost orální historie? Kam bude směřovat v následujících deseti letech?

Technika záznamu bude jistě stále lepší a lepší. Dejme tomu i toho přepisu. Ale já tam spíš vidím nebezpečí, že lidi moc nečtou. Zejména mladí lidé a studenti. Školáci už vůbec ne. Když si uvědomíme, že přepisy rozhovorů jsou desítky stran. Průměrný rozhovor má 60 až 70 stránek. To kromě badatele, který si usilovně jde za něčím, nikdo nebude číst. Potom se musí velmi obezřetně pracovat se zjednodušením. I pro školní účely.

Jak by toto zjednodušení mělo vypadat?

To kdyby někdo věděl. Nemám návod. V Gender Studies právě rozjíždíme ve spolupráci s pedagogy projekt na základě našich starých rozhovorů doplněných o nové. Ale jsme na začátku, protože já velmi dbám na to, aby to nebylo zjednodušené do novinářských výkřiku, do titulků. Je to velmi obtížná práce. Navíc narážíme v textech rozhovorů, které jsou některé už 20 let staré, na spoustu pojmů, o kterých dnešní školáci nemají ponětí. K tomu bude muset být celý vysvětlovací aparát. Takže jsme na začátku, ale věřím, že se to podaří.

Máte za sebou celou řadu publikací a knih. Vzhledem k tomu, že jste původně filmařka, přemýšlela jste někdy o audiovizuální prezentaci příběhů?

O to se právě pokoušejí kolegové v našem týmu v projektu určeném do škol. Přes fotografie a tak dále. Ale my jsme rozhovory dělaly jen audio. Kameru jsme nepoužívaly, protože si myslím, že by to spousta žen odmítlo a nikdy by nedošlo ke spontánní a upřímné výpovědi, jako když na stole ležel diktafon, na který mohly eventuálně i zapomenout. Vypadalo to jako rozhovor dvou žen mezi sebou. S kamerou by to tak nikdy nebylo.

Nikdy jste neuvažovala, že byste udělala nějaký orálně historický film?

Ne. Udělaly jsme jeden dokumentární film o druhé světové válce. Jmenoval se Válka v paměti žen. Zařadily jsme tam pět příběhů, které jsem ale už natočila předem, a věděly jsme, že souhlas žen bude.

A ani zpracování audio materiálů do rozhlasových prací Vás nelákalo?

Několik takových rozhlasových cyklů na základě našich rozhovorů jsme realizovaly – Válka v paměti žen a Žily tady s námi.

Když jste takto načala školní účely, tak se rovnou zeptám, jakou roli by měla orální historie (zpovídání pamětníka) hrát během školní výuky?

Myslím si, že by si to děti nebo studenti měli sami vyzkoušet. Něco takového máme i v našem projektu. Aby si uvědomili, co to vlastně orální historie je a jaké má možnosti. Ať už si to vyzkouší na babičkách, dědečcích nebo sousedech. Takových projektů je celá řada. Vidím v tom velkou možnost, protože je to něco daleko víc, když to mladí lidé slyší napřímo, než když si něco přečtou nebo vidí nějakou fotku. Vidí za tím konkrétního člověka. Jeho příběh, jeho osud. To je vždy něco úplně jiného a bližšího.

Jaký význam má pro Vás mezigenerační kontakt, když žáci zpovídají starší pamětníky?

To už je přes-generační kontakt. To už jsou dvě nebo tři generace. Kdyby dnešní patnáctiletí zpovídali sedmdesátníky, osmdesátníky, že je to pro ně tak dávná historie, pomalu jako mamuti.

Potom dojdeme k tomu, že když jsou nějaká výročí a novináři zpovídají na ulicích: „Co vám říká rok 1968? Nebo 1989?“ Celá řada mladých neví a ta neznalost mi přijde katastrofální. Ale i to, co se učí ve škole a jak je to nezáživné. Tuhle o tom někdo natočil zajímavý dokument, právě i s těmi mladými, jak by si to představovali. Pokládám to za velmi důležité. Neučí se vlastně moderní historie. Klade se velký důraz na antiku a na staré věci, a ne na moderní historii a 20. století. A když, tak právě velmi zjednodušeným způsobem hesel. Jakákoliv jiná možnost je velmi přínosná. Když si vezmeme i nějaké holocaustové projekty, hledání ztracených sousedů a tak dále. Mladým lidem řeknou o té době a o tom, co se dělo, daleko víc, než když si něco přečtou nebo vidí nějaký film.

Jaké je podle Vás ideální místo pro rozhovor s pamětníkem?

Nejllepší je to u toho člověka doma, v jeho přirozeném prostředí, pokud může být splněna podmínka, že jsem tam s ním sama. A nebude tam nikdo stále chodit. Tak jsme to praktikovaly ve většině případů. Pokud to nešlo a byly bychom rušeny, tak někdy i ženy samy poprosily, aby se to konalo u nás v prostorách Gender Studies. Totálně nevhodná je nějaká kavárna nebo něco podobného. To vůbec nepřipadá v úvahu. Míra soustředění je základ. A také neomezený čas. Nelze přijet a říct: „Mám na vás hodinu.“

Přemýšlela jste někdy nad tím, kdo je Vaše publikum? Pro koho to píšete?

Pro ženy. A také pro co nejširší veřejnost. Proto jsme také naše první rozhovory publikovaly trochu na koleni. Publikace se jmenovaly Všechny naše včerejšky. Neměly jsme s tím žádné zkušenosti, bylo to v roce 1998. Já jsem tenkrát obcházela pražské knihkupce a knížku trochu štítivě brali do rukou a říkali: „Nějaký obyčejný ženy? Kdo by to četl? Lidi chtějí herečky, zpěvačky a celebrity. Kdo by četl příběhy neznámých žen?“ Když se naše knížky dostaly ženám do rukou, řekly si o nich mezi sebou a ohlas byl velký.

Nebo se mi často stalo, že jsem si přišla půjčit něco do knihovny a někdo narazil na moje jméno: „Vy píšete ty knížky o ženách? Ty se tady vůbec neohřejí. Jen je nesmíme dát mezi naučnou literaturu.“ Je to nezařaditelné.

Nakladatelka mé poslední knížky, co se jmenovala Ženy 60+, Bára Baronová, která má malé nakladatelství wo-men, rází pojem literární dokumentaristka. Podobně jako jsou filmové dokumentaristky. Literárně-dokumentární literatura není beletrie, ale ani populárně naučná, jak je ta škatulka často ještě v knihovnách a knihkupectví. Myslím si, že literárně-dokumentární literatura se dostává stále víc do popředí zájmu mnoha lidí. Samozřejmě se vždy bude číst beletrie a romány, ale tohle zajímá lidi ve stále větší míře.

Identifikujete se s označením „literární dokumentaristka“?

Ano, velmi.

Spíš než třeba historička?

Určitě.

Jakému oboru je podle Vás metoda zpovídaní nejbližší (antropologie, historie, sociologie)?

Všem třem, to se nedá říct. Nedá se jedno z toho vydělit.

Dokázala byste pojmenovat nějaké konkrétní problémy, třeba v etické rovině, které vidíte v praxi Post Bellum a Paměti národa?

Nevím, jestli to dělají ještě teď, už je tolik nesledují. Ale před lety byl základní rozpor a důvod, proč jsme je nepřijali do Asociace orální historie, že oni v podstatě vytrhávali části výpovědí z kontextu. Právě tím zjednodušováním se výpovědi velmi zkreslovaly. Někteří narátoři s tím nebyli srozumění.

I to, jak se s tím zachází. Ještě nedávno jsem se setkala s někým, kdo říkal: „Natočili maminku a slíbili, že pošlou nahrávku. Už se v životě neozvali a pak jsme to někde slyšeli.“ Myslím, že by se takto s výpověďmi lidí zacházet nemělo.

Nevím, jestli ještě dnes používají termín sběrači pro lidi, kteří natáčejí příběhy, aniž by třeba o té době něco věděli. To mi přijde, respektive přišlo, jako velmi zkreslující.

Příloha č. 7: Rozhovor s Jaroslavem Najbertem 18. 2. 2020

Jaký pamětník je pro školní výuku nejvhodnější?

Já asi nemám představu ideálního pamětníka. Během projektů na škole jsem dělal stovky rozhovorů, u kterých jsem buď byl, nebo je dělali moji žáci. Někdy to byli rodinní příslušníci, někdy to byli úplně cizí lidi a někdy to byli expertní pamětníci. To znamená, že svoje příběhy už vyprávěli poněkoliakáté.

Každý z nich má něco do sebe. Vždycky závisí na vzdělávacím kontextu, na té situaci. Rodinný pamětník je nenahraditelný, protože pomáhá spoluutvářet nebo reflektovat rodinnou identitu. Ale když děláme nějaký projekt v terénu, třeba badatelské vyučování, tak to zase musí být pamětník, který je spojený s tím tématem.

Řekl bych, že ideální pamětník je ten, který si nehraje na profesionála. Já si teď vybavuji konkrétní pamětníky, se kterými jsme pracovali. Vybavuji si pamětníka, který byl součástí projektu z roku 2013, projekt zaměřený na proměnu venkova někde ve středních Čechách u Mnichova Hradiště, a my jsme narazili na dceru ze sedlácké rodiny. To bylo super, protože byla velmi otevřená a dokázala dětem vyprávět příběh pronásledované rodiny. Děti to určitým způsobem zasáhlo a vtáhlo do tématu. Pamětník musí umět vyprávět.

Ale přitom samém projektu jsme narazili na pamětníka, který naopak velmi pozitivně hodnotil život po kolektivizaci a svým způsobem měl kontroverzní politické názory, se kterými zejména ti starší studenti tak nesouhlasili. Ale vlastně mu nebyli schopni oponovat v tom rozhovoru, kriticky se vůči němu vymezit. Ale o to zajímavější potom bylo, když jsme ten rozhovor rozebírali spolu v klidu.

Jak jsem říkal, vždycky záleží na té situaci a na té fázi projektu, ve které zrovna s těmi žáky jsme. Ideální kritérium pro pamětníky je, když jich je víc a na tu samou událost vzpomínají z různých úhlů pohledu. Protože to problematizuje nějaké samozřejmé představy dětí, umožňuje jim to vykročit z jejich prekonceptů o tom, jak se třeba minulost udála. Je to velmi produktivní pro to, aby o tom mohli přemýšlet a rozvíjet svoje historické myšlení.

Jaký je rozdíl mezi tím, když projekt iniciuje sama škola (výročí, nápad učitele), a když ten projekt přijde zvnějšku (typově Příběhy našich sousedů)?

Tam je spousta rozdílů organizačních. Ale já mám zkušenost, že je to zejména rozdíl v míře aktivity a zapojení dětí. Ještě bych upozornil, že to není víceméně projektové vyučování, říká se tomu projekt, ale z hlediska pedagogické teorie to projektové vyučování není. Když přijdete

s nějakou nabídkou vzdělávacího projektu, tak to má většinou nějaké jasné parametry, zapojí se do toho motivovaní žáci, kterých je ale málo, malá skupina pěti, šesti, a ti žáci mají malý prostor si ten projekt udělat podle svého. Mají zadání a chce se po nich, aby plnily pokyny. To je z mé zkušenosti pořád lepší, než kdyby se učili běžnou formou, ale pak je těžké to dotáhnout do konce, protože ty děti vnímají, že je to projekt, který přišel zvenku a který si nevymyslely samy.

To stejné ovšem platí i o projektu, který jim vymyslí učitel nebo vedení školy. Pro mě „přichází zvenku“ znamená, že impuls nepřichází od dětí, ale od někoho jiného. Naopak když to přichází od dětí, tak mají velkou motivaci to dělat, dokončit a uzpůsobit si to svému obrazu. Z hlediska odbornosti to může mít menší úroveň, ale z hlediska výchovy to děti lépe prožijí.

Já mám zkušenost, že nejlepší projekty jsou ty, kde učitel nebo lektor, koordinátor, ustoupí do pozadí a v určitých situacích nechá děti se v tom plácet a převzít iniciativu. Což je obtížnější u těch projektů, které přicházejí zvenku nebo od někoho jiného.

To jsou organizační věci. A pak další rozdíly. Většinou tematické. Když někdo přichází s projektem, který je šitý na míru, tak má většinou představu o historickém významu toho, co dělá. Takže většinou pamětníky omezí jen na určitou sociální nebo pamětnickou skupinu. Zatímco když to děti nebo škola dělají spontánně, tak rázem historický význam připisují i pamětníkům, kteří třeba ve veřejné diskusi o minulosti nemají možnost se běžně prosadit. Kdybych použil pojem „hrdinství“, tak jsou to pamětníci, o kterých neslyšíme třeba v Cenách Paměti národa, ale to vůbec není na škodu. Jako učitel mám zkušenost s tím, že každý pamětník představuje potenciál rozvíjet děti. A nemusí mít úžasný příběh s nějakým mravním poselstvím. Každý pamětník zažíval situace, a když se ho naučíme rozprávět a poslouchat, vždycky jsou v rozhorech pak chvíle, kdy mám s dětmi o čem se bavit a mám pocit, že je ten rozhovor někam posune.

Co by měly tyto orálně-historické projekty žáky naučit?

Každý učitel, když něco dělá, tak přemýšlí z hlediska znalostí a dovedností, ale i z hlediska výchovy. Cíle jsou nějaké kognitivní, poznávací, ale pak jsou i ty afektivní, které souvisí s rozvojem hodnot. Já, když dělám svoje projekty s dětmi, tak chci, aby se naučily lépe historicky myslet, přemýšlet. Osvojily si dovednosti zacházení s minulostí. Práce s prameny. Pamětník je prostě pramen a ony se učí, jak ho analyzovat a jak ho interpretovat. Jak získávat informace. Přitom, když si osvojují tyto dovednosti, můžeme říct, zkouší pracovat jako historik, tak přitom si rovněž osvojují spoustu znalostí a dovedností. A když to zvládnou, tak jsem vlastně spokojený.

Ale mám zkušenost, že je tam většinou i ta afektivní část. Oni se nějakým způsobem setkávají s životním příběhem a hodnotami. A různě na ně reagují. Teorie afektivních cílů tvrdí, že jenom to, že ty hodnoty vnímají, je určitý úspěch. Mohou se pak s nimi identifikovat nebo se vůči nim kriticky vymezit. Rozvíjejí svůj autonomní hodnotový svět. To jim také učebnice nenabídne.

Co naopak považujete za nedostatky podobných projektů?

Když to člověk chce dělat pořádně, tak je to hrozně náročné. Časově i metodicky. Já to vždycky poznám ve chvíli, když se někomu z učitelů snažím předat tu metodu. Rozhovory a projekty dělám ve škole už devět let. Takže si trůfám říct, že jsem docela zkušený.

Třeba zrovna před měsícem jsem tu měl Arcibiskupské gymnázium. Vypravovali se do Znojma a byli to učitelé, kteří nikdy s dětmi nedělali aplikaci orální historie. Člověk se jim snaží říct nějaké zásady, ale pak se stejně dostaneme k situacím, kdy říkám: „Nejcennější je ta chvíle, kdy jste s dětmi na rozhovoru a pak ho s nimi rozebíráte a ukazujete, jak mohou rozkrývat pamětnické strategie a co je na rozhovoru zajímavé.“

Ale to je dovednost, kterou ten učitel musí sám mít. Musí se jí naučit. A nenaučí se jí tak, že si přečte knížku. Podle mě se získává zkušeností a tím, že člověk je opravdu i odborník. Není to jen učitel, ale současně i, no, historik, prostě, že sám tu dovednost má rozvinutou. Je spousta učitelů, kteří s dětmi vyslechnou pamětníka, ale vůbec nerozebírají jeho pamětnické svědectví. Nepracují s tím svědectvím kriticky jako s pramenem. Pak mají pocit, že dělají orální historii, a ve skutečnosti je to jenom beseda.

Je to náročné, aby se to člověk naučil. Musí to dělat a pro to musí mít i podmínky ve škole. Částečně kvůli systému našeho školství, ale i neochotě učitelů si pro to ten čas vytvořit se udělá jeden rozhovor za rok nějakou formou besedy. Takhle se ani ten učitel, ale ani děti nemohou pořádně rozvíjet.

Druhá věc, které mě napadá. Metodicky náročné, časově náročné, organizačně náročné. Setkávám se třeba na seminářích se studenty na Pedagogické fakultě, protože tam mám seminář didaktiky dějepisu, když se bavíme o badatelské výuce, tak tady přetrvává určitá představa o tom, jak má vypadat kvalitní vzdělání. Řada z nich to má asociované s tím, že je to množství informací, které se člověk dozví, a ne jejich hloubka. Obtížně se to překonává. Některým studentům se to podaří, některým ne. Ale i když pak přijdou do školy, tak narazí na to, jsem o tom přesvědčen, že jejich kolegové nebo i ti samotní studenti (zejména na gymnáziích) mají pocit, že to není dostatečně kvalitní výuka, protože se třeba týden zabývají jedním tématem. Rozvíjejí dovednosti, ale vlastně si neuvědomují, co všechno rozvíjejí. Mají tendenci hodnotit

výstup a kvalitu své práce množstvím informací. Ale v této metodě nejde o množství informací, ale právě o ty dovednosti. A schopnost ve formě nějaké sondy porozumět minulosti, tomu, jak se něco odehrálo, jak se nám to prostřednictvím pramenů vyjevuje, jak se my s tím snažíme vypořádat ze současné pozice.

Je to metoda, která vyvolává averzi tím, že je jiná. Kdybyste je nechal přepisovat z učebnice, tak někteří studenti na gymnáziu, nechci říct, že je to baví, ale mají pocit, že se učí. Mně se třeba stává, že studenti udělají na škole rozhovor, udělají z toho reflexi nebo zápis, ale pak neví, jakým způsobem z toho udělat výstup. Protože je to příliš mnoho informací, které nejsou přehledné. Zvlášť když jsou na tom nižším stupni.

Mají rádi, že si povídají, ale jakmile to mají nějakým způsobem zpracovat do výstupu, tak někteří z nich jsou zavalení, paralyzovaní, tápou. Tam je hrozně důležitá role učitele, který jim v tuhle klíčovou chvíli pomůže se s přemírou informací vypořádat.

Jak žáci vnímají případné diskrepance mezi pamětnickou výpovědí a výkladem minulosti v učebnicích? Jak jim to z pozice učitele vysvětlit?

Jestliže učitel učí a nezohledňuje, že minulost není jenom jeden výklad a interpretace, tak nemůže dělat orální historii. A když ji dělá, tak... Já si vlastně nedokážu představit učitele, který by to dělal. Pozve si na besedu pamětníka, který v podstatě potvrdí, co ten učitel učí s využitím učebnice.

Moji žáci nezažívají náraz, že práce s pamětí a pamětníky je jiná. Já tak pracuji běžně i ve svých hodinách. Neustále pracujeme s prameny a bavíme se o tom, kdo je vytvořil, co tím asi chtěl říct. Co bychom potřebovali vědět, abychom tomu pramenu porozuměli.

Když už pracuji s výkladem, což samozřejmě dělám taky, tak mám radost, když žáci položí otázku a já řeknu: „Já vlastně nevím. Musíme to ověřit.“ A začneme zpochybňovat i ten můj výklad. Když já ve svých hodinách běžně pracuji multi-perspektivně a svým způsobem badatelsky, tak pro žáky je to přirozený přístup k minulosti, když tam pak zapojíme pamětníky.

To, že se i v běžných hodinách setkávají s různými názory, je pro některé znepokojující a souvisí to s tím, jak mají rozvinuté svoje poznávací schopnosti a historické myšlení. Já mám zkušenost, že dítě, které přijde na osmileté gymnázium z páté třídy, dokáže chápat, že dva různí lidé mohou mít na něco různý pohled. Už někdy, když je jim třináct čtrnáct, dokážou bez problému zohlednit víc než jeden pohled při tom, když něco posuzují.

Ale někdo to umí dřív, někdo se to učí až na druhém stupni. Oni se dostanou do situace, kdy chápou, že jsou to dva odlišné pohledy, ale nejsou schopni syntézy. Respektive nemají osvojená kritéria, pomocí kterých by řekli: „Tohle je pravděpodobnější.“ Aby si dokázali říct,

tohle svědectví bylo řečeno v nějakém dobovém kontextu. Vychází ze zkušenosti, která je odlišná, a dojdou k elegantnímu závěru, že nelze srovnávat a říct: „Tenhle ten a tenhle ten mluví víc pravdu.“

A lze je to nějak naučit?

Cíl je, že neřeknou: „Tenhle mluví víc pravdu a tenhle lže.“ Ale, že zkusí vysvětlit, proč se ty vzpomínky liší. Když jsem se bavil s pamětníky, u kterých jsem si byl vědomý, že vzpomínky politizují a cíleně něco zamlčují, tak je to dost náročná analytická operace i pro mě, vystudovaného historika, natož pro ty děti. Ony nemají nástroje, aby rozstřílely vzpomínku pamětníka a řekly: „Tenhle prostě lže a my mu to můžeme dokázat.“

Paměť opravdu nefunguje tak, že jeden mluví pravdu a druhý lže. Vždy je to nějakým způsobem stylizované, subjektivní, něco se zdůrazní, něco se zamlčí.

Když jsme zpovídali důstojníka Pohraniční stráže, který řekl, že všichni narušitelé v jejich sektoru byli zločinci, protože normální lidé mohli republiku opustit jako turisté, tak v tule chvíli mu můžete dokázat, když máte tu kroniku a nějakou analýzu, že ti narušitelé nebyli jenom zločinci. A můžete poukázat, že nebylo standardní opouštět republiku jako turista, že řada lidí nedostala doložku. Tohle jsou výjimečné situace, kdy pamětníka můžete konfrontovat s historickými fakty a říct, že jeho vzpomínka není korektní.

Ale takových situací jsem měl hrozně málo. Většinou to bylo tak, že pamětník hodnotil a říkal svoje subjektivní názory, které byly způsobené nějakou zkušeností, se kterou se během projektu nemáme šanci seznámit. Proto to velmi často končí tak, že říkám: „Je to prostě pramen, takže odkazujeme na něj. Říkáme, že to on to takto tvrdí, i když je v rozporu s jiným pramenem. Poukážeme na rozpor.“ Žáci k tomu můžou zaujmout svoje stanovisko, ale neočekávám, že udělají expertní analýzu protichůdných tvrzení.

To dokáže na té střední škole pár motivovaných a velmi dobře rozvinutých studentů. Ostatní to berou tak jako: „Něco na tom pravda je a něco na tom pravda není.“ Berou to jako takové intelektuální cvičení.

Ale nerad generalizuji. Teď jsem si vybavil situaci, kdy mi žáci řekli: „Tenhle lže, protože je nedůvěryhodný. Nelíbí se nám, jak vzpomíná.“ Jejich emoční filtry se do toho silně promítly. A občas zas mají tendenci věřit pamětníkovi jen proto, že jim je sympatický. Nastávají všechny tyto situace. Nedokážu statisticky říct, co je častější.

Jak žáky připravit na emocionální náročnost zpovídání pamětníků? Má smysl je zasvěcovat do etických zásad?

Jsou etické standardy orální historie, které doporučují, že s lidmi, kteří prožili traumatickou událost, by se ve škole nemělo pracovat. Jenomže kdybyste se držel těchto etických standardů, tak vám odpadne takové množství pamětníků. A vy o tom často ani nevíte, když ty pamětníky neznáte dopředu. Pracuji v terénu, potkám člověka, kterého mám doporučeného od kronikáře, neznám jeho životní příběhy, nevím, jestli prožil nějaké trauma a jestli se nemůžeme dotknout něčeho citlivého.

Ve chvíli, kdy by se učitel bál těchto situací, tak tu práci dělat nemůže. Naše zásada je být maximálně ohleduplný a citlivý, stejně jako by to bylo ke každému člověku. Pokud možno být s dětmi u těch prvních rozhovorů. Pokud se dotkneme nějakých citlivých věcí, tak to s nimi potom rozebereme.

Ale je to stejně věc, kterou si musí zažít a pak to reflektovat. Velmi těžko se na to připravuje. A ty děti nejsou sociálně blbé. Ony už ví, že se starším člověkem se mluví trochu jinak, než jak by mluvili se svým vrstevníkem. Někdy to neodhadnou a jsou to kouzelné chvíle, když tam vnesou svou spontaneitu a zeptají se úplně pitomě. Většinou to ale pamětníky nerozhodí.

Za svou praxi jsem se setkal se dvěma nebo třemi pamětníky, kteří se během vyprávění nějak emočně projeví. Setkal jsem se i s pláčem během vyprávění. A děti to samozřejmě vnímají a pak je pro učitele důležité si ověřit, jak tu situaci prožívaly a co si z ní odnášejí. Já jim třeba říkám, když se připravujeme: „Co si myslíte, že by mohly být nějaké problémové situace, které by mohly nastat?“ Většinou zjišťuji jejich očekávání.

Ale jinak etické zásady. Myslím si, že je to takový přirozený přístup k lidem. Cit a ohleduplnost. Když už je nemají rozvinuté ty děti, protože tu metodu dělají poprvé, tak to většinou má někdo ze starších spolužáků nebo já. Kdyby to směřovalo nějakým špatným směrem, tak v tu chvíli zasáhnu. Většinou to ale nebylo nutné. Nezažil jsem situaci, kdy by se moji žáci pohádali s pamětníkem a šli do vážné emocionální konfrontace. To se prostě při těch rozhovorech neděje. A pokud to někdo někde říká, píše nebo před tím varuje, tak je to takový soud od stolu. Nemělo by k tomu docházet, ale ono k tomu ani nedochází.

Naučí se něco i učitel?

Ano. Hodně věcí. Každý rozhovor je pro mě obohacující. To je první věc. Slyším nějaký příběh. Je to pro mě nácvik mých vlastních dovedností. Za druhé mi to pomáhá mít přehled o současné vzpomínkové kultuře. Každý pamětník je součástí kultury vzpomínání. Ať už veřejné, soukromé nebo z hlediska komunity obce, ve které žije.

Každý teoretik paměťových studií ví, že se paměť proměňuje. To, jak vzpomínali lidé před deseti lety, když jsem začínal, může být v řadě ohledů odlišné nebo se generačně mění. Pro mě je to důležitá zpětná vazba. Poznávám, co je běžné mezi pamětníky. Pak s tím můžu pracovat v hodině nebo v projektu.

Třetí věc je, že se učím, jak fungují ti žáci. To je pro mě největší přínos. Vidíte žáka v reálné situaci, kdy něco dělá. Jeho výkon nespočívá v tom, že píše test, ale že dává najevo svoje dovednosti, postoje, hodnoty. Vy mu můžete dát bezprostřední zpětnou vazbu. Říká se tomu formativní hodnocení. Posunout ho dál v jeho procesu zrání a učení.

Často se během rozhovorů setkáte s názory žáků, které by normálně v běžné hodině nezazněly. Poznáváte žáka jako člověka a osobnost. Já z toho pak vždy těžím při běžných hodinách. Odkazujeme se na projekty, na něco, co jsme spolu prožili, co nás spojuje. Takže pak v běžných hodinách fungujeme víc jako spolupracovníci. A ne jako učitel a žák, kteří mají formálně rozdělené role a v některých školách stojí proti sobě. Nás tyto projekty spojují, protože se vzájemně uznáváme.

Jak mohou podobné projekty zahýbat s dynamikou třídy? Nejen ve vztahu učitel–žák, ale také mezi žáky samotnými?

Nevybavuji si situaci, kdyby takový projekt zhoršil sociální vztahy ve třídě. Nebo vztah mezi učitelem a žákem. To si nevybavuji. Představa třeba, že by se žáci pohádali kvůli tomu, že mají odlišné názory. Ne, vždy to bylo k dobru.

To, co to mění, je, že žák má možnost ukázat dovednosti, které v běžné výuce ukazovat nemůže. Pro něj je důležité, že si zvyšuje svoje sebevědomí a sebehodnocení. Jeho spolužáci ho mohou vidět v situaci, kdy něco dokáže. Řekl bych, že tohle je metoda, která dokáže zejména těm méně výrazným žákům dát prostor pro to, aby se realizovali.

I když to třeba nevidí ti spolužáci, tak zkušený učitel to vidí. A měl by to oceňovat. Má možnost při tom projektu poznat silné stránky svých žáků. A pak s tím dál pracovat. To je ten vzdělávací proces.

Pak z hlediska kolektivu je to prostě vždycky velká zábava. Když máte projekt, tak retence všech znalostí a pozitivních zkušeností je tak silná, že se na to vzpomíná po spoustě letech. Samozřejmě se nepamatuje úplně všechno, ale ten základní pocit z toho, že jsme něco dělali a že nás to bavilo a že nám to přišlo smysluplné, ten tam zůstává.

Potkávám se s absolventy a oni vzpomínají na nějakou badatelskou expedici, kterou měli, třeba když byli v primě. A teď jsou skoro absolventi vysokých škol. Já mám zkušenost, že vždy, když už je to hrozný opruz v té škole, tak se těšíme na to, že budeme mít nějaký projekt.

Že vypadneme z té školy. A rázem, kdo měl blbou náladu, tak už nemá blbou náladu. Unavený učitel si připadá více odpočatý.

To jsou obrovské benefity, které běžný učitel na základce nebo na gymnáziu, kde mají standardní výuku, prostě nezažije. A tím pádem, když jsou nějaké kázeňské problémy v našich třídách, tak se nám pak často stane, že uděláme nějaký projekt, nejen ty historické, zkrátka projektové vyučování, a řada kázeňských problémů se během toho vyřeší. Protože žáci se najednou ocitají v situacích, které někdy mohou být i náročné, odhalí se vám třeba mezi žáky určité animozity, nebo máte prostor s žáky popovídat o něčem do hloubky. Máte na sebe čas. Máme na sebe čas. Tím pádem se můžeme vypořádat s řadou věcí, které by jinak na běžných školách musel řešit třeba školní psycholog. Nebo by se neřešily a tím pádem by v dynamice kolektivu mohly mít nějaký sociálně-patologický projev. Třeba za půl roku.

Preventivně je to super. Já jsem metodik prevence sociálně-patologických jevů ve škole. A díky tomu, že máme tyto projekty, tak to výrazně přispívá k tomu, že na naší škole nemusíme řešit věci jako šikanu. Rozvíjí to totiž pozitivně vztahy napříč třídami. Když se někdo necítí úplně dobře ve své třídě, tak na tom projektu dělá se staršími nebo mladšími spolužáky. Role vrstevnického učení je tam hrozně důležitá. Jak jsem říkal, potom má žák větší sebevědomí a cítí se ve škole líp. Výrazně se omezují krizové situace.

Při podobných projektech se často hovoří o důležitosti mezigeneračního kontaktu. Jak vnímáte tento fenomén ve své praxi?

Já nepopírám, že vyprávět si se starším člověkem pomáhá tomu mladému lépe rozumět, jaký je život ve stáří. To je úplně přirozené. Ale ono to nesměruje jenom k těm starším. Naši pamětníci mohou mít třeba 35 až 90 let.

Abych mohl podpořit tezi o mezigeneračním vyprávění, tak předně musím zjistit, co si děti vlastně o té generaci myslí. Jak probíhá v jejich rodině mezigenerační komunikace. A pak říct, že se to tím projektem nějakým způsobem změnilo. To je metodicky dost náročné. Když se udělá jen nějaký dotazníkový průzkum, kde se pracuje se stereotypy jako: „Představ, co jsou důchodci,“ tak mám zkušenost, že se ke svým prarodičům vztahují jinak než k ostatním důchodcům.

Bál bych se dělat závěry, že se dnešní generace nebaví se starými lidmi. Je pravda, že prarodiče jsou dál. Často jsou rodiny rozpadlé, vůbec to nechci zlehčovat. Ale je otázka, jestli se před padesáti lety s prarodiči lidé bavili nějak výrazně víc. Současná společnost je nastavená tak, že rodina se fragmentarizuje. Není to velká rodina, je to ta nukleární rodina, rodiče a děti. Prarodiče tam jsou, ale ne pořád, protože sedí v té velké chalupě na vesnici.

Ale to tak je už od industrializace v 19. století. Děti se stěhují do měst a prarodiče vnoučata nevidí každý den.

Ale zpátky, každý příběh každého člověka je obohacující. Pokud dítě chce poslouchat. Ale jsou situace, kdy mladí lidé stejně pamětníky poslouchat nechtějí. Takže to vůbec nic nedělá nebo to má velmi malý impakt. Když mám besedu s pamětníkem, klidně v terénu, a mám tam dvanáct, patnáct dětí, tak rozhovor stejně vedou tři nebo čtyři aktivní. Spousta jich tam sedí a ten člověk jim přijde hrozně nezajímavý.

Kdo chce, toho to obohatí. To jsou ale většinou komunikativní lidé, kteří si už sami o sobě rádi povídají. Že by za mnou někdo přišel a povídal: „Já fakt nesnáším důchodce, ale jak jsme si povídali s tím pánem, tak začnu chodit do domova důchodců si s nimi povídat víc.“ Tohle je iluze. To se mi nestává. Ale přijde mi, že je to dobrý marketingový nástroj, že to pomáhá rozvíjet kulturu mezigeneračního vyprávění. Já říkám: „Jo, pomáhá. Ale jen některým a nedá se to měřit.“

U mě v kvartě je povinná podmínka rozhovor se svým rodičem nebo prarodičem a většina si vybere prarodiče. Když už nic jiného, tak vytvoříte situaci navíc, kdy si mladý člověk může povídat se starším. To má vždycky přínos, to nepochybují. Ale nestavěl bych na tom přínos té metody a nějak to příliš zdůrazňoval.

Možná z pohledu těch starších je to jiné. Dívám se na to z pohledu dětí. Ale uvědomil jsem si, že člověk, který je starší a přirozeně má méně sociálních kontaktů, tak každý projevený zájem je pro něj obohacující. Každý jednotlivý rozhovor s mladým člověkem mohou starší lidé vnímat velmi pozitivně. Dokážu si představit, že to oceňují více ti starší lidé než ty děti. A jestli to na děti nějak zapůsobí, tak se to stejně projeví nejdříve s odstupem spousty let. Třeba v situaci, kdy samy budou důchodci a nebudou mít kontakt se svými vnoučaty. Vzpomenou si na to, že jednou dělali projekt: „Aha, tak děda to vlastně mohl cítit takhle, když jsem za ním přišel. Ale mně to v těch patnácti vůbec nedošlo.“

Jaká je vaše vize výuky dějepisu do budoucnosti? I co se týče využití metod orální historie?

Já se už deset let snažím měnit výuku dějepisu. Vytvářím vzdělávací pomůcky, píšu odborné články, jsem lektor vzdělávání učitelů. Před deseti lety jsem měl dojem, že se všechno hrozně rychle změní, tak teď vidím, že ve školství je to často běh na dlouhou trať.

Statistiky využívání pamětníků jsou v nějakých výzkumech docela vysoké, ale já jim moc nedůvěřuji. Myslím si, že vypovídají velmi málo o kvalitě té práce. To, že učitel uspořádá jednou za rok besedu, podle mě nic není.

Je to i věc generační obměny. Učitel, který je starší generace a chce, tak pracuje s pamětníky, protože je nastavený badatelsky a pro práci s prameny. Věk v tomto není omezující. Ale jsem přesvědčený o tom, že profesní příprava mladých učitelů poskytuje jiné možnosti než před třiceti lety. Postupně v praxi převládne více učitelů, kteří budou nakloněni modernějším metodám výuky, mezi které řadím práci s pamětníky, a budou je více zařazovat.

Často to ovšem bude záležet na tom, na jakou se dostanou školu, jestli si tam proto vytvoří systémový prostor. Takže myslím si, že to bude metoda, která bude používána i za třicet let. A doufám, že ve větší míře než doteď.

Co se týče složení pamětníků, tak to se nutně změní. Zaměříme se na jiná témata. Jsem ale přesvědčený, že ta témata budou pořád relevantní a nosná. Posledních dvacet let jsme si zvykli poslouchat pamětníky druhé světové války a 50. let, se kterými si teď už nebudeme moct moc povídat. Jejich svědectví sice budou zachycené, ale na nahrávce je to něco úplně jiného, než když si žák vymyslí otázky, klade je a je v interakci se živým pamětníkem. To se prostě nahradit nedá. Svědectví pamětníků zůstanou jako pramen, ale bude se s ním jinak pracovat.

Ale já vidím spoustu témat, která se dají použít místo toho. Naprosto nevyužitá je paměť 90. let a transformace. Díky tomu, že je tam řada lidí, kteří zažili už v aktivním věku přelom 80. a 90. let, tak to jsou pamětníci, se kterými si o tom budeme moct povídat určitě ještě dalších třicet let.

A pak je tam řada dalších témat. Holt se rozšíří portfolio pamětníků a historický význam se bude přiznávat i populární kultuře, proměně životního stylu, proměně technologického vnímání světa. Už teď jsem ve třídě pamětník, a to je mi 33. Vysvětluji, jaké to bylo hrát si bez mobilů a bez počítače. Je to paradoxní. A chápu, že některé lidi to může znepokojit, protože si řeknou: „Tak vyprávění disidentů a politických vězňů nahradí vyprávění o tom, že jsme si hráli bez mobilů?“

Z hlediska nějaké představy „poučení“ se z minulosti, chápu, že spoustu lidí má pocit, že to není historicky významné si povídat o dětství bez technologií. Podle mě to významné je. Je to něco, čím ty děti žijí.

A pak se tam zapojí globální témata. Hrozně se těším, až se přestane klást důraz na české a československé dějiny a konečně si uvědomíme, že jsme součástí Evropy a světa. A že se bude vzpomínat na témata, která nejsou úzce etnocentrická, česká. Dokážu si představit, že se za třicet let bude někdo ptát: „Hele, a co jste dělali, když byla uprchlická krize v roce 2015? Pomáhali jste jim, nebo ne?“ My si to často nedokážeme uvědomit. Vyčítáme, že se v minulosti lidi nějak chovali nebo nechovali tváří v tvář morálním dilematům a výzvám, ale stejným způsobem budeme hodnocení i my za třicet let.

Když se třeba naše škola zapojila a dělala sbírku pro školu v Aleppu, tak jsem přesvědčený, že o tom jednou budou žáci vyprávět jako pamětníci. O tom, jak na ně na Facebooku útočili ze sdružení Islám v ČR nechceme. Je tam najednou konflikt, vyjednávají se nějaké hodnoty a to, v jaké společnosti chceme žít. Nedá se to srovnávat se situací ve 30. letech v Československu, ale jsou tam určité paralely. Je to podle mě dostatečně silné téma, na které se za 30 let bude zaměřovat vyprávění v rodinách.

Jak hodnotíte projekt Příběhy našich sousedů od Post Bellum?

Já jsem ho vždycky jenom hodnotil. Nikdy jsem ho nedělal, neměl jsem na to čas. Ale asi šestkrát jsem ho hodnotil.

Je rozdíl, jak to vypadalo první nebo druhý rok a jak to vypadá teď. Je tam značný vývoj. Abych ještě objasnil perspektivu, já se s těmi lidmi docela dobře znám, a dokonce bych řekl, že jsme kolegové a přátelé. Současně se vůči nim kriticky vymezují v některých ohledech, ale víc se vymezují vůči veřejnému diskurzu toho projektu než vůči tomu, jakým způsobem se to dělá v praxi.

Každý koordinátor, každý učitel je odlišný – a sice mají nějaké rámcové zadání, ale uzpůsobují si ho. Takže když se podíváme na to, jaké příběhy se tam reálně dostanou, třeba v Karlových Varech jsem byl před dvěma lety. Jeden příběh vedle druhého a došlo k paradoxní situaci, kdy mladý svazák z 50. let vyhrál tu soutěž proti disidentovi. Protože měl prostě lepší způsob zpracování. Podařilo se jim navázat s pamětníkem lepší vztah a vytvořit výstup kvalitnější. Někaké apriori představy, že je to jednostranně zaměřený projekt, se ne vždy naplňují v praxi, když se na to díváme zdola.

Z hlediska metodické podpory pro učitele pomocí různých workshopů je to jeden z nejlepších, možná nejlepší, orálně-historický projekt tady. A opravdu bych důrazně rozlišoval. Protože se mi stalo, že regionální koordinátorka sama měla kritické poznámky vůči Mikulášovi Kroupovi a tomu, jak se prezentuje projekt na veřejnosti. Přitom to dělala a dělala si to po svém. Navázala vztahy s učiteli.

Vidím tam značný vývoj. Historický význam osob, na který se zaměřují, se rozšiřuje. Celá Paměť národa začala jako příběhy hrdinů, někdy v roce 2001, 2002. A teď si tam děti vyberou bývalého ředitele školy. Dělají rozhovor s ním. Protože je to člověk důležitý pro jejich komunitu. A to mi přijde v pořádku a jsem za to rád.

Současně je to projekt, který má svůj marketing a stejně jako každý projekt musí být nějak financovaný. Pochopil jsem, že pro určité samosprávy je poměr nákladů a přínosů nevyhovující. Dají peníze na projekt, část peněz jde z regionu do centra, aby financovala

aktivity Post Bellum, a zapojí se do toho tým z jedné školy, kde je pět dětí. Dokážu si představit, že takovému městu, které dá desítky tisíc na to, aby si 20 dětí v základních školách mohlo povídat s pamětníky, se to nevyplatí.

Setkal jsem se i se situací, v Turnově to bylo, kde samospráva řekla, že projekt měli a dál ho nechtějí, není pro ně dostatečně přínosný. Shodou okolností se obrátili na mě, jestli bych jim nějaký nevymyslel.

A váš pohled na veřejnou prezentaci toho projektu?

Tam se asi nejlíp objasní moje pozice, když se podíváte na jednu z kapitol mé disertační práce, kterou jsem obhajoval minulý rok. Byla to sonda do příběhu paní Duškové, což byla jedna pamětnice, a já jsem se zaměřoval na to, jak od roku 2001 byla zpracována v různých projektech.

Je to příběh, který je silný, veškerý respekt paní Duškové. Ale jsou tam určité nejasnosti. Ale veřejný diskurz a propagace různých projektů, a nebylo to jen Post Bellum, to byl i náš Ústav pro studium totalitních režimů, i podle mě projekt ministerstva vnitra Příběhy bezpráví. Nejasnosti šly stranou, protože bylo třeba prezentovat příběh bez rozporů.

Nestalo se nic hrozného, ale jako učitel se vždy zamýšlím nad tím, jaký má ten příběh potenciál, aby pomáhal dětem dozvědět se něco o tom, jak se konstruuje minulost. Proč máme tendenci něco vyprávět a něco zamlčovat. Ten příběh má právě velký potenciál je učit, že my ve snaze, abychom si vytvářeli morální vzory, tak jsme ochotní některé věci neproblematizovat.

To je přístup, který mi není sympatický. Když jsem potom ten samý příběh dělal ve škole a pojal jsem ho problémově, tak měl skvělé výstupy z hlediska toho, jak děti byly schopné přemýšlet o minulosti. Ale nikoho z organizátorů těch projektů to nenapadlo problematizovat.

I proto, že nemůžete veřejně zpochybnit vzpomínku té pamětnice. Když to dělaly Příběhy našich sousedů, tak se nějaké holky ze základní školy z toho příběhu rozbrečely. Tak se s ním identifikovaly, že nemohly vůči němu zaujmout kritický odstup. Paní Dušková se objevila v několika mediálních výstupech a výstavách.

Nic proti paní Duškové, ale z hlediska etiky historické a učitelské práce tohle není způsob, jakým chci já pracovat. My ten příběh můžeme ocenit. Ale současně ho využít pro to, abychom rozvinuli kritické myšlení. Ty projekty, jak byly v minulosti nastavené nebo jak se prezentují, sice říkají, že jim jde o kritické myšlení, ale ten potenciál nevyužívají, protože by musely určitým způsobem přehodnotit svoje ambice a musely by ukázat, že minulost není interpretačně uzavřený soud.

Ale že je to prostor otevřený k přemýšlení. Tím pádem by musely přejít do situace, že je to nejisté. A to si myslím, že nejde ve chvíli, kdy na tom máte postavený celý svůj život aktivisty na poli vzdělávání. Tihle lidé totiž bojují proti mravní relativizaci minulosti. A to tím, že nabízejí hodnotově ukotvené soudy, které se nezpochybňují a které slouží jako určitá opora proti domnělým nepřátelům, což jsou často karikatury komunistů.

Ve chvíli, kdy by řekli, že i antikomunističtí pamětníci by měli být kriticky analyzováni, tak mají pocit, že tím ukazují určitou slabost a dostanou se na pole nejistoty, které je pro ně nevyhovující. Sice říkají, že jim jde o vzdělání a hodnotovou výchovu, ale ve skutečnosti je to součást politického boje a ideologického diskurzu o minulost. O to, jak budeme jako společnost vzpomínat na minulost.

Některé věci ve prospěch cíle se tam potom neproblematizují. Já to chápu. Nemám potřebu to veřejně zpochybňovat. Ale nechci takto pracovat se svými žáky ve škole. Protože pak se dostanou do situace, kdy narazí na pamětníka, který přemýšlí jinak než oni. A jaká je jejich přirozená reakce? „Ten člověk lže.“ Nebo: „Ten člověk je komunist, nemá vůbec cenu se s ním bavit.“

Vytváří se sociální propast. Vůbec to neprospívá ke společenské kohezi. A to já jako učitel dějepisu a občanské výchovy nemůžu připustit. Potřebuji, aby ta společnost byla inkluzivní. Aby se lidé navzájem nevyklučovali. Diskurzivně nebo politicky.

A zase je to můj dojem, těžko se to statisticky dokazuje, ale jsem přesvědčený, že dochází k diskurzivnímu a jinému vylučování. Ve snaze utvořit si identitu se negativně vymezujeme vůči jiným. V situaci, kdy se v dnešním světě a společnosti polarizují názorové skupiny, já chci hledat způsoby, jak tuhle polarizaci překonávat, a ne jak k ní přispívat. Proto ty věci dělám jinak.